

Լ. ՍԱՎԵԼՅԵՎ,

ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՅԻՆ

245

ՊԵՏՐՈՍ

327.3

444 730

U-33

Uw. L. L. L., L.

Գրույթներ համաշխարհային

Երանեցաւ զմեզ մեծագին ք:

This image shows a close-up of a yellowed, aged page from a book. The paper has a warm, yellowish-brown hue and a slightly textured surface. Horizontal ruling lines are visible across the page, and a curved edge is present on the left side. The page appears to be part of a larger volume, with some text visible at the top edge.

3272
U-2/3

940..

Վ. Ա. Շ.

✓ ✓

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Լ. ՍԱՎԵԼՅԵՎ

444

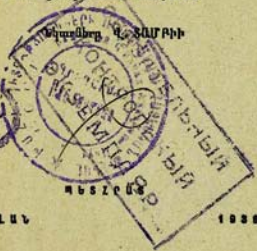
ԶՐՈՒՅՑՆԵՐ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

212/3
~~2/2~~

A II
81661

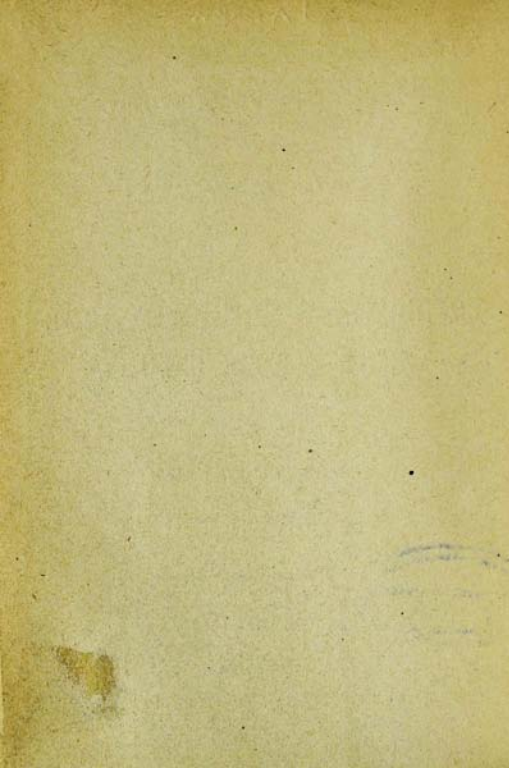
Ռուս. բարձր. տիկ. ԳՈՒԼՈՅԱՆ

Վարդան Գ. ՏԱՄԲԻ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1939

ՆԱԽԱԲԱՆ

1914—1918 թվականների համաշխարհային պատերազմի մասին քիչ գրքեր չեն գրվել՝ Վեպեր, պատմվածքներ, մարզկալին պատմության մեջ չտեսնված այս պատերազմի մասնակիցների արագրերն ու հիշողություններն աշխարհի խոշորագույն գրագրողներում ամբողջ բաժիններ են կազմում:

Այս առեւելի պատերազմը լուսաբանող գրքեր չլինելու մասին գանգատվել չի կարող նաև մեր խորհրդային ընթերցողը 1914—1918 թ. թ. պատերազմի մասին մինք մենք թվով գեղարվեստական գրքեր ունենք մեր արամագրության տակ:

Այդ գրքերը մեզ ցույց են տալիս այն տանջանքներն ու տառապանքները, վոր կրել են խորհրդային և բանություններ համաշխարհային պատերազմի խրամատները քչված ժողովրդական մաստները: Այս գրքերը պատմում են, թե պատերազմի ընթացքում ինչպես եր արթնանում աշխատավորության գիտակցությունը, ինչպես եր աճում նրա բողոքն այդ յեղբայրասպան պատերազմի դեմ:

Այս և այդ գրքերի նշանակությունը մեր ընթերցողների համար:

Բայց մեզ հարկավոր են նաև այնպիսի գրքեր, վորոնք լուսաբանելին այս պատերազմի պատմությունը, պատմելին առանձին մարտերի մասին, մեզ ծանոթացնելին առգմական տեղեկային ու ազգական արվեստին:

Մեր խորհրդային յերկրի բնակչության կեսը Հոկտեմբերի հասակակիցն է: Այս յերիտասարդությունը ծնվել է այն ժամանակ, յերբ 1914—1918 թ. թ. պատերազմի թնդանութները դադարել էին վորոտալուց, և նա այդ պատերազմի մասին գիտե՞միտյն հայրերի ու ավագ յեղբայրների պատմածներից:

Այդ ընթերցողներին պետք է ցույց տալ տնցած պատերազմի իսկական դեպքը, նրանց առաջ բաց անել այդ պատերազմի ծագման դադանիքը և իսկական նպատակները: Պետք է նկատ-

բազմաթիվ տալ այդ պատերազմում գործադրված պայքարի ընդ-
յնդանակներն ճշմարիտ պատկերը և ծանոթացնել տեխնիկական
այն ընդ որ միջոցներին, վոր այնքան լայնորեն գործադրում
եյին ընդ որ պատերազմող պետութայունները:

Սույն գիրքը, վորի նախաբանն ևն հանդիսանում այս առ-
գերը, առաջինն և 1914—1918 թ. թ. պատերազմի մասին, վոր
նպատակ ունի ընթերցողին ծանոթացնել իմպերիալիստական
պատերազմների եյուրթյանը՝ պատմելով անցած պատերազմի
կոնկրետ դեպքերի մասին և այն մասին, թե կապիտալիստական
յերկրներն ինչ ձևերով են նախապատրաստվում նոր պատերազմի:

Այս գրքից ընթերցողը կիմանա, թե ինչպես են սկիզբ առ-
նում իմպերիալիստական պատերազմները, ինչ նպատակներ են
հետապնդում և առաջին հերթին ճիշտ դեմ և ուղղված պատրաստ-
վող համալսարհային պատերազմի սուր ծայրը:

Այս գրքից ընթերցողը կիմանա ցամաքի վրա, ծովում և
ադամ մղվող պայքարի այն յեղանակները, վոր առաջին իմպե-
րիալիստական պատերազմի ժամանակ գործադրում եյին կապի-
տալիստական յերկրներն ու նրանց բանակները, և վորոնք գոր-
ծադրվելու յեն նաև ապագա պատերազմի ժամանակ:

Իմանալ, թե թշնամին ինչպես և գործելու, պայքարի ինչ-
պիսի ձևեր ու միջոցներ և գործադրելու նա ապագա պատերազ-
մում և պատրաստ լինել նրանց դեմ—այդ նշանակում և՛ կիսով
չափ գյուրացնել թշնամուն ջախջախելու, նրան «ցիլ արշա-
ն» դնով վոչնչացնելու խնդիրը:

Այս գիրքն ընթերցողին կոգնի պատկերացնել ապագա պա-
տերազմը, կթելադրի, թե մեզանից ամեն մեկն ինչ պիտի և անի,
վորպեսզի ամբապնդի մեր սոցիալիստական հայրենիքի ապագա
պանծութայունը, վորպեսզի պատրաստ լինի խորտակիչ հարվածով
պատասխանելու թշնամու հարվածին:

Գնդապետ Ի. ԶՈՒԲԵՈՎ

ԲՅՈՒՐ Տալմաշևի անվան Անի և Լենինի շքա-
նշանակիր ռազմաքաղաքական աշակերտ

Առաջին գիրք

ԳԱՅԼԻ ՈՐԵՆԷ

ԶՐՈՒՅՑ ՎԵՐԴԵՆԻ ԶԱԿԱՏԱՄԱՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

Այս պատահել է քսաներկու տարի առաջ, համաշխարհային պամերազմի ժամանակ:

Արդեն յերկար ամիսներ պատերազմ էր, շատ արյունահեղ մարտեր էին յեղել, բայց և այնպես հակառակորդներից և վոչ մեկը դեռ վճռական հաջողության չէր հասել: Գերմանիայի զինվորները դառն հեղձանքով էին վերհիշում այն խոսքերը, վոր ասել էր Վիլհելմ II պատերազմի առաջին ուրբին: «Զինվորներ, — բացականչել եր կայսրը և ցույց տվել իր պալատի առջևի ծառերը, — այս տերևները դեռ չդեղնած ու չթափված՝ դուք տուն կվերադառնաք հաղթանակով: Դրանից հետո արդեն վոչ թե մի, այլ յերկու անգամ դեղնել ու թափվել էին այդ տերևները, նորերն ասել, բայց հաղթանակը դեռ ելի հեռու յեր առջվա նման:

Յեվ ահա, 1915 թվի վերջին, գերմանական շտաբի զաղտնի խորհրդակցությունը վորոշեց ուժերը կենտրոնացնել Վերդենի մոլոցի դեմ, այդտեղ հակառակորդին վճռական հարված հասցնել:

— Յեթե նույնիսկ մենք չկարողանանք Վերդենը միանգամից վերցնել, — ասում եր այդ խորհրդակցությանը գերմանական զբլխավոր հրամանատարը, — ապա գոնե Ֆրանսիական բանակից զուրս կկորզենք նրա բալուր ուժերը: Մենք կչլմեցնենք նրան անընդհատ մարտերով, կաղանք նրան ինչպես ջրաղացում:

Գերմանական հրամանատարությունն իզուր չէր Վերդենն քնարել: Այդ ամբողջը, վոր ամենաուժեղն է աշխարհում, պաշտպանում եր և՛ դեպի Ֆրանսիայի խորքերը, և՛ դեպի Փարիզ՝ յերկրի մայրաքաղաքը տանող ճանապարհները:

1916 թվի փետրվարի 21-ին, առավոտյան վաղ Վերդենի տակ հանկարծ վորոտացին թնդանոթները — հազար յերկու հարյուր քսանհինգ գերմանական թնդանոթներ:

Յերեք հարյուր հազար գերմանական զինվորներ սկսեցին գրահի պաարասովել:

ինքն ժամ շարունակվեց գնդակոծումը, ղզրդյունն ու սու-
լոցը բռնել եր վերդենը: Յեվ հանկարծ ամեն ինչ լռեց: Տիրեց
խաղաղություն: Գերմանական զինվորները գրոհի նետվեցին
Վերդենյան ջրաղացը պատվել սկսեց:

Հինգ որ անընդհատ գերմանական զինվորները հարձակում
եյին գործում: Հինգ որ անընդհատ Վիլհելմ II-ի վորդին՝ Թադա-

Գերմանական զինվորները

ժառանգը գերմանա-
կան լավագույն զըն-
դերը քշում եր վեր-
դենի վրա: Մեկը
մյուսի հետևից, ինչ-
պես ասիքներ, զարնը-
վում եյին նրանք ամ-
բոցի առաջին դժի-
ամբություններին,
շարժվում եյին գեպի
Դուստոն ու գեպի Վո
և զարնվելով նրանց՝
փշրվում:

Տասնյակ ան-
գամներ հետ եյին
շարժվում գերմանա-
կան ջրկատները՝ բազ-
մաթիվ սպանվածներ
թողնելով տեղում: Ու
նորից եյին նետվում
գեպի առաջ՝ գրավելով
անտառներ ու ձորեր:

Ամեն անգամ ան-
գլիի ու ավիլի համառ
եյին դառնում գրոհ-
ման:

Ինչ ժամ շարունակվում եր գնդակոծումը ..

ները և գերմանական զորքերն ավելի ու ավելի եյին մոտենում
ամբություններին:

Վերջապես հինգերորդ որը գերմանացիները բոլորովին մո-
տեցան Դուստոնին:

Այդ որը վաղ առավոտից մոլելում եր ձյունահողմը: Ամ-
բողջ Վերդենը պարուբել եր միապաղաղ սպիտակ բարուրով:
Ձրանսխական հրամանատարությունն իզուր եր փորձում կապվել:

Դուռնոցն հետ. տեղացող Թանձր ձյան միջով լույսի ազդանքները չեյին յերևում, իսկ հեռագրալարերն ու հեռախոսալարերը կտրվել էյին գերմանական ուսման երկրից:

Ամբողջ որը վոչ մի բան հայտնի չեղավ Դուռնոցնի վիճակի մասին: Յերեկոն վրա հասավ: Դուռնոցնից դեռ վոչ մի լուր չկար:

Ուշ գիշերին վաղելով Փրանսիական շտաբը մտավ ամբողջովին ձնակույտ մի վերավոր գինվոր: Նա պատմեց, վոր սարսափելի դժբախտություն և պատահել—գերմանացիները գրավել են Դուռնոցը:

Լուսադեմին Փրանսիական հրամանատարությունը մի ուժեղ ջոկատ ուղարկեց Դուռնոցն հետ վերցնելու:

Բայց այդ ջոկատը տեղ չհասավ: Նա հետ ել չվերադարձավ. ճանապարհին ընկավ գերմանական զննողներնրի կրակի տակ և ամբողջովին հնձվեց, վոչնչացվեց մինչև վերջին մարդը:

Դրանով վերջանում և վերդենյան ճակատամարտի առաջին մասը. գերմանական բանակը հաղթող դուրս յեկավ—գրավեց Դուռնոցն ամբողջաւնը, այժմ նրան մնում եր վերցնել Վո ամբողջութեւնը:

Փետրվարի 28-ին ինչ-վոր տեղից Վո ամբողջին՝ մոտեցավ Փրանսիական համազգեստով գինվորների մի բազմություն: Վոչ վոք նրանց վրա ուշադրություն չդարձրեց. դա սովորական բան եր՝ առաջավոր գծից գինվորները հաճախ էյին մտնում ամրոց, հանգստանալու: Միայն մի ձեւ գինվոր՝ ամրոցի լամպավառը ձայն տվեց յեկվորներին: Բայց նրանք վոչինչ չպատասխանեցին՝ մեկը մյուսի հետեից սկսեցին լցվել ամրոցն այն տնցքերով, վոր առկերը բացել էյին պատերում: Լամպավառն սկսեց զբաղվել իր գործով: Յեւ վ հանկարծ—կամ, գուցե նրան միայն այդպես թվաց—նրա ալանջին գերմաններն մի խոսք հասավ: Առանց զլուխը հետ դարձնելու՝ լամպավառը լսողությունը սրեց: Այժ, Փրանսիական համազգեստ հագած այդ գինվորները իրար հետ խոսում էյին գերմաններն:

Կամացուկ, վորպեսզի իր վրա ուշադրություն չգրավի, վերկացավ լամպավառն իր տեղից և մոտեցավ ազգանշանային պոստին:

Մի բողբոջից հետո ամբողջ ամրոցում բոցավառվեցին

գումնավոր լամպիկները, հնչեց տագնապալից դանդը—Թշնամին
ամբողջի ներսումն եւ

Երջագատեցին ծագված գերմանացիներին ու տեղն ու տե-
ղը զնգակահարեցին

Թորամանկութունը շանցավ, Նշանակում ե՛ւ ամբողջ պետք
ե ուժով վերցնել Դանդադրին, կռիվներով սկսեցին առաջ շարժ-
վել գերմանական զորքերը դեպի Վո ամրոցը, մնալ առ մնալ
գրավելով Ֆրանսիական խրամատները:

Բայց գերմանական թագաժառանգը եւ չէր կարողանում
համբերել. նա առաջուց արգեն Վիլհելմ II-ից շնորհավորական
հեռագիր եւ ստացել է այժմ կամենում եր, վորքան կարելի չե,
շուտ պատասխանել այդ հեռագրին՝ Վերդենի գրավումով: Չորս
անգամ նա իր զորքերը գրոհի նետեց: Տեղ չորս անգամն եւ Ֆրան-
սիացիները հետ մղեցին գրոհը: Գերմանական բանակը թագաժա-
ռանգի շտապողականության պատճառով հազարավոր մարդիկ
կորցրեց:

Այն ժամանակ գերմանական հրամանատարությունը վորս-
չեց նոր գրոհը հետաձգել, մինչև վոր զորքերը մի լավ ամրաց-
նեն իրենց գրաված գերքերը:

Դա տեսց յերկուսուկես ամիս: Որը որին, անընդհատ գըն-
դակոծության տակ գերմանացիները գետնի տակ նոր խրամա-
տներ եյին պատրաստում: Կարծես թե անխոնջ մըջյուններն
այստեղ հսկայական մըջնանոց են կառուցում, անցուղարձ անում
նեղլիկ անցքերով ու ծուռումուռ փողոցներով, ինչ-վոր քաշում-
առնում, շուռ ու ժուռ տալիս, ամրացնում:

Իսկ մինչ գերմանացիները գետնի տակով առաջ եյին շարժ-
վում դեպի Վո ամրոցը, Ֆրանսիացիները, վոչ մի բռնակ չկորց-
նելով, ամրացնում եյին բերդը և նրա կազեմատներում¹⁾ դար-
սում եյին անհրաժեշտ կենսամթերք:

Որ-ավուր Ֆրանսիայի ղինվորները Վո ամրոցն եյին փո-
խադրում ձեռքի նոսակներ, փամփուշտներ, պահածոյի բանկա-
ներ, խմելու ջրով լիքը տակառներ: Հավերը շալակած, նրանք
անցնում եյին անտառակներով ու ձորերով և մանում ամրոց,
թագնվելով Թշնամու կրակոցներից: Ահա և վերջին ձորը. այս-
տեղ պետք է հանգստանալ ամենավտանգավոր վազքից առաջ:
Դրանից դենը բոլորովին դատարկ տեղ է, մի բաց հովիտ. այն

¹⁾ Կազեմատ—ամրոցների պատնեշների տակ կառուցած կամբարակող
շենք:

զեաք ե վազել անցնել զերմանացիներէ կրակոցներէ ընդհատում-
ներէ միջոցին: Հենց զոր թնդում ե կրակոցը, զինվորները բեռ-
ներով նետվում են առաջ: Ով ժամանակին տեղ հասնել չի կո-
րովանում, նա կորած է...

Յերկու հաւառակորդն ել աշապես ելին պատրաստվում դո-
ւանաբախ: Յերկուսն ել, նախատեսնելով վնասկան մարտը, ու-
խատում ելին բոլոր ուժերը քաշել զեպի Վերդեն:

Մինչև անգամ Փաբլիկ ավառուները մտիլիզացեալի ելին յանթաք-
ված զորքեր տեղափոխելու համար:

Դերմանացիների համար, իհարկե, զժվար չեք նորանոր
ուժեր փոխադրել—յերկաթուղիները նրանց ձեռքումն ելին:
Բայց ինչ անելի՛ն Ֆրանսիացիները. զեպի Վերդեն տանող յեր-
կու յերկաթուղագծերն ել կտրել եր զերմանական բանակը:

Հաղորդակցության միտյն մի միջոց եր մնում—խնուլին:

Յայդ որերին խնուղին նոր անուն ստացավ—«Սրբազան ճանապարհ»։ Վոչ մի հետիոտն, վոչ մի ձիասայլակ չեւ համարձակեալ յերևալ այդ ճանապարհին։ Անվերջ ժապավենի նման յեղև յերևալ այդ ճանապարհին։ Բնուողով բեռնատար ավտոմոբիլները, Ամեն մի հինգ վայրկյանում մի բեռնատար, Նույնիսկ Փարիզի ավտոբուսները մոբիլիզացիայի եյին յենթարկված զորք փոխադրելու համար։

Հազար հինգհարյուր բանվոր որ ու գիշեր նորոգում եյին խնուղին, վորպեսզի շարժումը և վոչ մի բոլոր կանգ չառնի։

Յերկու բանակներն ևլ ուժեր եյին կուտակում, յերկուսն ևլ մարտի եյին պատրաստվում։ Առաջինը գերմանացիներն ավարտեցին նախապատրաստությունները, Հուսիսի սկզբին նրանք նորից հարձակման անցան։

Վո ամբողջ առջևի հողն արդեն ամբողջովին կտրտված եր գերմանական խրամատների ցանցով, ինչպես թրթուրի կրծոտած տերև։

Հողիվ եր լուսացել, յերբ գերմանացիներն այդ խրամատներով զորհի անցան ու ներխուժեցին Վո։ Յերեկոյան դեմ նրանք համարյա ամբողջ ամբողջ արդեն գրավել եյին։ Սակայն Ֆրանսիական կայազորը դեռ շարունակում եր գիմադրել։ Նա թագնվել եր ամբողջ ամենախոր տեղը, քաշվել նրա հսկայական նկուղները և ամրացել այնտեղ։

Յեվ ահա, Վո ամբողջ միաժամանակ ունեցավ յերկու կայազոր, յերկու պարես—գերմանականը՝ ամբողջ վերին հարկում, Ֆրանսիականը՝ ներքևում, գետնի տակ, ուղիղ գերմանականի տակ։ Բավական եր միայն, վոր Ֆրանսիական գիմվորը գլուխը դուրս հաներ գետնի տակից, իսկույն վերևից ձեռքի նռնակը նրա վրա կթռչեր։ Բայց գերմանացիների համար ել շատ դժվար եր ամբողջ խորքերն անցնել նրա ծուռ ու մուռ, մուլթ անցքերով։ Ֆրանսիացիներն այստեղ հողով լցված տոպրակներ եյին կիտել և նրանց հետեւ գնդացիները դրել։

Անցավ յերեք որ. Ֆրանսիացիներն այլևս խմելու ջուր չունեցին։ Ամբողջ պաշարված եր ամեն կողմից։ Ռազիոն վաղուց այլևս չեւ գործում։ Հեռախոսային հաղորդակարերը կտրտված եյին,

տեսողական ազդանշանները ձխի ու փողու պատճառով չեյին
յերևուստ:

Բայց ինչպես իմաց տալ յուրայիններին, վոր ամբողջ
խորքում պայքարը շարունակվում է, վոր Ֆրանսիական կայա-
զորը գեռևս իր ձեռքում է պահում ամբողջ նկուղները:

Ինչպես հաղորդել նրանց, վոր գեռնի տակ մի բուռը մար-
դիկ ոգնության են սպասում իրենց բանակից:

Վոյս վոչ հեռու գոնվող Սուվիլ ամրույթում առավոտյան
ցած իջավ մի աղափիւ Նրա վոռքից կապված էր ալյուսինն մի
փոքրիկ խողովակ, խողովակում բարակ թղթի վրա գրված—գրված
էր Վո ամբողջ պարետի կարճ ղեկուցագիրը—«Շարունակում ենք
գլխաւոր Յենթօրկվում ենք գաղի, կրակի ու ձխի շատ վտան-
գավոր գրոհի Անհրաժեշտ է, վորքան կարելի յի շուտ, ոգնու-
թյան հասնել. սա իմ վերջին աղափինն է»:

Սուվիլից պատասխանեցին տեսական ազդանշաններով—
«Արիացե՛ք, շուտով գրոհի կանցնենք»:

Ֆրանսիական տանջված կայազորը ժամառժամ խոստացված
ոգնությանն էր սպասում:

Անցնում է մի օր: Անցնում է յերկրորդը: Գրոհը դեռ չկա:

Արդեն յերկու օր էր, վոր Վոյ ստորերկրյա նկուղներում
նստած Ֆրանսիական ղինվորները վոչ մի կաթիլ ջուր չունեյին
Նրանք լիզում էյին նկուղի բետոնե պատերը—սառը, խոնավու-
թյունից թաց պատերը: Ծնչելը համարյա անհնար էր—պայթոզ
առւմբերը թունավորում էին ողը:

Իսկ գերմանական կայազորն այդ ժամանակ անխոնջ աշ-
խատում էր վերևում: Նա դեպի ներքև ճանապարհներ էր անց-
կացնում, կրծում—խրվում էր ամրության ել ավելի խորքերը:

Պայթյունները հաջորդում էյին մեկը մյուսին—այդ գեր-
մանացիներն էյին քարուքանդ անում հողաթմբերը, մաքրում
գետի նկուղները տանող ճանապարհները:

Բայց Ֆրանսիական կայազորն անձնատուր չէր լինում. նա
գեռևս ոգնության հույս ուներ:

Յեմ ահա ոգնությունը կարծես վրա հասավ.—Ֆրանսիա-
կան հրետանին սկսեց Վոյ գնդակոծումը: Նշանակում է, գրոհ
է պատրաստվում: Բայց Ֆրանսիական հրետանավորները խփում
են չափազանց փոքր կալիբրի արկերով: Այդպիսի արկերով ամ-
բողջ վեց մետր հաստության պատերը ծակել չի լինի:

Այն ժամանակ Ֆրանսիական պարետն ոգտագործեց ամբո-

ցի իր անօքում Թաղած միակ աշտարակը, ժողովեցի հրետանա-
վորներին զգուշացնի իրենց սխալի մասին:

Բայց զինվորը դեռ նոր եր սկսել աշտարակից ուստիկական
ազդանշաններ տալ, յերբ առավրի բեկորը ներս թռավ աշտարա-
կի անցքից ու փշրեց ուստիկական գործիքը: Ազդանշաններ տալն
այլեւ անհնար յեղավ:

Այժմ ամբողջի նկուղներում փակված Ֆրանսիական կայա-
զորին միայն մի բան եր Թուս—Համբրել, Սպասել, թե ինչժժ
ե վերջանալու սկսված գրոհը:

Հրային գրոհ:

Գիշերվա ժամը 2-ին, Վո ամբողջից դեպի հարավ, աշտակ,
ուր տեղավորված էին Ֆրանսիական զորքերը, հրթիռների պայ-
ծառ մի փռւնջ դաւ—րվելով յերկինք սլացավ. այդ գրոհն սկսելու
նախանշանն եր, Պայթյունների փայլի ժամանակ ամբողջի աշ-
տարակից յերևում եր, թե ինչպեւ Ֆրանսիական ջոկատները
փորձում են պատռել—անցնել դեպի Վո, ինչպեւ նրանք ընկնում
են խաչաձև զնդակոծման տակ, ինչպեւ են զինվորները թագնը-
վում առավրելի փորած ձաղարանման փոսերում: Յերևում եր, թե
ինչպեւ զերմանացիները շրջապատում են նրանց, զնդակահարում,
գերի վերցնում:

Գրոհը չհաջողվեց: Այժմ արդեն իզուր եր ոսկուծրուսն սպա-
սել: Վերջին հուլան ել չքացավ:

Այնուամենայնիվ Վոի ֆրանսիական կայսրորդը չեղ ցան-
կանում անձնատուր լինել: Նա մինչև վերջը մնաց իր պոստում:

Այժմ արդեն մաքուր չեղ ցանկանալով չեղ ֆրանսիացիներին
ձեռքին, այլ նրա մի մասը միայն: Նույնիսկ վերավորների հա-
մար մի կաթիլ ջուր ձեռք բերելն անհնար եր: Գարշահոսու-
թյունը, քայքայման ծանր գարշահոսությունը սողում եր դեպի
բոլոր նկուղները: Ֆրանսիացիներն իրենց մեռելներին թողելու
տեղ չուներին: Իզուր ելին նրանք փորձում պատերի մեջ փո-
սեր փորել, վորպեսզի գեթ այնտեղ թողելին մեռելներին: պատն
ամուր եր, չեղ քանդվում:

Իսկ պայթյուններն ավելի ու ավելի մոտիկ ելին դարձում:
այդ գերմանացիներն ելին պայթեցնում վերջին հողաթմբերը...

Հուլանի յոթի գիշերը ֆրանսիական կայսրորդը փորձեց մի
անգամ ել ազդանշաններ տալ ջարդված ուղտիկական գործիքով:
Այնքան թույլ ելին այդ ազդանշանները, վոր Մուվիլում նրանց
գործալ չելին կարողանում: Ամբողջ հաղորդագրությունից միայն
յերկու խոսք հաջողվեց կարգալ, յերկու խոսք—«... մի լեց...»

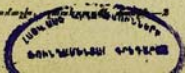
Հուլանգեմին գերմանացիները քաղաքանդ արին վերջին
հողաթումբը և ներխուժեցին նկուղները: Վո ամբողջ մաքուր
վին անցավ գերմանական բանակի ձեռքը:

Այսպես վերջացավ մարտի յերկրորդ մասը—գերմանացիներ-
ը հաղթեցին:

Նրանք գրավեցին բերդի ամենատեղ յերկու ամբություն-
ներն ել—Դուստունն ու Վոն: Մինչև Վերդենը շատ քիչ եր մնա-
ցել—ընդամենը չորսուկես կիլոմետր: Նորից մի փոքր ջանք և
ինքը բերդը, հենց Վերդենը կգրավվի:

Սկսվեց Վերդենյան մարտի վերջին մասը:

Գիտե՞ք արդյոք դուք, թե հիվանդանոցում ինչպես են
աբյուլը և ի մարդը յերակից մյուսի յերակը ներարկում: Խողովա-
կի մի ծայրը դրված և արյուն ավողի յերակի մեջ, իսկ մյուսը՝
արյուն ընդունողի: Անընդհատ շիթով հոսում և արյունը մի մար-
դուց մյուսի մեջ, և նա, ով տալիս և արյունը, աստիճանաբար
թուլանում ե...

Ավտոմեքենային խնուղին՝ «Սըրադան հանապարհը» հիշեց-
նում է արյուն փոխանցելու այդ խոզովակը—նրա մի ծայրը
զրված է Ծրանսիայի սրտում—Փարիզում, մյուս ծայրը՝ Վեր-
գենում:

Անվերջ, անընդհատ ու միակերպ ժապավենի նման սլա-
նում են խնուղով ավտոմեքենաները: Վերգենից դեռ տասնյակ
կիլոմետրների վրա զինվորները լսում են տարօրինակ խուլ
բլվոց: Դա կոխիլներ զորքան է: Հողմաղացի թևերի նման յերևում
ու չքանում են գերմանական ու ֆրանսիական զնդերը՝ հերթա-
փոխելով իրար: Յեվ այդ բոլորը միշտ միևնույն տեղում: Տասնյակ
անգամներ գերմանացիները խլում են հակառակորդից ամբուլժու-
ների հետևում դառնով միևնույն փոքրիկ անտառակը ու տասնյակ
անգամներ կրկին հետ են առել այն ֆրանսիացիներին: Դե-
մանական բանակն այլևս ուժեր չունի: Նա կարծես ջլտովել է
Դուլմոնի և Վոի մարտերում: Բայց թագաժառանգը, վոր իր իսկ
զինվորների կողմից դահիճ անունն եր ստացել, նորից է գրո-
ջում զորքերին: Յեվ ահա, անտառակը կրկին զբաղած ու
կրկին հետ տրված: Անվերջ պատվում է վերգենյան հողմաղացը:

Այդպես շարունակվեց ամբողջ չորս ամիս: Յեվ վերջապես
վրա հասավ վախճանը:

Ֆրանսիացիների վճռական հարձակումն սկսվեց հոկտեմբերի
10-ին. ֆրանսիական ծանր հրետանին սկսեց ավազոծել Դուլ-
մոնը:

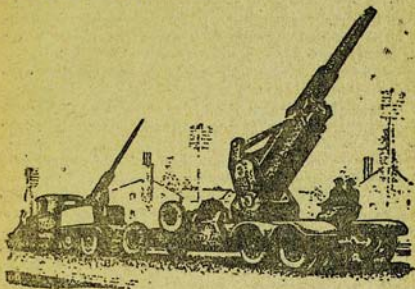
Մի փարագույրը վոչ մի բոպե չեր ցրվում Դուլմոնի
վրայից: Դիշեր ցերեկ աղջամուղջի մեջ եր նա: Յնցվում եր ամ-
բող մինչև իր ամենախոր նկուղները, կարծես յերկրաշարժից:
Մոմի մնացորդները շարունակ հանգչում եյին նախասենյակներում:
Կաղեմատների կամարների տակ ցեմենտի փոշին ամպերի նման
քուլա քուլա բարձրանում եր: Նա սողում էր նախասենյակները,
նստում գնեքների ու պատերի վրա:

Վեց որ անընդհատ ծանր հրետանին քարուքանդ եր անում
Դուլմոնը:

Այդ վեց որերի ընթացքում Դուլմոնի առջևի հողն այնպես
եր կերպարանափոխվել, վոր հազար տարվա ընթացքում ել չեր
կարող այդպես փոփոխվել: Դիչ առաջ այստեղ կային անտառներ,
ցլաբներ, մարգագետիններ, շինություններ, բազմաթիվ գյուղեր:
Այժմ այդ բոլորի փոխարեն—ամբողջովին մերկ, սե, փորփրված

անապատ եւ Ճիշտ եւ ճիշտ աղպես ե յերևում լուսինը իր մե-
սած խառնարաններով:

Յոթերորդ որը կովի մեջ մտան ֆրանսիացիների բերած
արտակարգ ծանրութեան թնդանոթները: Այնքան թանգ եյին
նստում այս թնդանոթները, վոր ֆրանսիական ամբողջ բանա-
կում այս տեսակ թնդանոթների թիվը հազիւ տասի յեր հա-
նում: Բայց զրա փոխարեն նրանցից ամեն մեկը հրեշային կոր-
ծանարար ուժ ուներ: Կեսորին այս թնդանոթներն սկսեցին
ամբակոծել Դուռմոնը:

Դալիս ե մատուցված հրետանին:

Ավազով լցված ծանր տոպրակները, վորոնցով լցեցված եյին
ամբողջ պատուհանները, առաջին իսկ կրակոցից դուրս եյին
թռչում այնտեղից, ինչպէս խցանը շէր բերանից: Ոգի ճնշումը
ժխնահան եր անում յերկաթյա դռները: Պատերից սկսեցին քա-
բերի բեկորներ թափվել: Մետաղի կտորտանքը բովոցով թռչում—
անցնում եյին նախասենյակներով ու յեւարաններով: Ամբողջ ամ-
բոցը ճռճում եր ու փշրվում:

Առաջին ուսմբն ընկավ հիվանդանոց ու կայծակի վորտաով
պայթեց այնտեղ: Իսկական ծծմբահոտ փչեց, շողվեց կարմրա-

ցուցը վերհանաւ: Յերբորդ առաջը խորտակեց գորանոցը, հինգե-
բարդը՝ ամբողջի գլխավոր մուտքն ավերեց: Գերմանական զին-
վորները կնկված նստել էյին կաղեմատների անկյուններում:
Նրանց գեմքերը փողոց գորշացել էյին: Աչքերը մարում էյին
անքնությունից: Ամեն մի նոր հարվածի ժամանակ նրանք միայն
մտաւններն էյին ել ավելի ուժով սղմում իրար:

Վեցերսդգ առաջն ընկալ կաղեմատ: Այնտեղ փամփուշտներ
էյին պահվում: Հրդեհ սկսվեց:

Իզուր էյին մարդիկ դես ու գեն նետվում: Չանալով հանդդը-
նել հրդեհը, Զուրը հերթ չեր անում: Սկսեցին դործի դնել նույն-
նիսկ բալոնների գելաներաջուրը: Բայց վոչինչ չեր ոգնում, կրակն
ու ծուխը հեազհետե թափանցում էյին կաղեմատների խորքերը:
Հրացանի փամփուշտների պաշարները կապ-կապ պայթում էյին
հարձառյալնով:

Ամբողջ գիշերը բոցերը չէյին հանդարտվում, մի նկուղից
մյուսն անցնելով, ամբողջ գիշերը գողգողում եր հրդեհը գետնի-
տակ:

Առավոտյան թանձր մառախուղի միջով ամբողջից շարժվեց
յերկար մի թափոր: Մարդիկ գնում էյին դուլգերով: Յուրաքան-
չուր զուգըր տանում եր մի-մի պատգարակ, իսկ պատգա ակնի
փրա պառկած վիրավոր: Զինվորները սայթաքում էյին, նստած
գետնին՝ շունչ քաշելու: Նրանց սիրտը խառնում եր: Նրանք շը-
մած էյին պայթյուններից, դողերից թունավորված էյին, հրդեհի
բոցերից տյրված: Գերմանական կայազորն այսպես թողեց
ամբողջը:

Բայց Դուսմոնի պատմությունը դրանով չվերջացավ: Նու-
նից հետո, յերբ աբդեն կայազորը հեռացել եր ամբողջից, այնտեղ
թափառում էյին գերմանական միջանի տասնյակ զինվորներ:
Դրանք իրենց մտտերից հետ մնացած զինվորներ էյին, վորոնք
մոլորվել էյին մառախուղի մեջ, Նրանց բոլոր կապերը կորված
էյին իրենց բանակից, ուստի նրանցից մեկն իրեն հայաբա-
րեց պարեա ու սկսեց պատրաստություններ տեսնել ամայացած
ամբողջը պաշտպանելու համար: Տասնեկններ մարդ տեղավորվեցին
մուտքերի մոտ, իսկ քսաներորդն սկսեց ռաբոդըրեք ուղարկել՝
սղնություն խնդրելով: Վոչ վոք չեր պատասխանում: Վերջին
նրա հաղորդումն եր—«Թույլ կայազորը պահում ե ամբողջ՝ մինչև
ոգնական ուժերի ժամանումը»:

Ինչպես վոչնչացան այս մարդիկ, վոչ վոքի հայտնի չե:

Հենց նույն արը ֆրանսիական զինվորները Գուստունը վերց-
ցին, շուտով գրավեցին նաև Վո ամրոցը:

Գրանով վերջանում է վերդենյան մարտի յերեսրդ մասը:
Նա շարունակվեց ութ ամիս: Այդպես ժամանակի ընթացքում
առանվեցին հինգ հարյուր հազար մարդ:

Այդպես և համաշխարհային պատերազմի բազմաթիվ մաք-
սերից մեկը՝ Վերդենյան մարտի պատմությունը:

ԳԻՄՆԱԶԻՍՏ ՊՐԻՆՑԻՊԸ

Ինչ՞եւ յեն պատերազմներ լինում: Ի՞նչպե՞ս և ինչ՞եւ համար
պիտե՞ս 1914 թվի համախառնային պատերազմը:

1914 թվի հունիսի 28 ին սերբիացի գլխադիստ Գավրիլ
Գրինցիպը ատրանակից կրակեց ավստրիական կայսրի յեղբոր
աղայի՝ երցհերցոգ Ֆրանց-Ֆերդինանդի վրա: Գնդակը ծակեց
եղցհերցոգի քներակը, և նա ընկավ մեռած:

Այս զնգակից ել՝ աշպես և գրված ավստրիական պատմու-
թյան գոստգրքում առաջացավ համաշխարհային պատերազ-
մը. ավստրիացիներն այս սպանությունից զայրացած՝ պատե-
ցողով դուրս յեկան սերբերի դեմ, բայց ուսանելը պաշտպան
կանգնեցին սերբերին: Այն ժամանակ, վորպեսզի ավստրիացի-
ներին ոգնեն, գերմանացիները պատերազմ հայտարարեցին ուս-
աններին. այս անգամ ել ֆրանսիացիներն ոգնություն հաս-
աններին. իսկ հետո ել պատերազմին խառնվեցին անգլիացի-
ները, բելգիացիները, թուրքները, հապոնացիները, իտալացիները,
ամերիկացիներն ու այլ ժողովուրդներ...

Դուրս և դալիս, վոր միայն մի կրկնցը բոլոր ժողովուրդ-
ներին ստիպեց պատերազմ սկսել Մոթանասուն միլիոն մարդ
կովի դուրս յեկան ավստրիական երցհերցոգի համար, վորին,
միևնույն ե, ել չէր կարելի կենդանացնել:

Իրձից այդպես և յեղիւ շիճա և արդյոք, վոր համախառ-
նային պատերազմն առաջացրել և սերբիացի գլխադիստը:

Գավրիլ Գրինցիպը գեռ մնված ել չէր, նա գեռ այն ժա-
մանակ աշխարհ ել չէր յեկել, յերբ գերմանական գլխավոր շտա-
բը արդեն Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի հետ պատերազմելու
պլան եր կազմել:

Գաժրիլ Գրինցիպը դեռ խոսել էլ չգիտեր, յերբ Ֆրանսիան և Ռուսաստանը դաշն հյին կապել ապագա պատերազմի դեպքում յրար ոգնելու մասին:

Գաժրիլ Գրինցիպը դեռ ատրճառակ կրակել չեր սովորել, յերբ Անգլիան զաղտնաբար Ֆրանսիային աջակցություն եր խոսացել ապագա պատերազմի դեպքում:

Յե՛վ, վերջապես, սպանությունից հետո ձերբակալված Գաժրիլ Գրինցիպը հարցաքննության ժամանակ իր ցուցմունքները դեռ չեր կարողացել տալ, յերբ ավատր/տկան լրագրում արդեն տպված եր. «Այս մոմենտը մեզ համար բացարձակ բարենպաստ է. յեթե մենք ալժմ ել վարանենք պատերազմ սկսելու, ապա հասաւտապես ստիպված կլինենք յիրհու կամ յերեք տարուց հետո պատերազմել, և վատթարագույն պայմաններում»:

Վե՛չ Գաժրիլ Գրինցիպի պատճառով չեր, վոր բռնկվեց պատերազմը: Առանց նրան ել պատերազմը կսկսվիր Մի տարի անց, հենց սերբիական կառավարության հրամանով, Գրինցիպին զընգահաւարեցին: Յե՛վ վոչ վոք անգամ չնկատեց, վոր ավատր/տկան երջհրցողին սպանողն այլևս գոյություն չունի, վոչ վոք ել դրա հետեանքով պատերազմը չդադարեցրեց:

Սերբիացի զինադիտաի կրակոցը ծառայից միայն և միայն վորպես առիթ, վորպեսզի պատերազմական գործողություններն ալիլի վաղ սկսեն, սակայն համաշխարհային պատերազմի պատճառը նա չեր:

Բայց ինչ՞ու աւատր/տկան և գերմանական միլիտարներն այնպես համառությամբ պնդում եյին, թե պատերազմի պատճառն այդ չարագուշակ կրակոցն է: Ինչ՞ու համար եյին հավատացնում նրանք, վոր իրենք բոլորովին ել ցանկություն չունեյին պատերազմելու, վոյ իրենց հարկադրել են այդ բանն անելու: Յե՛վ ինչ՞ու այլ պետությունների միլիտարները նույնպես պատերազմի ծագման մասին զանազան պատրվակներ եյին վնտռում, հնարովի արդարացումներ:

Վ. րովհետեւ նրանք բոլորը գիտեյին, վոր ժողովուրդը դե՛ս և պատերազմին:

Չէ՛ վոր, հենց այդ միևնույն որերում գերմանական բանվորները գրում եյին իրենց կոչում. «Մենք դե՛ս ենք պատերազմին. կեցցե՛ ժողովուրդների յեղբայրությունը: Յե՛վ հենց այդ ժամանակ Պետերբուրգում, Փարիզում, Լոնդոնում և Իդի ունեցող ցույցերը պահանջում եյին խաղաղության պահպանումը:

Ժողովուրդը չէր ցանկանում պատերազմել, վորպեսզի հնարավոր լիներ պատերազմ սկսել, պետք էր ժողովրդին խաբել։ Այդ պատճառով բոլոր կառավարություններն էլ շատ խնամքով թաղցնում էին այն, վոր իրենց կողմից պատերազմի հարցը վաղուց արդեն պատրաստված ու վորոշված բան է, դրա համար էլ նրանք հենց պատերազմ սկսելու առիթներ էին փրնտում։

Իսկ յերբ նրանց չէր հաջողվում հարմար առիթ գտնել, այն ժամանակ նրանք առանց այլևայլության ուղղակի հնարում էին։

1914 թվի ոգոստոսի մեկին գերմանական կառավարությունը մի հազորագրություն բաց թողեց. «Ֆրանսիացիներն ուժակոծում են գերմանական Նյուրենբերգ քաղաքը»։ Այս ծանուցումից անմիջապես հետո Գերմանիան պատերազմ հայտարարեց Ֆրանսիային։ Իսկ կես տարուց հետո ինքը՝ գերմանական կառավարությունը խոստովանեց, վոր Նյուրենբերգ քաղաքի ուժակոծում իրոք տեղի չի ունեցել—իրր թե կատարվել է հեռագրական սխալ, վորը և գերմանական մինիստրներին մոլորության մեջ է զցել։ Այնուամենայնիվ գերմանական կառավարությունը Ֆրանսիայի դեմ պատերազմը չդադարեցրեց։

Այդպես մի շարաթվա ընթացքում համարյա բոլոր մեծ ժողովուրդները ներգրավվեցին պատերազմի մեջ, Իսկ նրանցից հետո հերթը հասավ և փոքր ժողովուրդներին։

Հենց սկզբից Հունաստանը հայտարարեց, թե ինքը պատերազմին չի խառնվելու, չեղոք է մնալու Սալոնյա նրան թույլ չտվին, վոր յերկար ժամանակ դուրս մնա պատերազմից։

1915 թվի հունվարին անգլիական մինիստր Գրեյը առաջարկեց Հունաստանին՝ Գերմանիայի և Ավստրիայի դեմ դուրս գալ։ Դրա փոխարեն, վորպես վարձատրություն, Գրեյը խոստացավ հաղթության դեպքում նրան տալ Թուրքիայի Զմյուռնիա քաղաքը։ Հունաստանը հրաժարվեց։ Այն ժամանակ Զմյուռնիայի փոխարեն Գրեյը խոստացավ պղնձով և վոսկով հարուստ Կիպրոս կղզին. անգլիական կառավարության համար շատ կարևոր էր նոր գաշնակից ձեռք բերել, հունական դորքերը Թուրքիայի դեմ ուղղել։ Բայց հունական կառավարությունն այս անգամ էլ հրաժարվեց—նա շատ լավ գիտեր, վոր հունական ժողովուրդը պատե-

թողձ չի ցանկանում, և շատ վտանգավոր գործ էր համարում քաղաքականորեն ժողովրդի կառքին հակառակ դուրս գալ:

Այն ժամանակ, 1915 թվի դեկտեմբերին, տեղի ունեցավ յերեք պետութայունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Իտալիայի արտաքին գործերի մինիստրների հանդիպումը: Գրեյն առաջարկեց քննութայան յենթարկել այն հարցը, թե ինչպես վարվել Հունաստանի հետ. նա համառությամբ հրաժարվում և պատերազմին խոսնվելուց: Մինիստրները վորոշեցին. հարկավոր և Հունաստանին հաժողել, իսկ վորպեսզի հորդորուցներն ավելի ուժեղ ազդեն՝ շառժամանակ կրճատել կենսամթերքի ներմուծումը Հունաստանը:

Անգլիական, Ֆրանսիական և իտալական նավահանգիստների պետերը զաղտնի հրաման ստացան՝ հունական նավերն առաջվա պես ներս թողնել նավահանգիստ, բայց այլևս թույլ չտալ հետ դառնալ դեպի ծովը:

Պարզ ասած՝ Հունաստանին սովի էյին մատնում:

Այդ որվանից սկսվում և պայքարը. խոշոր պետութայունները համերաշխորեն պատերազմի յեն հրում Հունաստանին, իսկ փոքրիկ Հունաստանը ջլածգորեն խուսափում և պատերազմից: Անհավասար և անհուսալի պայքար:

1916 թվին յերեք մինիստրները նորից հանդիպում ունեցան ու կրկին քննութայան առան այն հարցը, թե ինչպես վարվեն Հունաստանի հետ: Գրեյը յերկյուղ էր կրում, վոր յերկաշատիվ որակումը կարող և ուժասպառ անել հունական բանակը և այն ժամանակ Հունաստանի մասնակցութայունը պատերազմին վոյ մի ոգուտ չի բերի: Մնացած մինիստրները համաձայնվեցին Գրեյի հետ և վորոշեցին, զեպքերն արագացնելու համար, ռազմական նավախումբ ուղարկել հունական ջրերը:

Սեպտեմբերի յերկուսին նավախումբը տեղ հասավ, նավերը խարխալ գցեցին հենց հունական մայրաքաղաքի մոտ: Գններալ Սարայլը՝ զեսանտի (ափ հանած դորք) հրամանատարը միանգամից պահանջեց, վորպեսզի հունական բոլոր յերկաթուղիներն այդ որվանից իրեն յենթարկվին: Հրաժարվելու դեպքում սպառնաց ծովափերն ուժակոծել:

Հունական կառավարութայունն արտակարգ նիստում վորոշեց կոտարել այդ պահանջը: Հունաստանի մինիստրների. խորհրդի նախագահը հայտարարեց, թե դիմադրութայան մասին ստածել անգամ չի կարելի: Պետք և միայն ձգձգել ժամանակը և, քանի

գին գեթ ամենափոքր հնարավորութիւնը կա, խռատփել պատե-
ցաւ ից:

Միտակ հույսը,— առում եր մինիստրների խորհրդի նախա-
դանը,— Սարայլին զիջումներով հոգնեցնելն եւ:

Բայց նա այս բանում խիստ սխալվեց. գններով Սարայլն
այն մարդկանցից չէր, վարոնց կարելի չէր զիջումներով հոգնեց-
նել: Իր իրավասութիւնն առկա առնելով յերկաթուղիները, նա
պահանջեց, վոր իր հսկողութիւնը լինի փոստի վրա: Փոստի վրա
հսկողութեան իրավունք ստանալով նա անմիջապէս հսկողու-
թիւնը պահանջեց նաև հեռագրի վրա: Իսկ հեռագրութիւնն
ստանալով միւս ուրը պահանջեց նաև ուղիոն:

Հասավ այն ժա-
մանակը, յերբ հունա-
կան կառավարութիւն-
ներն առանց Սարայլի

Թուլութեան նն
ստանալու մինչև ան-
գամ իր արտասան-
ման յանդէպ պահանջե-
րին հեռագրի ուղար-
կել չէր կարողանում:

Բայց այս բո-
ւորն եւ քիչ թվաց
գններով Սարայլին.
չէ՞ վոր նրան հանձ-
նարարված եր՝ ինչ
գնով եւ լինի, Հուն ստանին պատերազմի մեջ լծուել:

Սեպտեմբերի իննին ֆրանսիական և անգլիական զինուոր-
ականները միասին զբոսնում եյին դիւսպանատան այգում: Հան-
գարծ թփերի հետեից կրակոցն-ը թնդացին: Անմիջապէս խու-
ղարկիցին ամբողջ այգին, բայց կրակողը կարծես գետնի տակ
եւ անցել: Բարեբախտաբար զինվանականներից վաղ մեկը չվիրա-
վորվեց:

Մանուկոթի մասին տեղեկանալով վրդովված գններով Սա-
րայլը հունական կառավարութիւնից պահանջեց, վոր հանցա-
վորները, ինչ գնով եւ լինի, գոնվեն: Հենց նույն ուրը նա շատա-
կաւ գովափ հանեց մի ուղարկւած ջոկատ՝ իբր թե զինվանա-
կանի պաշտպանութեան համար:

Անգլիական և ֆրանսիական նավերը խորհի
դրեցին:

Հունական կառավարությունը հասկացա՞վ, թե ուր և առաջ այս գործը: Դիշերը, այն տան առաջ, ուր կառավարությունը նիստ ունի, շտապ կարգով խրամատներ փորվեցին և տան չորս կողմը փշալարերով պատվեց:

Ռուսական դեսպանն այդ բոլոր դեպքերը ծածկազրած հեռագրով հաղորդեց Պետրոգրադ: Նա ավելացրեց, թե՛ հանցաժորները, իհարկե, յերեք չեն գտնվի, վորովհետև մահափորձը, ըստ իր տեղեկությունների, սարքել է հենց ինքը՝ գեներալ Սաբալը:

Մինչև այդ, անխոջ գեներալ Սարալը, ժամանակ չկորցնելով արգեն նոր պահանջ ներկայացրեց—վորջ հունական ռազմական նավատորմը, յերեսուն և մեկ նավ, ամբողջովին իրեն պետք է արվի: Պատասխանի համար ժամկետ է տրվում տասներկու ժամ:

Հունական մինիստրները չփոթված հավաքվեցին պառլամենտ և մեկը մյուսի հետևից հայտարարեցին՝ նոր պահանջներից ազատվելու միայն մի միջոց է մնացել և այդ միջոցն է՝ յենթարկվել մեծ պետութայունների կաթճին, նրանց հետ դաշնակցած կովի մեջ մտնել: Այս տակով՝ հունական բոլոր մինիստրները հրաժարական ավին: Նոր կառավարությունը գեներալ Սարալին պատասխանեց, թե ինքը, չգիշելով ուժին, պատրաստ է ամեն բանի: Միջանի որից հետո Հունաստանը հայտարարեց, վոր ինքն էլ պատերազմի մեջ է մտնում:

Բայց այստեղ, յերբ կառավարութայունն անձնատուր յեղա՞վ, գործի մեջ խառնվեց հունական ժողովուրդը:

Այն ժողովուրդը, վոր մինչ այդ վոչ մի գնով չեր ցանկանում պատերազմել, այժմ սիրով զենքի դիմեց: Միայն թե նա չենքը գործադրում եր վճի այնպես, ինչպես այդ ցանկանում եյին Գրեյը, Սարալն ու ինքը՝ հունական կառավարութայունը:

Ժողովուրդը զենքի դիմեց, վորպեսզի խուսափի պատերազմից:

1916 թվի գեկտեմբերի մեկին փողոցային կովի ժամանակ գյուրարորդք գեներալ Սարալը գլխովին ջախջախվեց հունական ազատամբների կողմից և փախավ իր ամբողջ զորքի հետ:

Այս հաղթութայունը Հունաստանին տվեց վերջին, կարճատև հետաձգումը: Չնայած Հունաստանի կառավարութայունն արդեն պատերազմ եր հայտարարել, բայց միջանի ամիս շարունակ նա գեռ պատերազմական գործողութայուններ չեր սկսում:

Բայց այդ ամիսներին ողակումն այնքան եր ուժեղացել, վոր մարզիկ սկսեցին քաղցից մեռնել փողոցներում: Իսալիան

գրավեց Հունաստանի արևմտյան անկյունը, Ֆրանսիան՝ արևելանը, Հուլիսի կեսերին անգլո-ֆրանսիական զորքերը գրավեցին Հունաստանի մայրաքաղաքը:

Յեվ շուտով հունական զինվորներն արդեն կովում էին զանազան ռազմաճակատներում՝ անգլիական, ֆրանսիական և իտալական զինվորների հետ կողք-կողքի:

Այդպես Հունաստանը մտավ համաշխարհային պատերազմի մեջ: Արժեք արդյոք պատմել, թե ինչ միջոցով պատերազմի մեջ քաշվեցին Չինաստանը, Հարիտին, Լիբերիան, Սիամը:

Վոչ մի ժողովուրդ պատերազմ չէր ցանկանում: Այնուամենայնիվ, նրանք բոլորն էլ ստիպված յեղան պատերազմի: Նրանց պատերազմի մեջ քաշեցին խորամանկությամբ, խաբուսությամբ ու բռնությամբ:

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆԱԽԱՆՇԱՆՆԵՐԸ

Պատերազմ առաջացնողը Դավիթ Գրինցիպի գնդակը չէր: Ապա ուրիշն ի՞նչն էր իրոք, վոր պատերազմ առաջացրեց, ի՞նչն էր նրա ծագման իսկական պատճառը:

Այս պատճառը գտնելու համար պետք է նայել անցյալին, հարկավոր է հիսուն տարով հետ վերադառնալ:

Կես դար առաջ աշխարհի ամենաուժեղ ու ամենահարուստ պետությունը Անգլիան էր: Այն ժամանակ Անգլիայում յերկաթ ու ածուխ ավելի շատ էր արդյունահանվում, քան վորևէ այլ յերկրում: Անգլիական բանկերի նկուղներում հսկայական քանակությամբ վոսկու պաշար էր պահվում: Նրա ռազմական նավատորմը հսկում էր ծովերն ու ովկիանոսները, վորպեսզի վոչ զոք չկարողանա հարձակվել Անգլիայի վրա ու նրանից խլել ծովային առևտուրը, հափշտակել նրանից իր զաղութները:

«Ծովերի տիրուհի» — այդպես էին անվանում նրան կես դար առաջ:

Բայց հենց այն ժամանակ, հիսուն տարի առաջ, առաջին տնգամ նկատվեց, վոր Անգլիային մրցակից է դուրս յեկել: Այդ մրցակիցը Գերմանիան էր:

Գերմանիան, ճիշտ է, դեռևս շատ թույլ էր Անգլիայից, բայց դրա փոխարեն նրա հզորությունն աճում էր խիստ արագ:

Յարեցտարի նա ավելի ու ավելի վառանգավոր եր գառնում
Անգլիայի համար:

Անա Գերմանիան հասավ Անգլիային յերկաթաձուլման դրո-
շուժ: Անա արդեն տառջ անցավ նրանից: Անա սկսեց նրանից
տառջ անցնել նաև ածխի հանույթի ասպարեզում: անա
համաց-կամաց սկսեց իր ձեռքը վերցնել ծովային առևտուրը:
Յեղվահա, վերջապես, ուժեք կուտակելով, Գերմանիան սկսեց ազ-
ժական մեծ նավատորմ կառուցել:

«Մեր ասպագան ծովումն է»,—ասում եր Վիլհելմ II 1890
թվին: Այդ խոսքերը կարելի չե՛ր հասկանալ միայն այսպես.—
Գերմանիան նավատորմ և կառուցում նրա համար, վորպեսզի
ավերանուսի այն կողմը հողեր հափշտակի, ժամանակի ընթացքում
Անգլիայից խլի նրա տիրապետությունները:

Դա բացարձակ մարտակոչ եր, բացարձակ սպառնալիք: Դա
Վամաշխարհային պատերազմի առաջին նախանշանն եր:

Գերմանական կառավարությունը շուտով խոսքից դործի
անցավ: 1900 թվին նա Անգլիային մի անապասելի հարված
ձառյցեց. նա սկսեց կառուցել մի նոր յերկաթուղագիծ—ուղիդ
ձանապարհ Բեռլինից Բադապեզ:

Անգլիական մինիստրները հասկանում էին. հենց վոր ճա-
նապարհը շինվի, նրանով գերմանական ապրանքները կհասնեն
դեպի արևելք, դեպի Ասիա կշտապեն գերմանական վաճառական-
ներն ու ինժեներները, իսկ անհրաժեշտ ըսպելին դեպի այնտեղ
կշտրժվեն նաև գերմանական զորքերը: Գերմանական կառավա-
րությունն ամբողջ փոքր Ասիայի տերը կդառնա:

Դա համաշխարհային պատերազմի յերկրորդ նախանշանն եր:

Անգլիան այն ժամանակ սիրտ չե՛ր անում ուժով կանգնեց-
նել Գերմանիային: Բայց հենց այն ժամանակվանից անգլիական
թագավոր Եդվարդ VII համարյա ամեն տարի ուղեւորություններ
ե՛ր կատարում Յեվրոպայում: Անգլիական լրագրերն այդ ուղևո-
թությունները շատ հասարակ ձևով էին բացատրում. «Մեր թա-
գավորը,—գրում էին նրանք,—բնավորությամբ տուրիստ և, նա
ձանապարհորդությ.ւնների մոլի սիրահար է», բայց այժմ մենք
դիւսենք. Եդվարդ VII դնում եր համաձայնություն ստեղծելու
այն բոլոր յերկրների կառավարությունների հետ, վորոնց սպառ-
նում եր Գերմանիան: Խիստ դադաճապառնությամբ նա դաշնա-
կիցներ եր փնտռում պատերազմի համար:

Անցավ մի քանի տարի, և Գերմանիան նոր հարված հասց-

բեց իր քրեակեցիներին՝ Անգլիային և Ռուսաստանին. Ավուստր-
լոնդարիան, Գերմանիայի գաշնակեցը, իրեն միացրեց այն հը-
ղերը, վերապես սերբերն էլ ինչ ապրում—Բոսնիան և Հերցեգո-
վինան: Դրանով նա Գերմանիայի համար հանապարհ եր մաք-
րում գեպի արեցելը:

Այդ միևնույն ժամանակ գերմանական կառավարութայունը
Ֆրանսիական հողի վրա միջանի դատալիք գերմանացիների ձեռ-
բակալման չնչին առիթը պատրվակ բռնելով իր գեոպոլիտիկ հը-
մայեց հեռանալ Փարիզից:

Այդ պատահեց 1908 թվին: Յեղ դա համաշխարհային պո-
տերազմի յերրորդ նախաՆշանն եր:

Թե այս անգամ վորքան մեծ եր պատերազմի վտանգը, կա-
ցելի յե իմանալ Անգլիայի ծովային նախկին մինիստր լորդ Ֆիշեր-
ը հիշողութայուններէց: Գաղանի խորհրդակցութայունը լորդ Ֆիշերը
հնչաւարեց. վոչ մի միտք չկա սպասել Գերմանիայի հարձակ-
մանը, ավելի ձեռնառու յե նրանից առաջ ընկնել: Լորդ Ֆիշերն
այսպիսի պլան առաջարկեց. անակնկալ կերպով, ուսանց պատե-
րազմ հայտարարելու, ծովում շրջապատել գերմանական նավա-
տորժը և ջրասույզ անել:

Այդ պլանն այն ժամանակ մերժվեց: Լորդ Ֆիշերն արգեն
չափից դուրս եր շտապում. և՛ Գերմանիայում, և՛ Անգլիայում
գեոսոս ամեն բան պատրաստ չեք պատերազմ սկսելու համար:

1908 թվին հաջողվեց խաղաղութայունը պահպանել:

Բայց յերեք տարի ել չանցավ, յերբ Գերմանիան մի նոր հա-
ված հասցրեց, այս անգամ՝ Աֆրիկայում:

Շատ վաղուց Գերմանիան աչք եր տնկել Աֆրիկայի արե-
բական հողերի՝ Մարոկկոյի վրա: Բայց Ֆրանսիական զորքերը
կարողացել էին գերմանական զորքից ավելի շուտ մտնել Մա-
րոկկո: Դրանով, թվում եր, վոր արդեն լուծված ե այն հարցը,
թե ում ե պատկանելու Աֆրիկայի այդ մասը:

Գերմանիան, սակայն, չեք հաշտվում այդ մտքի հետ. 1904
թվի առաջին գերմանական «Գանտերա» ռազմատնավը հանկա-
ծակի յերևաց Մարոկկոյի նավահանգիստներից մեկում և թըն-
գանոթներն ուղղեց գեպի ծովափը:

Դա համաշխարհային պատերազմի չորրորդ նախաՆշանն եր:

Ֆրանսիական գլխավոր շտաբն արգեն շտապ միջոցներ եր
ձեռք առնում, վոր դիմադրի գերմանական գիւլփորների Ֆրան-
սիա ներխուժելուն: Անգլիական նավատորմն արգեն զազանի-

Հրամանով ռազմական պատրաստության մեջ եր դրված: Ռուսական կառավարութիւնն արդեն վորոշում եր՝ ինքը խառնվելու յե պատերազմին, թե վոչ:

Թվում եր, թե այս անգամ արդեն խաղաղութիւնը պահանջի հաջողվի:

Սակայն, վերջին բոլեյին գերմանական կառավարութիւնը վորոշեց պատերազմը հետաձգել. ուժերի հարաբերութիւնն անշահավետ թվաց նրան: Բացի այդ, Ֆրանսիան Գերմանիային մի կտոր հող զիջեց Աֆրիկայում. ճշմարիտ ե, դա արտաքիններով ընակեցված Մարտիկոն չեւ, այլ նեղը ընակիչներով Կոնգոյի մի շերտը, բայց գերմանական կառավարութիւնը կարծես դրանով ժամանակավորապես բավարարվեց:

1911 թիվը անցավ բարեհաջող, տառնց պատերազմի:

Բայց խաղաղութիւնն արդեն այնպես եր խախլել, վոր ամեն մի բոլե կարելի չեւ պատերազմ սպասել:

1912 թվին Գերմանիայի և Անգլիայի միջև յեղած հակամարտութիւնն այնպիսի սրության հասավ, ինչպիսին մինչ այդ յերբեք չեւ յեղել: Գերմանիան իր ամբողջ ուժերը լարեց, վորպեսզի, վորքան կարելի չեւ, ավելի շտտ ռազմանավեր կառուցի: Յեւ անհա, այն ժամանակ անգլիական կառավարութիւնը հայտարարեց. ի պատասխան գերմանական ամեն մի նաւի, Անգլիան յերկուսն ե կառուցելու:

Հետեյալ տարին, 1913 թվին Վիլհելմ II-ը Բելգիական Թագավոր Ալբերտ I-ին գաղտնաբար հաղորդեց, վոր Գերմանիայի պատերազմը Ֆրանսիայի հետ վորոշված ըան ե և շատ չի ուշանա:

Այնուհետեւ վրա հասավ 1914 թիվը: Դուրս Թագ վընդակը Պրինցիպի տարճանակից, սպանվեց ավստրիական երցհերցոգը: Յեւ այդ սպանութիւնից ոգտվեցին մեծ պետութիւններ ի կառավարութիւնները, վորպեսզի, վերջապես, սկսեն պատերազմը...

Այդպես սկսվեց համաշխարհային պատերազմը—բոլորովին եւ վճչ հանկարծակի և վճչ պատահաբար: Այդ պատերազմը նախապատրաստվում եր համառորեն, աստիճանաբար, տասնյակ տարիներ ընթացքում: Պայծաւ Ասիայի և Աֆրիկայի համար, պայծաւ նոր հողեր ձեռք բերելու համար,—ահա թե ինչը ծնեց այդ պատերազմը...

Բայց Գերմանիայում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում և Ռու-

առատանուժ ունեւ եյին հարկավոր նոր հողեր: Ուղիքը եյին այդ մարդիկ, վորոնք վորոշել եյին, ինչ գնով ել լինի, պատերազմ առաջացնել: Յե՛վ մի եր ալիւ նրանց այնպիսի իշխանություն, վոր կտրողացան պատերազմի մեջ քաշել համարյա բոլոր պետություններին:

ՌԱԴԻՈՒՄԻ ՔԱԳԱՎՈՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Անա Բելլիայի միլիոնատեր Լե-Շյենի՝ Աֆրիկայի ոռոգիութի հանրի տիրոջ պատմությունը: Վորպեսզի այդ պատմության մեջ ամեն բան պարզ լինի, այն պետք է սկսել համաշխարհային պատերազմից:

Անգլիան, Ֆրանսիան ե Բելգիան չորս տարի պատերազմում եյին Գերմանիայի դեմ ե վերջապես հաղթեցին նրան: 1919 թվին Աֆրիկայի գերմանական հողերն անցան հաղթող յերկրներին ձեռքը: Նախկին գերմանապատկան Կոնգոյի մի կտորը բաժին ընկավ Լե-Շյենին: Այդ հողի մի մասում գտնվեց շատ թանգարժեք մի նյութ—ոռոգիութի:

Դա շատ կարեւոր գյուտ եր—ոռոգիութի այնքան սակավ ե պատահում, վոր նրա հանույթի ամբողջ ժամանակամիջոցում ձեռք է բերվել մի կիլոգրամից վոչ ավելի ոռոգիութի: Իսկ նրա կարիքը չափազանց մեծ ե. ոռոգիութեամբ բժշկում են քաղցկեղով տառապող հիվանդներին, ոռոգիութեւր համարյա միակ միջոցն է այդ սարսափելի հիվանդության դեմ:

Լե-Շյենը դարձավ ոռոգիութի թագավորը:

Բայց Լե-Շյենը աշխարհում ոռոգիութի միակ տրքան չեր: Ռադիութի յերկու այլ արքաներ ել կային. մեկը Չեխոսլովակիայում յեղած հանքերի տերն եր, մյուսը՝ Կորուպոյում—Ամեքիկայում: Ուրիշ մրցակիցներ Լե-Շյենը չուներ:

Յերկու հին հանքավայրերն ել ադգատ եյին ոռոգիութեմի Փոլու հատիկի չափ ոռոգիութի ձեռք բերելու համար պետք եր քանդել ու մազել այնքան հող, վոր մի ամբողջ գնացքով տանել չեր լինի:

Ինչպիսին կլինի աֆրիկական նոր հանքավայրը—առաջվաններից ավելի հարուստ, թե՛ աղքատ: Այդ վոչ վոր չգիտեր քացի Լե-Շյենից, իսկ Լե-Շյենը վոչ վոքի չեր հայտնում:

Քեւե աշխարհում միայն յերեք մարդկային առդիումի աւետարականներ, բայց յերկիրը նրանց շատ նեղ երթվում. նրանցից յաւրածանշյուրը ցանկանում եր, վոր առդիումի աւետարի ածբողջ սգուաւ միայն ինքն ստանա, չբաժանի վորեւե մեկի հետ: Ամեն մեկը ձգտում եր վոշնչացնել իւր ախոյաններին:

Յեվ ահա, նրանց մեջ կատարի պայքար սկսվեց: Ռադիումի արքաներից ամեն մեկը բոլոր միջոցներով աշխատում եր անակացնել մյուս յերկուսին, և այնպես տնել, վոր նրանց հանգրվարերում աշխատանքը դադարի:

Այդ պայքարում Լե-Շյենը հաղթող դուրս յեկավ: Ժամանակավորապես նա դարձավ առդիումի միակ արքան յերկրագնդի վրա:

Յեվ ևեւց վոր Լե-Շյենը հաղթեց, նա սահմանեց առդիումի տարեկան հանույթի կայուն քանակ և նշանակեց մի գրամ առդիումի հաստատուն արժեք: Նա հայտարարեց, վոր ինքը տաքեկան վաթսուս գրամ առդիում և ձեռք բերելու, և մի գրամը արժենալու յե հարյուր հազար աւալի: Դա նշանակում է՝ քաջ գրամ առդիումին պետք է վճարվի հինգ փութ փոսկի:

Բայց քաղցկեղից տարեկան միլիոնավոր մարդիկ են մեռնում: Նրանց փրկելու համար այս վաթսուս գրամը բավական չի:

Յեվ վոշ միայն հիվանդներին չի բավականացնում այց առդիումը, այլ նաև դիտնականներին՝ իրենց փորձերի համար:

Ռադիումի նշանավոր հետազոտող պրոֆեսոր Սոդգին գրում է. «Այն դիտնականները, վորոնք գտել են առդիումն ու նրանք բերելու միջոցները և մեծ աշխատանքով ձեռք բերած իրենց ամբողջ գիտությունը նվիրաբերել են մարդկությանը, այժմ ի վիճակի չեն գեթ շատ համեստ չափով առդիում ձեռք բերելու՝ դիտական անհրաժեշտ հետազոտությունները համարա»:

Լե-Շյենին շատ խնդրեցին ավելացնել առդիումի հանույթը և ցածրացնել արժեքը: Լե-Շյենը պատասխանում եր խուսափողական ձևով—հանձնորում, տուում եր, աշխատանքն ընթանում է լրիվ թափով, հանձնաշյուրը քանդում ու մաքրում են ամենաբարձր և ամենակատարելագործված մեքենաները: Հենց այդ մեքենաների վրա էլ ծախվում են առդիումի վաճառքից դուրսացած գումարները: Ինչ արած, հանձնավարում քիչ առդիում կա:

1929 թվին Զվիցբերխում հայտարարվեց համաժողովրդական բաժնեգրություն. պետք եր փող հավաքել հինգ գրամ առ-

գիտւմ գնելու համար, Հինց նույն տարին Ֆրանսիան գնեց Վեց դրամ, իսկ Գերմանիան՝ ընդամենը չորս դրամ:

Սակայն գտնվեց մի մարդ, վոր չհավատաց Լե-Շյենին: Դա անգլիացի բժիշկ Մադեն-Հեստն էր: Նա ուղևորվեց արեւլայն Աֆրիկա, վորպէսզի իր աչքով տեսնէ, թէ ինչպէս են այնտեղ ռադիում ստանում: Բայց յերբ Մադեն-Հեստը վերջապէս հասավ իր նպատակին, պարզվեց, վոր այդքան յերկար հանապարհորդությունն իզուր և յեղել: Նրան թույլ չտվին հանքահոր մտնել: Ամբողջի պէս նա շրջապատված էր փշալարերով, դարպասներէ առջ կանգնած էին պահապաններ, և վոչ մի կողմնակի մարդ չէր կարող մուտք գործել շրջապարսպից:

Բայց Մադեն-Հեստը համառ էր. նա հետ չվերադարձավ, այլ հանքահորի ջրկիթի հետ պայամանավորվեց, վոր նա բժշկէն պաշտնի ներս անցկացնէ փշալարերից:

Յեղ ինչ տեսով անկոչ հյուրը, յերբ մտավ Լե-Շյենի տիրապետութեան մեջ:

Մի տասնյակ նեղր բանվորներ բահրով փոռում են հողը: Վոչ մի մեքենա, վոչ մի կատարելագործված հարմարություն՝ հանքանյութն արագ մօքրելու համար: Հանքահորը կարող էր անհամեմատ ավելի ռադիում տալ, յիժե ավելի լավ սարքավորված լինելու: Այստեղ հանքանյութը հիսուն անգամ ավելի հարուստ էր ռադիումով, քան մյուս հանքահորերը:

Լե-Շյենը դիտավորյալ կերպով այդքան քիչ ռադիում էր հանում, վորպէսզի մարդկութեանը ռադիումի յուրաքանչյուր փոշու կարիք զգար, վորպէսզի մի դրամի համար կարողանար հարյուր հազար ուտելի վերցնել:

Այսպէս և ռադիումի արքայի պատմութեանը:

Ինչու համար այստեղ պատմեցինք Լե-Շյենի, նրա խարդախ նենգամտութեանների մասին: Մի՞թէ այդ բանը վորեւէ կապ ունի պատերազմի հետ:

Հինց բանն էլ այն է, վոր Լե-Շյենին ուղղակի խարդախ անվանել չէր կարելի. նա գործում էր համաձայն իր յերկրի որոնքների, նա ամենին չի խախտել այդ որոնքը: ԶԾ վոր ռադիումի հանքահորը նրա սեփականութեանն էր, ուրեմն ինչպէս ուղենար, այնպէս էլ կարող էր վարվել նրա հետ:

Ասենք, յեթե նա մինչև անգամ որեքի դեմ մեղանշած ել լիներ, իհարկե, վոչ վոչ չեր համարձակվի նրան պատասխանատուության կանչել: Ահա թե ինչու. Լե-Շյենը Վիելգիակտե ընդհանուր ընկերությանն զիրեկտորներից մեկն էր:

Այս ընկերությանն է պատկանում Բելգիայի քարածխի և յերկաթահանքի պաշարների կեսից ավելին: Նրա ձեռքումն են գտնվում յերկաթահանության, ապակու, քիմիական գործարանները, դոմենյան վառարանները և նավաշինարանները: Այդ դեռ Բելգիայում Բայյ դրանից զատ Հարնալային Ամերիկայում յերկաթուղիներ ունի, Զինաստանում՝ քարածխի շախտեր, փոքր Ասիայում՝ ելեկտրոկապաւոր և զորջապես Աֆրիկայում՝ պղնձահանքեր, ադամանդի և վոսկու ցրտներ:

Ահա թե ինչքան հզոր և այս ընկերութունը: Նրա զիրեկտորներն ամբողջ Բելգիայի իսկական տներն են հանդիսանում, այդ յերկրի իսկական կառավարողները:

Միայն Բելգիայում չե, վոր գործերն այդպես են դասավորված. մի անտեսագետ դեռ համաշխարհային պատերազմից առաջ հաղվել էր, վոր Գերմանիան կառավարում են միայն յերեք հաւրյուր մարդ, Անգլիան՝ մոտ հարյուր մարդ, Միացյալ Նահանգները՝ ռեթսուն մարդ, ռեթսուն ամենահարուստ բանկիրներ, վաճառականներ և գործարանատերեր:

Բոլոր կապիտալիստական յերկրները իրականում կառավարում են վոչ թե այն մարդիկ, վորոնք նիստեր են անում պառլամենտում կամ մինիստրների խորհրդում, այլ՝ նրանք, ովքեր տիրում են յերկաթուղագծերին, ելեկտրոկայաններին, գործարաններին ու հանքահորերին:

Հսկայական և այդ մարդկանց իշխանութունը. նրանք իրենց կամքն են թելադրում նախագահներին և մինիստրներին: Նրանք են վորոշում պետութունների ճակատագիրը: Նրանք յերկրի իսկական տիրակալներն են:

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌԸ

Լե-Շյենի պատմությունն սկսվում է պատերազմից: Զիններ պատերազմը, Լե-Շյենը հող չեր ստանա. արևելյան Աֆրիկայում և չեր դառնա ռադիումի արքան: Սակայն այս պատմությունը պատերազմի հետ չի վերջանում: Լոնցին թնդանոթները. դադարեց

պայքարն ազմանակատներում. բայց Լե-Շյենը շարունակում եր
պայքարել: Հենց խաղաղության այս տարիներին նա կարողա-
ցավ Կոլորադոյի և Չեխոսլովակիայի իր հակառակորդների հա-
խիցը դալ: Ի՞նչով է, այս պայքարը զենքի ուժով չի վճարվում,
այլ ուրիշ, ավելի քիչ նկատելի միջոցներով: Նա կարծես ան-
սանձանքի յն դառնում, ինչպես այն գետը, վոր անհետանում է
գետնի տակ: Սակայն ամեն բոլոր ստորերկրյա ջրերը կարող են
նորից դուրս ժայթքել: Ամեն բոլոր նորից կարող են վորոտալ
թնդանութները:

Իհարկե, համաշխարհային պատերազմը ռազիումի համար
չեր մղվում: Նա միայն բժիշկներին ու դիտնականներին է հարկա-
վոր: Բայց չէ՞ վոր ռազիումը միայն մեկն է այն նյութերից, վորոնք
թվարկված են Մենդելեյևի աղյուսակում: Ռազիումի պատ-
մությունը միայն մեկն է իննսուներկու իրար շատ նման պատ-
մություններից:

Մենդելեյևի աղյուսակը տիեզերքի ինվենտարի ճիշտ ցու-
ցակաթիֆն է, քիմիական հիմնական ելեմենտների ցուցակադրու-
մը, վորոնցից կազմված է ամեն ինչ աշխարհի վրա:

Բայց, ավստո, վոր աղյուսակում նշված չէ, թե մեք են
պատկանում այս բոլոր նյութերը: Այդ պետք եր անել:

Ահա աղյուսակի տասներեքերորդ վանդակը—ալյումինիում:
Աշխարհում յեղած ամբողջ ալյումինի կեսը պատկանում է բանկիր
Մելոնին. աղյուսակի տասներեքերորդ վանդակը կալիումն է: Ամբողջ
կալիումը բաժանված է ֆրանսիական և գերմանական կապիտա-
լիստների միջև: Յերեսուներորդը ցինկն է: Ցինկի համաշխարհային
պաշարի յերրորդ մասին տիրում է Գարրիման ազգանունով մի մարդ:
Հիսուներորդը անագն է: Նա գտնվում է անգլիական վաճառա-
կանների ձեռքին: Ութսուներորդը սնդիկն է: Սնդիկի մի-
ջոնի արքաներ կան—խաղանական և խալական: Ութսուներ-
թերորդը ռադիումն է: Նրա մասին մենք արդեն խոսեցինք:

Ամեն մի վանդակում, ամեն մի քիմիական ելեմենտի տակ
կարելի չէ գրել այն մարդկանց ազգանունները, վորոնք նրա
համար պայքարում են, կարելի չէ նկարել այն դրոշակները,
վորոնցով նրանք կռվի յեն դուրս գալիս: Իննսուներկու վան-
դակ կա Մենդելեյևի աղյուսակում, դրանք իննսուներկու խոշոր
գյուտեր են. և միևնույն ժամանակ դրանք իննսուներկու հեռ-
քավոր առեթներ են ազագու պատերազմի համար:

Բայց չէ՞ վոր Մենդելեյևի աղյուսակում ցույց են տրված

միայն հիմնական քիմիական ելմանները: Բայց դեռ մնում է այլ նյութերի մի հսկա քանակ, վորոնք նույնպես կարող են պատերազմի պատճառ դառնալ: Ածուխ, նավթ, աետին, բամբակ—այս բոլորի պատճառով կարող է արյունահեղ պատերազմ բռնկել:

Յերկրի բոլոր տիրակալներին, բոլոր կապիտալիստների պատմությունը նման է Լե-Շյենի պատմությանը. դա վոչ մի բողոք չդադարող բացահայտ ու գողտնի պայքարի պատմություն է: Գաղտնի պայքարը կոչվում է լիազադություն: Բայց հենց այդ լիազադությունն էլ միշտ նորանոր պատերազմներ է ծնում:

Ամեն մի յերկրի տիրակալներին քիչ են թվում այն հարստությունները, վորոնց տերերն են իրենք: Նրանք ձգտում են ինչ գնով էլ լինի՝ լայնացնել իրենց տիրակալությունը—ազատվել բոլոր ակոյաններից:

Հասկանալի չէ, թե ինչու յեն նրանք այդպես համառությամբ հետապնդում այս նպատակին: ԶԵ վոր նրանք բոլորն էլ ապրում են ուրիշի աշխատանքով. վորպեսզի իրենց համար հարստություն ստեղծեն, նրանք աղքատության են մատնել իրենց սեփական յերկրի աղագբնակությանը: Յեմ, ահա, նրանք իրենց յերկրում այլևս չեն կարող վաճառել այն բոլորը, ինչ վոր արտադրում են նրանց գործարաններն ու գավոռները, չեն կարող սառնալ այն ոգուտը, ինչ վոր իրենք են ցանկանում:

Այդ պատճառով էլ նրանք բոլոր միջոցներով ջանում են մուռք գործել ոտար յերկրներ, վորպեսզի այնտեղ ևս միլիոնավոր նոր մարդկանց սպիպեն աշխատել իրենց համար, և այնտեղից նոր հարստություններ գուրս կորզեն:

Դրա համար էլ նրանք շտապում են նաև գեպի ուրիշ մայրցամաքներ՝ Ասիա և Աֆրիկա:

Ամեն մի յերկրի տիրակալներին նոր հողեր են հաբկավոր: Բայց վճրտեղից ձեռք բերել այդ հողերը:

ԶԵ վոր յերկրագունդը վաղուց է ամբողջովին հայտաբերված և ամբողջովին, առանց մնացորդի բաժանված է նրա տերերի մեջ, Նոր մայր ցամաքներ ստեղծել, հասկանալի չէ, նրանք չեն կարող: Մնում է մի բան—հափշտակել ուրիշի հողերը:

— Մենք կամ կընդարձակվենք, կամ կպայթենք,—ասում է Մաւսոլինին:

— Մեզ գաղութներ են հարկավոր,—հայտարարում է գերմանական մինիստր Շախտը:

— Զինաստանը նվաճելու համար մենք առաջ պետք են վաճենք Մանջուրիան և Մոնղոլիան,—ասում է ճապոնական մինիստրը Տանտկան, իսկ Զինաստանը նվաճելով՝ մենք կնվաճենք ամբողջ աշխարհը:

— Մարդը մարդու համար գայլ է,—կարուկ ասում է անգլիական մինիստր Բուլդփինը:

Ճափոն 1867 թվին. սևով նշված են յեվրոպական պետությունների գաղութները:

Աֆրիկան 1937 թվին. սևով նշված են յեվրոպական պետությունների գաղութները:

Մենք կարծում ենք, վոր անգլիական մինիստրն իրավացի չէ միայն կիսով չափ: Նա լիովին իրավացի կլիներ, յեթե իր առջ ասացվածքի մեջ յեղած «մարդ» բառը փոխարիներ «կապիտալիստ» բառով:

Կապիտալիստը կապիտալիստի համար, իրոք վոր, գայլ է. «Արդեն այս և շահագործողների որենքը,—ասում է ընկեր Ստալինը—հարվածել հետամնացներին ու թույլերին: Կապիտալիզմի գալալին որենքը: Դու հետ մնացիր, դու թույլ ես—նշտափում ե՝ դու իրավացի չես, ասել ե՝ քեզ կարելի չէ հարվածել ու սորկացնել: Դու հղոր ես, նշանակում ե՝ դու իրավացի չես, ասել ե՝ քեզանից պետք է զուլաճանալ:

Դայլի որենքը պատերազմի որենք է:

ԵՍԷ ՄԻԱԹՅՈՒՆՆ ասացած միակ յերկիրն ե, վոր դուրս ե-
պրծել կապիտալիզմի իշխանությունից, ազատվել ե նրա դաշլի-
որենքից: Մեզ պատերազմ պետք չե: Բայց մենք դեռևս չըջա-
պատված ենք այնպիսի յերկրներով, վորոնք ապրում են դաշլի-
որենքով:

Մենք շրջապատված ենք կապիտալիստական—դրանց թվում
նաև ֆաշիստական պետություններով:

Ֆաշիստ—վճրատիկից ե ասաջ յեկել այս բառը:

Հին Հռոմում, յերկու հազար տարի ասաջ, բարձրաստիճան-
չինոֆիսիկներն ունենում եյին պահնորդ-թիկնապահներ: Այդ
պահնորդների պարտականությունն եր՝ դեռ ու դեռ հրել ամբո-
խին, հետևել, վոր իրենց տերերին պատշաճ հարգանք մատուցվի,
անհնազանդներին պատժել: Նրանց դենքը ճիպտաների մի կապ-
եթ, միջը թաղցրած մի տապալ, վոր կոչվում եր «ֆասցիս»:

Ֆաշիստներն իրենց անունը վերցրել են հենց այդ «ֆաս-
ցիս» խոսքից:

Ֆաշիստը կապիտալիզմի համատարիմ պահապանն ե: Նա-
կացնով ու ճիպտով ե խաղաղացնում անհնազանդներին, պաշա-
պանում յերկրի տիրակալներին, պատերազմի ճանապարհ հար-
թում:

Ինչ ե պետք տնել պատերազմ նախապատրաստելու համար
Դրա համար դինվիլը դեռ քիչ ե. դրա համար հարկավոր ե ժո-
ղովրդին խաբել, նրա մեջ բորբոքել տառելությունը դեպի ուրիշ
ժողովուրդները:

«Աշխարհում չկա մեկը, վոր կարողանար համասարվել
գերմանացուն»,—այսպես են ասում գերմանական ֆաշիստները:
Ֆաշիստական պրոֆեսորները խնամքով չափում են գերմանացու
հակառը, չիթն ու ծնոտը ե այնպես, վոր այսպիսի հակառը,
քիթն ու ծնոտը բարձր ցեղի պատկանելն են ասացուցում. գեր-
մանական ցեղը պետք ե իշխի բոլորի վրա:

Իսկ այդ միևնույն ժամանակ աշխարհի մի այլ կողմում հա-
պոնական ֆաշիստները համարյա նույնն են կրկնում: Միայն-
թե «գերմանացի» բառի փոխարեն նրանք, իհարկե, «հապոնա-
ցի» յեն ասում:

Մարդը—գա գերմանացին ե: Մարդը—գա հապոնացին ե:
Բոլոր միացյալները կիսամարդ են, նրանք պետք ե յենթարկվեն

Մեր սանձապաները:

ալելի բարձր է եղին, բայց քանի վոր նրանք այդ բանին կամովին չեն համաձայնվի, ապա ուրեքն՝ պետք և ուժով ստիպել, պետք և զբաղել նրանց հողերը՝ կանգ չառնելով վոչ մի բանի առաջ։

— Կառավարությունը, — հայտարարում են գերմանական ֆաշիստները, — պետք և հենվի պատերազմելու ընդհանուր ձգտման վրա։

— Մինչև անգամ յերեք տարեկան յերկխոսներին ել պետք և սովորեցնել սխիւ պատերազմը, — գրում են ճապոնական ֆաշիստական թերթերը։

Ճապոնական դպրոցներում աշխարհագրությունը սովորեցնում են ալպինի քարահզով, վորի վրա Ճապոնիան նշանակված և յերեք շրջանակով. առաջին շրջանակում գտնվում են ինքը՝ Ճապոնիան և Մանջուրիան. յերկրորդում՝ մի կտոր ել Ձինաստանից, Մոնղոլական ժողովրդական հանրապետությունը և ԽՍՀՄ-ի մի մասը. յերրորդում ամբողջ Ձինաստանը, Ալստրալիան, Ինդոնեզիան, Հնդկաստանը։

Գերմանիայում վերջերս լույս տեսավ պրոֆեսոր Բանգելի գիրքը։ Այդ գրքում պատմված է այն մասին, թե ապագա պատերազմում վոչնչացման ինչպիսի միջոցներ կարելի չե գործադրել ֆաշիստական պրոֆեսորը հանձնարարում և սավառակներից հակառակորդի թիկունքը նետել տիֆի, կարկամախտի և մենինգիտի բացիլներով լցված ամպուլներ. նա խորհուրդ է տալիս ջրհորներն ու գետերը վարակել խոլերայի բացիլներով, պարաշյուտով իջեցնել ժանտախտով վարակած մկներ...

Այդ ձևով են ձգտում ֆաշիստները լարել ժողովուրդները ժողովուրդների դեմ, այսպիսով, իշխանությունն իրենց ձեռքը վերցնելով, նրանք պատրաստում են մի նոր հափշտակողական — իմպերիալիստական պատերազմ։

«Մենք մեր հայացքներն ուղղում ենք դեպի արևելյան յերկրները, մենք անցնում ենք նոր հողեր զբաղելու քաղաքականությանը։ Բայց մենք յերբ խոսում ենք Յևրոպայում նոր հողեր ձեռք բերելու մասին, մենք առաջին հերթին աչքի առաջ առնենք Ռուսաստանը։

Այդպես և գրում է իտալերը։

«Մանջուրիայի և Մոնղոլիայի զբաղումը մեր կողմից—վերջին հաջովով յերկրորդական խնդիրն է. մայր ցամաքում Ճապոնիայի վարած քաղաքականության մեջ ավելի հեռու նպատակակետ պետք է ընդունվի»:

Այդպես է ասում զենքերալ Արակին. իսկ իր ուրիշ ճառերի մեջ նա բացատրում է, Վոր «հեռու նպատակակետ» ասելով նա հասկանում է—նշան բռնել ԽՍՀ Միության վրա:

Խորհրդային Միությունը Ճապոնիային առաջարկեց իրար վրա չհարձակվելու դաշնագիր կնքել: Դա նշանակում է՝ մենք նրան առաջարկեցինք բոլոր վիճելի խնդիրները լուծել խաղաղ ճանապարհով և չհարձակվել իրար վրա: Բայց ճապոնական կառավարությունը հրաժարվեց այդ դաշնագիրն ստորագրել:

Խորհրդային Միությունը նման առաջարկություն արեց նաև Գերմանիային: Բայց գերմանական Ֆաշիստական կառավարությունը ևս հրաժարվեց դաշնագիրն ստորագրելուց:

Այսպիսով գերմանական և ճապոնական կառավարություններն իրենք ցույց տվին, Վոր նրանք խաղաղություն չեն ցանկանում, այլ պատերազմ. այսպիսով նրանք իրենք իրենց մերկացրին:

Վորքան կարելի չե արագացնել պատերազմը, պատերազմ ամենից առաջ Խորհրդային Միության դեմ—անա Ֆաշիստներին պետք է:

1914 թվի փորձը ցույց տվեց, Վոր յերկու խոշոր պետությունների կողմից սկսված պատերազմն անխուսափելիորեն ներգրավում է և այլ յերկրներ: ԽՍՀ Միության վրա հարձակում նախապատրաստելով՝ Ֆաշիստները դրանով իսկ նոր համաշխարհային պատերազմ են պատրաստում...

Այո, բոլոր կապիտալիստական պետությունները չեն կարող և չեն կամենում հրաժարվել պատերազմից: Բայց նրանց բոլորին էլ այժմ՝ մոտակա ժամանակներում պատերազմ պետք չէ: Ամենից շատ շտապում են գերմանական ու ճապոնական կապիտալիստները, Վորովհետև նրանք մյուսներից ավելի ուշ են սկսել հոգեր զավթել, ուշացել են թալանի բաժանմանը և այժմ կամենում են պատերազմով ձեռք բերել բաց թողածը:

Բոլոր կապիտալիստական պետություններն ապրում են համաձայն մի որոնքի—գայլի որոնքի: Բայց, չի՞ վոր գայլը ևս, յերբ նա կուշտ է, զգուշ է լինում. քաղցած գայլը հարձակվում է մարդկանց վրա, բայց ամենից վտանգավորը կատաղած գայլն է:

Հիմա, յերբ յես այս գիրքը գրում եմ, յերկրագնդի մեծ-
մասում գեռ խաղաղությունն եւ Բայց այս խաղաղությունն իս-
կեակմն խաղաղությունն եւ

Վերցրեք ժամացույցը: Տեսնեմ եք, թե ինչ արագությամբ
ե թռչկոտում վայրկենացույց սլաքը փոքրիկ շրջանակի մեջ:
Ամեն անգամ, յերբ նա թռչում ե մյուս գծի վրա,— իմացեք, վոր
կապիտալիստական յերկրներում սպառազինման վրա ծախսված
ե հազար ոտւրի: «Տըկ», խփում ե ժամացույցը— հազար ոտւրի:
«Տըկ»— կրկին մի հազար: Անվերջ թռչկոտում ե վայրկենա-
ցույց սլաքը, ե անվերջ նսրանոր հազարներ են հոսում պատե-
րազմի համար:

Այդ այժմ, խաղաղ ժամանակ:

Խաղաղ ժամանակ Իտալիայում արգելված ե աներ շինելիս
պողպատ գործածել: պողպատը հարկավոր ե Թնդանոթների ու
սոււմբերի համար:

Խաղաղ ժամանակ հասցունական ռազմանավերն ամեն տարի
աշնանը դուրս են գալիս դորախաղերի, վորպեսզի բաց ովկիո-
սոսում պատկերացնեն ամերիկական նավատորմի հետ վարած
յերեակայական կռիվը:

Խաղաղ ժամանակ ամբողջ Գերմանիայից քչված անգործ-
ներին ստիպում են անանցանելի անտառներում փորել հսկայա-
կան, կիլոմետրների հաւնող քարանձաղներ— տերոգրոմներ:

Կապիտալիստական պետություններն ամբողջ իրենց փողի-
կեւը ծախսում են սպառազինման վրա— յերկու անգամ ավելի,
քան քսան տարի առաջ: Իսկ քսան տարուց հետո ինչ կլինի:
Շատ դժվար ե մինչև անգամ պատկերացնել այդ Բայց հենց
այժմվանից ել յերեւում ե, վոր այդպես շարունակվել այլևս չի
կարող:

Հիմում եք, արդյոք, Բուլղարին, միկնույն այն անգլիական
միլիտարին, վոր մի ժամանակ ասում եր, վոր «մաւղը մարդու
համար դայլ եւ: Այժմ Բուլղարինը գանգառվում ե. «Յես դգում
եմ, թե ինչպես սպառազինման ծախսերը սղծում են մեր կոկոր-
դը... Մենք վերադարձել ենք դեպի 1914 թիվը»:

1914 թիվը համաշխարհային պատերազմի նախորդակն ե:

Այժ, քանի դեռ աշխարհի վրա տիրում ե դայլի որհնքը,
մինչև այդ ժամանակ պատերազմն անխուսափելի յե:

Ինչպես մտկընթացություններին հետեւում են տեղափոխությունները, ինչպես ցերեկն ու գիշերը հաջորդում են միմյանց, այնպես էլ կապիտալիզմի ժամանակ խաղաղությունն աննպայման փոխվում է պատերազմի:

Փորձեցեք հետ նայել և դանել թեկուզ և մի հատ քառնամյակ, վորի ընթացքում պատերազմ չի դաժ չլինել: Զկա, քառնանընդհատ խաղաղ տարիներ չեն դառնվի:

Յանկ-անիվ (նախագիծ):

Հիշեցեք ամենավերջին ժամանակի պատմությունը, այն ժամանակի, վոր անցել և բոլոր պետությունների կողմից Կելլոգի պակառը և ազգերի լիգայի կանոնադրությունն ստորագրելուց հետո: Յե՛վ՝ պակառը, ե՛ր կանոնադրությունը նույն բովանդակությունն ունեն— հրաժարում պատերազմից, հանդիսավոր խոստում՝ այլևս յերբեք չպատերազմել:

Իսկ միջին դա ֆաշիստական շապոնիային խանգարեց հորձակվել Զինատեսանի վրա, պատերազմի ուժով խել նրանից մի ամբողջ նահանգ: Խանգարեց դա արդյոք Իտալիային հորձակվել Հարեշտանի վրա: Խանգարեց դա արդյոք ֆաշիստական Գերմանիային խախտել բոլոր պայմանագրերը և սպառնալիքներ: Յե՛վ, վերջապես, խանգարեց դա գերմանական և իտալական ֆաշիստներին ռաբակոծել իսպանական քաղաքները, պատերազմ սկսել իսպանական ժողովրդի դեմ:

Այն ամենը, ինչ կարող եւ ամեն Սղփերի լիզան, այն եւ
միացնել նրանց ջանքերը, ովքեր այժմ խաղաղության կողմնա-
կից են, միաժամանակ հետաձգել նոր պատերազմի մտեցումը։
Բայց վաշտացնել պատերազմի բռն պատճառը, ազատել մարդ-
կությունը նոր համաշխարհային պատերազմի վտանգից, Սղփերի
լիզան, իհարկե, չի կարող...

Այժմ, յերբ յիս գրոււմ եմ այս գիրքը, աշխարհի մեծ մա-
սաւ գիւ խաղաղություն եւ բայց ամեն բոպե ալ խաղաղու-
թյունը կարող եւ պատերազմի փոխվել։

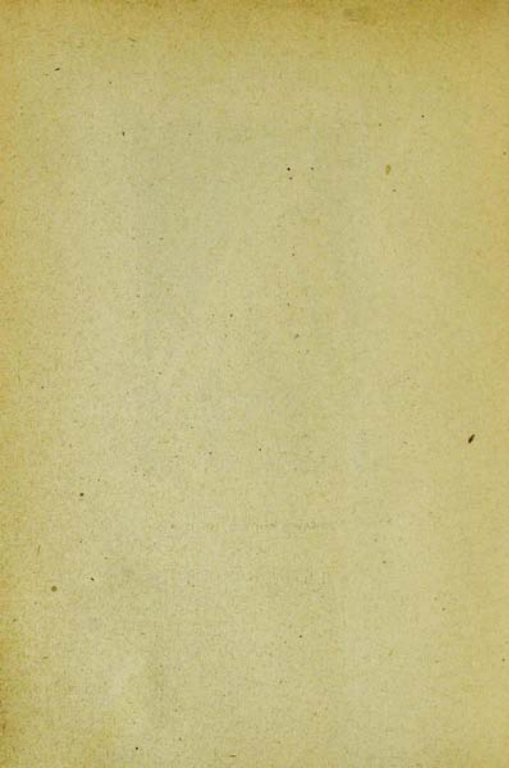
Պատերազմը կարող եւ լինել եւ վաղը։ Ի՞նչպիսին եւ լինելու
նա, այդ նոր համաշխարհային պատերազմը։

Արդյոք նման կլինի նա ամցյալ համաշխարհային պատե-
րազմին եւ թնչով կտարբերվի նրանից։

ՅԵՐԿԵՐԳ ԺԱՆ

ՆՈԿԱՈՒՏ ՈՂԻՑ

ԶՐՈՒՅՑ ԱՌԱՋԻՆ ԳԱՋԱՅԻՆ ԳՐՈՂԻ ՄԱՍԻՆ

Ահա մի հատված համաշխարհային պատերազմի մասնակից զերմանական մի քիմիկոս- ուսանողի հուշատետրից: Գրությունը վերաբերում է 1915 թվի ապրիլի կեսերին:

«Ողերևութաբաններն աշտոյա համար բարեհաջող յեզանակ են նախագուշակել: Գլխավոր հրամանատարությունը գրոհ է նշանակել: Յերեկվա ժամը շորսին յես իմ մարտկոցի մոտ եմ: Նա բաղկացած է քսան բալոններից: Ամբողջ հետևադուրը հետանում է խրամատներից, նրան դիտարինում է քիմիական զորախումբը: Հուզումով ե ինքս ինձ հրահանգը կրկնելով հրամայում եմ հանել բալոնները կափույրները ծածկող կափաթիչները և նրանց դիտարեն պտուտակներով ամրացնել յերկար շլանգներ: Ոձանման գալարումներով նրանք ձգվեցին հողապատնեշների միջով, նայելով ֆրանսիական դիրքերին: Փչում է հյուսիսային քամին: Միայն թա քամին ուղղությունը չփոխեր կամ թե՛ չգազարեր հանկարծ: Այդ դեպքում մեր ամբողջ ձեռնարկությունը կվերածվի մասսայական ինքնասպանության...»

«Ժամը հինգն է: Պտույտներով վեր սլացավ ազդանշանի ուղեւոր: Սուրոցով ու շայտունով միանգամից դուրս են սողում յերկու շլանգից պղտոր շիթերն ու միանալով, խռնվում են մի ալիք դառնում, մի ամպ:

«Ի՞նչ է տանում այս ամպը: Կոգնե՞լ արդյոք նա մի հարվածով վերջացնել պատերազմը, թե՞ այդ սարսափելի դործն անպտուղ դուրս կգա: Համբերություն: Միջանի ժամից հետո յես այդ բոլորը կիմանամ...»

Գրությունն աշտեղ ընդհատվում է: Քիմիկոս ուսանողն այդպես էլ չիմացավ, թե ինչով վերջացավ գաղային առաջին գրոհը: Նա նույն օրը պատահական զնդակով սպանվեց:

Բայց մենք նրա փոխարեն կարող ենք շարունակել ընդհատ-

ված գրությունը: Դրա համար պետք է կարգալ կանադական գնդի սպա Դաուսոնի հուշատետրը. այդ սպան այդ բոլր զանվում էր ռազմաճակատի մյուս կողմում, անգլիական զորքերի խրամատներում:

«Մենք դուրս յեկանք մաքուր ող, վորպեսզի գեթ միքանի բոպեյով ազատվենք խրամատների խեղդուկ ողից,—գրում է Դաուսոնը.—փչում էր հյուսիսային հանդարտ քամին: Վաղուց արդեն Ֆրանսիական դիրքի կողմից լսվում էին հաճախակի-

Դաւարաւոյին մարտից:

կրակոցի ձայներ: Տաք կոթվ էր: Իմ ընկերներից մեկը վերցրեց դաշտային-ռազմական հեռագրիտակը և սկսեց հետախուզել վայրը, հուսալով վորեւէ նոր բան վորսակովի ընթացքի մեջ: Հանկարծ նա հեռագրիտակը հեռացրեց աչքերից:

«Ֆրանսիացիների շարքերը ճեղքեցին,—բացականչեց նա:

«Այն ժամանակ՝ մենք վեր ցանկեցինք և նույնպես վերցրինք մեր հեռագրիտակները: Ու յես տեսա մի տյնպիսի դարհուրելի տեսարան, վոր քար կտրեցի:

«Հազարավոր մարդկային փոքրիկ կերպարանքներ վազում էին դաշտով, իսկ նրանց հետեից,—նրանց հետապնդելով հոռում, սողում էր կանաչ-գորշագույն հսկայական մի ամպ: Ամպը դուրս էր գալիս, կարծես գետնի տակից, տյնտեղից, վորտեղ Հանգամարկի և Բիկսմուտի արանքում թաղնված էին գերմանական խրամատները: Նա լողում էր հոսանքի հետ, փռվելով ու լցնելով ամեն մի փոս, ամեն մի խորտուրտություն, հեղեղելով, ինչպես ջուրը հեղեղի ժամանակ՝ փորվածքներն ու խրամատները: Վորքան վոր տեսում-փռվում էր ամպը, այնքան ավելի դեղին էր դառնում նա:

«Մարդկային այդ փոքրիկ կերպարանքները վազում էին այնքան արագ, վորքան կարողանում էին, բայց ամպը հասնում էր նրանց: Մարդիկ ընկնում էին. փորձում էին բարձրանալ-

մշտաները քիթ ու բերանները թաղում հողի մեջ, վորպեսզի չնշեն թռչնափորված ողորմ Վոչինչ չեթ ոգնում։ Յեվ մարդիկ զաբնվում եյին քարերին, ձեռներով կառչում խոտերից, կարծես ջրանեղձներէ պէս շնչակտուր եյին լինում չոր հողի վրա։

«Մի քանի մարդկանց հաջողակեց տառջ նեղակիւ Նրանք վազելով հասան մեզ։ Սրանք Աֆրիկայից նոյն բերված թյուրկոսներ եյին՝ ֆրանսիական դադութային գնդից։ Նրանք կանգ տառն մեզ մօտ, սոսկալի հաղալով, մուգ-կարմրավուն գնմքերով ու կուրացած։ Նրանք միայն կարողացառն պատմել մեզ, վոր այնտեղ վորտեղից անցնում ե տալր, ասեն ինչ վոչնշանում ե, վոչինչ չի մնում։

«Մինչև անգամ թի-թեռները ցած են ընկնում մեռած, դեղնում են տերեւներն ու խոտերը, կարծես մի քանի բոպեյում ձմեռ ե յեկել։»

Այդպէս եցուցմունքը՝ քլորի դադային առաջին գրոհի մասին, վոր կատարել են գերմանական զորքերը 1915 թվի ապրիլի 22-ին Իպրի մօտ՝ անգլիական և ֆրանսիական բանակների միացման տեղում։ Այդ գրոհի մասին ուրիշ ցուցմունքներ չկան։

«Դադային առաջին գրոհի մանրամասնութիւններ համարյա չկան,— գրում ե համալրաբնային պատերազմի հետազոտողը,— այն պարզ պատճառով, վոր այն մարդիկ, վաղոնք կարող եյին պատմել Նրա մօտին, բաշորն եւ պատկած են անդադրիայի դաշտերում, ուր այժմ կախաչն ե ծաղկում...»

Բայց ամօղը հասնում եր Նրանց։

Յերկու որիք հետո ֆրանսիական զորքի վրա կրկին շարժվեց վեց հարկանի տան բարձրությամբ կանաչ մի տլիք։ Բայց այս անգամ արդեն նա այնքան ֆնտա չպատճառեց։ Մառլայից շտապ պատրաստված փաթաթանները, վորոնց մեջ դրված էր հակազդիչ նյութերով ներծծված բամբակ, հազարավոր մարդկանց կյանք փրկեցին։

Առաջին «հակազաղը» հաղթեց տաղին դադին։

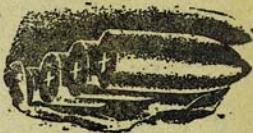
Քիմիական պատերազմը շարունակելու համար պետք էր հնարել նոր թունավոր գազեր կամ, գոնե, գազեր բաց թողնելու նոր ձևեր։

Համաշխարհային պատերազմի ժամանակների հակազաղ։

1915 թվի վերջին գերմանական թընդանթածիգներն սկսեցին կրակել քիմիական ուսմբեր։ Սկսեցին ռազմաճակատ տեղափոխել դանադան տեսակ խաչերով նշանառված ուսմբեր։ Սկզբում հայտնվեցին կանաչ խաչով նշանառված ուսմբեր, այնուհետև կապույտ խաչով։

Կապույտ խաչը դրված էր արցունքաբեր և փոշտացնող նյութեր պարունակող ուսմբերի վրա։ Մանուշակի, հափրուկի կամ այլ ծաղիկների բուրմունք արձակող այս թույները սակավ էին սպանում։ Դրա փոխարեն ծակոցների էյին առաջ բերում աչքերում, կուրացնում մի քանի որով և անդամադրելի կերպով փրորշառ ստիպում։

Կանաչ խաչը նշանակում էր մահաբեր նյութ։ Այդպիսի նյութ էր, որինակ, ֆոսգենը։ Նա քլորից տասնյոթ անգամ ավելի թունավոր է։ Բայց նրա թունավորող հատկությունը միանգամից չի արտահայտվում։

Ֆոսֆենային առաջին դրոհներէց մեկից հետո գերմանացիները գերի վերցրին զազիալիքի մեջ ընկած բելգիական մի զինվոր: Գերմանական քիմիկոսները վոչ մի կերպ չեյին ուզում համատալ, վոր զինվորը կարող եր անֆուս մնացած լինել: Բայց զինվորը, յերբ նրան գերմանական հետախուզական բյուրոյում հարցաքննում եյին, ժպտում եր և համատացնում, վոր իրեն շատ լավ ե գտում: Նա պատմում եր գերմանացիներին, թե ինչպես անց-վ դրոհը: Ըստ նրա խոսքերի՝ ողում հոտած խնձորի թեթեւակի հոտ գգացվեց, և նրա ընկերներից միքանիսն սկսեցին հագալ: Ինքն ել հենց այդ միջոցին չիռուխ եր ձխում և հանլարձ քերտնոմ ինչ-վոր անհաճելի համ գգաց, կարծես թե ձխախոտը իր համը փոխեց: Բայց նրա հետ վորակե վատ բան այլևս չպատահեց: Քիմիկոսները, հովանորեն, սխալվում են. ֆոսֆենը բոլորի վրա միատեսակ չի ազդում: Չէ վոր արդեն վեց ժամ անցել և նրանից հետո, իսկ նա ինչպես տեսնում եք, առողջ ե ահա:

Այդպես եր պատմում բելգիական զինվորը: Ու հանկարծ դադարեց նա ժպտալուց, հագաց, շնչառությունը ծանրացաւ: Նրա շրթունքներն ու յեղունգները կապտել եյին: Հենց հարց ու փորձից արդեն նրան տարան պատգարակի վրա: Իսկ նրանից հետո շուտով հայտնվեց մի նոր, բոլորովին առանձին թույն— գեղին խաշով նշված:

ԻՊԼԻՏ

1917 թվի հուլիսի 22-ին անգլիական զինվորների մի ջոկատ ազարլվեց առաջավոր գիծը, վորպեսզի այնտեղ գազանետեր հաստատի:

Ջվարթ ու ժիր քայլում եյին անգլիական զինվորները, գլորելով իրենց առաջից գազանետերի մասերով բարձած սայլակներ: Հանկարծ ջոկատն ընկավ հրետանային փոթորկոտ գնդակոծման տակ:

Գնդակոծությունը շուտով դադարեց, բայց պայթած ուռձքերի տեղը մառախուղ բարձրացաւ: Ողում գգացվեց ծովաբողկի, թե մանանիխի հոտի նման թեթևակի մի հոտ: Ըստ յերևույթին, դա ինչ վոր նոր գաղ եր: Թեպետ վոչ վոք դեռ չեր նկատել, վոր նա աղդեր աչքերի կամ թոքերի վրա, այսուամենայնիվ սպան հրամայեց հագնել հակագազերը— նա արդեն ֆոսֆենի փորձից դէտեր, վոր միքանի գաղեր միանգամից չեն ներգործում:

Ութսուն մարդ զինակներ հագած շարժվեցին առաջ: Շուտով նրանք անց կացան թունավորված շերտից, ու հակադաշերը հանեցին: Բայց հազիվ էյին նրանք մտնեցել առաջավոր գծին, չեբր կրկին նման մառախուղի մեջ ընկան: Վերովհետև հակադաշով աշխատելը բավական դժվար էր, ուստի սպան այդ ժողով զինվորներին հրամայեց զինակների փոխարեն հաղնել միայն յերաթակալները և ռեսպիրատորի փթալին սեղմվածները: Հինգ ժամից հե-

Գայթած սուճերի տեղը մոտախուզ էր բաժնուհանում:

Հոշտփելով հասավ մինչև գոռու: Դուռը կիսաբաց էր, բայց բազում նուշնպես բոլորովին մուժ էր:

—Այ քեզ խավեր,— հառաչեց զինվորը,—դեռ յերբեք յես ախպիսի մուժ գիշեր չեմ տեսեր:

Նա ձեռքը մոտեցրեց աչքերին, վորպեսզի ժամացույցին նայի: Բայց վրջինչ չտեսավ: Թվացուցաօտախտակի ֆոսֆորը, հազանորեն ժլաղեցել և և այլևս չի լուսավորում: Զինվորը չեկաց-

տո ֆուկան իր աշխատանքներն ավարտեց: զիրքերում և նույն հանապարհով հեռվերազարձավ: Գիշերը վրա հասավ և գիշերելու համար զինվորները տեղավորվեցին մի մեծ սրահում:

Կես գիշերին ֆուկատի յերիտասարդ զինվորներից մեկն աչքերի սառտիկ ցավից արթնացավ: աչքերի տեղ կարծես ավաղ լըցված լինելու նա բարձրացավ և պատի յերկայնքով զգուշությամբ դնաց դեպի գոռու: Դեռ բոլորովին մուժ էր, սրահի տեղքերի միջոցով յսի վրեժի նուշը ներս չեբր թափանցում Զինվորը

բից լուցկին: Նա միայն նրա մատները վառեց, բայց նրա բոցը
զինվորը չտեսավ: Այն ժամանակ նա հասկացավ, վոր կուրացել ե:

Մի ժամից հետո այստեղ հասած սանիտարները ձեռներից
քռած սրահից դուրս բերեցին ութսուն կուրացած զինվոր:
Իսկ մի քանի որից հետո Ֆրանսիայի ամերիկաց մեկնեց շոգենավը:
Նրանով Անգլիա ելին վերադառնում յերեք հազար զինվոր:
Արյունով լցված նրանց աչքերը ծածկված ելին կապույտ ակ-
նոցներով...

Այն նյութը, վորով լցված ելին «զեդին խաչի» ոււմբերը,
չառ անուաններ ունի: Քիմիկոսները շատ յերկար անուն են տա-
լիս—զիքլորզինաիլսուլֆիդ: Բայց նրա սովորական անունն է—
իպրիտ, վորովհետև առաջին անգամ այն
գործադրեցին Իպր գետի մոտ,—կամ մանա-
նեխային գազ:

«Կանաչ խաչն» ազդում է մարդու թո-
քերի վրա, «կապույտ խաչը»—աչքերի ու
քթի վրա, իսկ «զեդին խաչը»—և՛ աչքերի,
և՛ քթի, և՛ կաշվի վրա:

Իպրիտը քիմիական պատերազմի բարձ-
րագույն նվաճումն էր:

Նա իր թունավոր ուժն այնքան յեր-
կար ժամանակ է պահում, վոր կարող է
ծառայել վորպես անտեսանելի արգելապատ,
անտառը կամ կիրճը կարող է անանցանելի դարձնել ամ-
բողջ շաբաթներով, իսկ ձմեռը, հանդարտ յեղանակին, անգամ
ամիսներով:

Բոլոր յերկրներում գիտնականներն սկսեցին հետազոտել
իպրիտ գազը, սկսեցին իպրիտ պատրաստելունոր, արագ միջոց-
ներ հորինել: Միայն Անգլիայում դրանով զբաղվում ելին քա-
սառուն քիմիական լաբորատորիաներ: Քաղաքներում յերևացին
ուռած կոպերով, աչքերի յերակները կարմրած մարդիկ, այդ մար-
դիկ կարող ելին խոսել միայն լյուկով: Դրանք քիմիկոսներ ելին,
իպրիտի հետազոտողներ: Զնայած բոլոր նախազգուշություննե-
րին՝ նրանց չեք հաջողվել պաշտպանվել նրա կործանարար ազ-
դեցությունից:

Համալիրային պա-
տերազմի ժամանակ-
ների հակազգո

ԳԵՂԵՐԻ ՅԵՎ ՆԵՐԿԵՐԻ ԱՐՔԱՆ

Իսկ մի եր թույններով սպառազինում բռնակները Ռւմիէին փչեց մարդկանց թռնամորեկ ինչպէս առնետներին կամ փայտոլիներին:

Արեւմտյան Գերմանիայում, Լեվերկուզեն, Հիսստ, Ֆրանկֆուրտ-Մայնի, Լյուդվիգսհաֆեն քաղաքներում, Ռեյն գետի ափերին աշխատում են յերեսուն քիմիական գործարաններ, նրանք բոլորը պատկանում են միայն «Ինտերեսեն Գեզելշաֆտ Ֆարբենինդուստրի» տրեստին:

Այս յերեսուն գործարանները պատերազմից տուաջ ամբողջ աշխարհին մատակարարում էին գեղեր ու գործվածքների համար ներկեր: Յերկրագնդի վոր մասումն էլ մարդիկ իրենց համար կոստյումի կամ շորի վորակ կտոր գնէին, միշտ էլ այդ կտորները պետք է ներկված լինէին «Ֆարբենինդուստրի» տրեստի ներկերով:

Յեւ վոր գեղատանն էլ չգնէին սալով, ասպիրին, անտիֆիբրին, անտիպի ին և տասնյակներով ուրիշ գեղորայք, դրանք ամեն տեղ էլ «Ֆարբենինդուստրի» տրեստի պատրաստած գեղերը պիտի լինէին: Ամեն մի հիվանդ տուրք էր տալիս այդ տրեստին:

«Ֆարբենինդուստրի» տրեստը տիրապետել էր բոլոր գեղորայքի և ներկերի արտադրութեան բոլոր արտոնագրերին (պատենտ). նա գնում էր գերմանական քիմիկոսների բոլոր գյուտերը:

Հնում կտորները ներկում էին բուսական ներկերով: Պրուսիայում մշակում էին մարենա բոլսը, նրանից ձեռք էին բերում պայծառ կարմիր ներկ: Հնդկաստանից նավերը բերում էին ինդիգո բույսի հյութը, վորպէս թանձր, կապույտ ներկ: Կանադական կղզիներից բերում էին որսել և պերսիոն ներկերը: Վորոնք ստացվում էին այնտեղ աճող քաղաքուներից: Հարավային Ամերիկայից բերում էին կարմինի կոշենիլները, վոր պատրաստվում է չորացրած միջատներից:

Բոլոր այդ բուսական և կենդանական ներկերին վերջին ժամանակներում փոխարինել են արհեստական եփան ներկերը: Քիմիկոսները սովորեցին քաղածխի չոր թորման ժամանակ անցող սե, վարչահոտ ցելից ստանալ հիսուն հազար տե-

տակից ավելի դանազան ներկեր—արեգակնային սպեկտրի բոլոր գույները:

Հենց այդ խեղճ ցեխից ել քիմիկոսները պատրաստում են նաև դեղեր: Բազմաթիվ ներկեր ու դեղաբայք իրար ազդակիցներ գուրս յեկան: Պետք եր աշխատել մոլեկուլի կազմության մեջ մի փոքր փոփոխություն մտցնել, վորպեսզի ներկի փոխարենն արդեն դեղ ստացվեր:

Բայց «Փարենինդուատրի» արեստը բոլոր միջոցները ձեռք եր առել, վորպեսզի մարդկությունը չկարողանար ազատորեն ազատվել այդ նշանավոր գյուտերից: Տրեստն այդ բոլոր հայտնագործումները կողպեցի տակ եր դրել և այդ կողպեցի բանալին գտնվում եր արեստի դիբեկտոր Դյունսբերգի գրպանում: Վոչ մի քիմիկոս, վոր չեր ծառայում «Փարենինդուատրի» արեստում, չեր կարող թափանցել այդ խորհրդավոր բնագավառը: «Փարենինդուատրի» արեստը իր ձեռքն եր առել իշխանությունը գիտության վրա:

Այդպես եր գերմանական «Փարենինդուատրի» քիմիական արեստը: 1913 թվին նա իշխում եր ամբողջ յերկրի վրա:

Իսկ 1914 թվին բռնկվեց համաշխարհային պատերազմը: Անգլիական նավատավորմիղը հսկում եր ծովերի ու ովկիանոսների վրա և թույլ չեր տալիս, վոր Դերմանիայից վոչ մի շոգենավ գուրս դա: «Փարենինդուատրի» արեստը կտրվեց ամբողջ աշխարհից: Դոքտոր Դյունսբերգը մնաց տառաց գնորդներին:

Դեռ կարծում եք, վոր «Փարենինդուատրի» արեստի գործադանները կողպվեցին և նրա տերերը սնանկացան:

Վոչ, դեռ յերբեք «Փարենինդուատրի»-ի գործադանները այնքան ծանրաբեռնված չեխին յեղել, վորքան պատերազմի ժամանակ: Նրանք լրիվ բեռնվածությամբ աշխատում եյին դիշեր ու ցերեկ: Յեվ յերբեք «Փարենինդուատրի»-ի տերերն այդպիսի շահույթներ չեյին ստացել:

Դոքտոր Դյունսբերգը գիտությունից բավական տեղյակ մարդ եր. նա գիտեր, վոր դեղաբայքն ազդակցական կապ ունեն վոչ միայն ներկերի, այլև թույների հետ:

Պատերազմն սկսվելուց առաջ Լեվերկուզենից ասպիրին եր ուղարկվում աշխարհի բոլոր մասերը: Այժմ այդտեղից սկսեցին ցրտը կրել դեպի ռազմաճակատ: Առաջ Լյուդվիգսհաֆենում կտօքեղենների համար պայծառ-կարմիր ներկեր եյին մշակում. այժմ այդտեղ սկսեցին ֆոսֆեն արտադրել: Միևնույն կաթսաներում,

վորանց մեջ առաջ Հեխասենսւմ արհեստական ինդիգո եյին պատ-
րաստոււմ, այժմ սկսեցին իւրիւս պատրաստել:

Դեղորայքի արքան դարձաւ Թոււնավոր զազերի արքա:

Դոցաոր Դյոււնսերդն սկսեց հրետանային ոււմբերը Թու-
նավոր զազերով լցնել: Իսկ ձվ եր մատակարարոււմ Դյոււնսեր-
դին Թուլնի համար այս պողպատյա անոթները: Աշխարհի մեջ
ամենամեծ Թնդանթային զործարանի դի-
րեկտոր, Կրուպ Ֆոն Բոլնը, սկսեց արքան:

Հրետնային ոււմբ—
պողպատյա անոթ Թու-
նի համար:

Հաս ամեծ քանակի ոււմբեր—ընդամենը մոտ հինգ տոնն յերկաթ:
Յեւ, հասկանալի յե, ոււմբերի առևտրով զբաղվողները մի ըո-
ղե անգամ չեյին դադարոււմ մտահոգվելուց, վորպեսզի ամեն մի
զինվոր ստանա իրեն հասանելիք հինգ տոնն յերկաթի բաժինը:

Պատերազմի հենց առաջին չորս ամիսների ընթացքում
Կրուպն ավելի շատ ոգուտ ստացաւ, քան առաջ մի տարւա մեջ
եր ստացել:

Թնդանթային, Էրացանային, զնդացրային, դադանետային
պայթոււնները մահ եյին բերոււմ մարդկանց, բայց հրազննների
առևտրականներն ամեն մի կրակոցից փող եյին ստանոււմ:

Յեւ ամենից ավելի դարմանալին, թերևս, այն եր, վոր
նրանց փող եյին բերոււմ վոչ միայն իրենց հարևանների կրա-
կոցները, այլև, մինչև ամբամ, հակառակորդի կրակոցները:

Կրուպը, որինսկի, անգլիական Վիկկերս ուսղմական ֆերմայի հետ այսպիսի համաձայնություն եր կնքել—Կրուպը հայանում ե Վիկկերսին իր «բազմաթիւ միջանի գաղտնիքները, իսկ Վիկկերսն ամեն մի շինված աւարի համար Կրուպին հասկացնում ե մեկ շիլլինգ ե յերեք պենս:

Այս համաձայնությունը շարունակում եր ուժի մեջ մնալ նաե պատերազմի ժամանակ:

Կրուպը, այսպիսով, շահում եր վոշ միայն գերմանական այն ուսմբերից, վորոնք սպանում եյին անգլիական զինվորներին, այլե, միևնույն ժամանակ, նաե անգլիական այն ուսմբերից, վորոնք սպանում եյին գերմանական զինվորներին:

Ան ինչ գնդ Կարապետով Կրուպը:

«Ճարրենինդուսարի» քիմիական արեսալը գոյություն ունի ե այժմ: Այդ նա յեր վոդ մատակարարում գերմանական ֆաշիստական կուսակցությանը, նա ոգնեց նրան բռնադրավելու իշխանությունը: Որեցոր նա ավելի ու ավելի լայնորեն ե ծավալում իր աշխատանքը—գաղերի արտադրությունը:

Իսկ Կրուպ ֆոն Րոլենը վերջերս գրավեց նոր կարևոր պատան—նա դարձավ Գերմանիայի ֆաշիստական Արդյունաբերական խորհրդի նախագահ:

ԶՐՈՒՅՑ ՓՈՇՏԱՅՆՈՂ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

Այդպես եր քիմիական պատերազմը քսան տարի առաջ: Իսկ Բնչպես կլինի նա այժմ:

Այդ հարցին փորձում ե պատասխանել անգլիական գեներալ Ֆուլլերը:

Դեներալ Ֆուլլերը առանձնահատուկ գեներալ ե: Նա վաշ միայն գեներալ ե, այլ նաե փիլիսոփա: Նա շատ գրքեր ե գրել ե իր բոլոր գրքերում ամենից ավելի դատում ե մարդկային կյանքի պահպանման, մարդկանց բախտավորության մասին: Յեզ, հավանորեն, հենց այն պատճառով, վոր գեներալ Ֆուլլերը մարդ-

կանց այդպես սիրում ե, նա կողմնակից ե հանդիսանում քիմիա-
կան պատերազմի:

Քիմիական պատերազմը—ամենաանփնաս պատերազմն ե,
ինչպիսին միայն կարող ե լինել, համասացնում ե Ֆուլլերը,—
այս պատերազմում հաղթում ե վրչ ումը, այլ խելքն ու գիտու-
թյունը: Քիմիական պատերազմը—գա, կարելի յե տանել, համա-
բյա պատերազմ ել չե:

Ահա քե ինչու գններալ Ֆուլլերն այնպես ղողշուռում ե
նրան:

Դուք դարմանում եք: Ձեզ թվում ե, վոր քիմիական պատե-
րազմը մինչև այժմ բուրրովին ել անփնաս չի յեղել:

Գններալ Ֆուլլերը ձեզ հետ կ'ամաձայնվի: Այո, դժբախ-
տաբար, մինչև այժմ քիմիական գնքով մարդկանց սպանել են:
Բայց այստեղ մեղավորը գնքը չե, այլ պատերազմի հրամանա-
տերները, վորոնք այն սխալ եյին գործադրում: Նրանք չեյին
հասկանում քիմիական պատերազմի առանձնահատկությունները:

Գններալ Ֆուլլերը մի գյուտ ե արել, վորն ամբողջովին
պետք ե փոխի պատերազմի ընթացքը: Յեվ, ի տարբերություն
ժյուս գններալների, Ֆուլլերն իր գյուտը պատերազմական գաղտ-
նիք չի դարձնում: Նա բուրրին ել հաղորդում ե այդ մասին:

Երկգակն ըստ եյության մահաբեր ե, վորովհետև անհնար
ե ստեղծել չսպանող գնդակ, վորը կարողանար պատերազմում
գործադրության արվել,—ասում ե Ֆուլլերը—բայց ե այնպես լիտ-
վին հնարավոր ե մահ չպատճառող գաղտնի գործադրումը, վորոնք
մարդկանց շարքից դուրս բերելու հսկայական ընդունակություն
ունեն:

ԵՔիմիական պատերազմը հնարավորություն ե տալիս հա-
կառակորդին յենթարկել իր կամքին, առանց արյուն թափելու:
Փրաությունն այնքան ուժեղ ե, վոր կարող կառավարվել առանց
սպանության, գործադրելով անհամեմատ ավելի ներդրծոն մի-
ջոցներ—նա կարող ե ստիպել մարդուն քարանալ ստրատիցն:

Այդ ե գններալ Ֆուլլերի գյուտը—մարդկանց պատերազմի
գաղտնում սպանելու փոխարեն շլծեցնել պետք ե նրանց, անդա-
մալուծել, վճռական հարված—նոկառատ հասցնել հակառակորդի
բանակին:

Բոցառում նոկառատ կոչվում ե այն վճռական հարվածը, վոր
հակառակորդին վոտից գցում գետին ե գլորում, անդա գարե-
նում նրան: Այն մարդը, վոր այդպիսի հարված ե ստացել, մի

քանի վայրկյան շշմած պառկում է Նա անպաշտպան և ալիս է նշանակում է, հաղթված է

Հենց ճիշտ այդ միջոցով էլ—հավատացնում և գնահատում է Պուլխերը,—այժմ հաղթությունն ձեռք կրերեն պատերազմի դաշտում: Միայն պատերազմում նուկաում—վճռական հարված կհասցընեն, ի հարկե, վոչ բռնեցեղով, այլ քիմիական զենքով:

Ապագա պատերազմում վճիռ խենթը կսկսի ուժակոծել հակառակորդի նավերը, ծովի հատակն իջեցնել նրանց: Անհամահաժմելի հեշտ և հակահակորդի նավը փաթաթել ախլիսի գազերով վորսնք անձնակազմի մեջ ստամոքսային ծակոցներ տաշացնեն: Դրեզնոուտի նավատիները թնդանոթներին կրակելու փոխարեն յերկար շարքով հերթի յեն շարվում զուգարանի մոտ: Իզուր և նավապետը նրանց հիշեցնում հայրենիքի, իրենց պարտականության մասին: Նրան վոչ վոք չի բուսւմ: Բայց ահա և իրեն՝ նավապետին էլ ծակոցներն ակում և նա տազնապի մեջ գցել: Վերջիվերջո՝ մի ձեռքով փորը բռնած, նա մյուս ձեռքով բարձրացնում և գրոշակը—ազդանշան—հանձնվելու մասին:

Կարիք չկա վոչնչացնելու և հետևակ զորքին: Նրան կթմբեցնեն քնաբեր գազերով: Զինվորները կովելու փոխարեն դաշտում կփռեն իրենց վերմակները և կսկսեն խոսիալ: Հրետանավորները կգնեն թնդանոթների մոտ: Իսկ յերբ զարթնեն բուրձնի արգեն գերի կլինեն:

«Մթթե զորավարը կարող է վճռական նուկաումաբա շահել,—նախապես հաղթանակողի ձեռով տաւում է Պուլխերը—յթեամբողջ գիվիդիտներ ու կորպուսներ ժամերով քնեն, որպէս քրկու կամ յերեք անգամ:

Այդպէս և նկարագրում Պուլխերն ապագա մարտերը: Իսկ

Հրետանավորները կգնեն թնդանոթների մոտ...

դանադան յերկրներում դանձող նրա հետևորդները նրա մաքերն
էլ ավելի տառալ էն տանում:

Անգլիական սպա Լեֆերյուրը հիշեցնում է մարդու ականջ-
ներում յիդած կիսաշրջանաձև ակոսիկների մասին. նրանցից է
կախված համասարակշռութան զգացումը: Փայլուն միտք ե հզա-
նում Լեֆերյուրի գլխում. պետք է հնարել այնպիսի մի դադ, վոր
է ապարկը այս ակոսիկների աշխատանքը: Պատկերացրեք ապա,
մի ամբողջ բանակ հանկարծ սկսում է որորվել վոտքերի վրա...
«Ավագ յենթասպա այս ինչ, — անեղ ձայնով գոռում է փոխ-գըն-
դապետը, — դուք ի՞նչներդ հարած եք և դեռ ձեզ վստահած մարդ-
կանց Ել եք խմեցրել: Յես կգնդակահարեմ ձեզ...» Յեվ հանկարծ
փոխգնդապետը սաբասփով նկատում է, վոր հենց իր վոտքերն
էլ են խառնվում: Նա նստում է խոտերի վրա... նրա շուրջն
ամեն ինչ պտտվում է... Յերկիրը լողում է, տեղ-տեղ փոփոխվե-
լով յերկնքի հետ...

Մի իտալական սպայի գլխում միտք է ծագել, վոր յեթե
պատերազմում կարելի յեղավ գործադրել արցունքաբեր նյութեր,
ապա պետք կգան նաև այնպիսիները, վորոնք ձիծաղ կառավարե-
ցեն: Յեվ ահա, ամբողջ բանակներ թավալում են գետինն՝ ան-
զուսպ հրկոցի մոլուցքով բռնված:

Ավստրիական մի գեներալ հիշում է, վոր կա այնպիսի մի
նյութ, վորի մեկ կաթիլը բավական է միջանի ժամով կաթված
տառջացնելու համար: Ընդարիտ է, այդ նյութով մինչև այժմ
սղավւմ է յինչ վիրաբուժական առանձնասենյակներում: Այնտեղ
հիվանդին պառկեցնում են սեղանի վրա և փորձված բժիշկը
շարիցը մտցնում է նրա վոզնաշարի մեջ: Կարծես այդ միջոցը
պատե՛րադմի պայ՛աններում իսկի էլ հարմար չէ: Հո չի՞ կարելի
ամեն մի դիւնորի պառկեցնել սեղանի վրա ու սրսկել նրան ան-
զամալուծող նյութը: Բայց, գիտնականները վորեւէ բան կհնա-
քեն, իննց դրա համար էլ նրանք գիտնականներ են:

Հասնայն գեպս գեներալը չի կասկածում, վոր «անգամա-
ղուծող դադը» մեծ դեր է խաղալու ապագա պատերազմում:

Նրա հետևից ուրիշ գեներալներ առաջարկում են նոր, այն-
պիսի գազեր, վորոնք կստիպեն ամբողջ բանակների ջրաձորեն
զոգալ. անընդհատ քորվել, գկուտալ մինչ գիտակցութան կորց-
նելը. հորանջել, կուրանալ, խլանալ միջանի ժամով և այլն:

Իսկ ինքը՝ գեներալ Յուլիերը, ավելի համոզիչ դարձնելու
համար հիշա թվականներ հորինելով, քաղաքներին անուանեք

գնեւով, իր գրքում նկարագրում ե ապագա պատերազմի այսպիսի մի պատկեր:

«Այն պետութիւնը, վոր մըցակցում ե Մեծ Բրիտանիային, վորոշեց հանկարծակի հարված տալ նրան: Ոգոտտութի չորսի գիշերը հակառակորդի ողջային ե ստորջրյա նավատորմի զներնաբշտվածքի յեն դուրս գալիս Հետեյալ առավոտյան տոտջընթաց տանկերը մտնում են Անգլիայի տերիտորիան ե ուղևորվում դեպի Լոնդոն: Այնակ շրանք բաց են թողնում վոշտացնող գազի ամպեր: Փողոցներում իրարանցում ե սկսվում: Ռազմական միմիստրութիւն ե ծովային վարչութիւն մեջ աշխատանքը դադարում ե, վորովհետեւ բոլորը փոշտում են: Մտանալով պատլամենտի շենքին՝ տանկերը գազ են բաց թողնում, վոր ճշիշ ագգեցութիւն ե թողնում պատլամենտի անգամների վոգու գրութիւն վրա: Հակառակորդի գլխավոր հրամանատարը հակադադ հագնելով, մտնում ե նիստերի գահլիճը ե հայտարարում—«Լոնդոնի վրա հինգ հարյուր սովառնակ են թռչում վորոնք բռնաւովում են միքանի հազար տոնն քիմիական մահաբեր նյութով: Լոնդոնյան կայադորի գլխավորները փակված են իրենց գորանոցներում անանցանելի քիմիական վարտդույրներով: Ժամը յերեքին Լոնդոնում կկենարոնանան հինգ հարյուր ուժեղագույն տանկեր: Առաջարկում եմ ձեզ համաձայնվել մեր պայմաններին»:

Ոգից տանկեր իջում են Անգլիայի տէրիտորիայի վրա:

Համայնաբնային պատերազմի ժամանակների հակադադ:

Դժվար չե այս պատմութիւն վերջովութիւնը գուշակել: Գրեմյեր միմիստրը հնազանդութիւնը վերցնում ե գրիչը, ե թա-

Պաշտմանի մեջ փռշտալով, ստորագրում եւ անձնատուր լինելու պայմանները:

Բարեմիտ, իմաստուն գեներալ Ֆուլլեր, Ինչպէս եւ նա մասնագիտութեամբ մարտկալին կայանքի պահպանման համար, Նա սովորեցրել եւ բանակին հաղթութիւն տանել առանց մի կրակոցի, Նա մարտկութեան ազատել եւ արյունահեղ պատերազմներին:

Սակայն ողային հարձակման այս նկարագրութեան մեջ մի փոքրիկ անպատեհութիւն կաւ: Այդ ինչձէ հակառակորդը Լոնդոն եւ ուղարկել թունավոր գազերով բռնավորութեան հինգ հարյուր սովանակ: Յետեւ պատերազմը շահելու համար միայն փոշտացնող գազերը բաժանել են, ապա ել ինչձէ իզուր տեղը ողային նախատորմիզը բռնավորել մահաբեր բռնութիւն:

Յերևում եւ, գեներալ Ֆուլլերն ինքն ել այնքան հավատ չի քննադատ իր շանթաւ թույններին, եւ, համեմայն գեղար, հակառակորդին ավելի թունգ հյուրասիրելու համար պահում եւ իսկական թույններ, վորոնք մահ են բերում, եւ վոչ թե հարբուխ:

Գեներալ Ֆուլլերը մեզ շատ զվարճալի պատմութիւններ տրեց քննաբեր, փռշտացնող, արցունքաբեր եւ այլ «անթնաս» գազերի մասին:

Փռշտացնող եւ արցունքաբեր գազերն արդէն գոյութիւն ունեն եւ մի անգամ չե, վոր գործադրվել են պատերազմի ժամանակ: Բայց միթե այդ գազերն անթնաս են: Նրանց կազմի մեջ սովորաբար մտնում եւ մկնդեղը, հենց այն թույնը, վորով թունավորում են առնետներին: Մկնդեղով կարելի չե թունավորել եւ մարդուն. բայց միայն դողայի մեջ եւ Յեւ վետո, միթե պատերազմում յերբեկոցե այդ գազերը միայնակ են գործադրվել, առանց այլ գազերի ուղեկցութեան:

Վոչ, նրանք միշտ ել գործադրվել են ուրիշ գազերի հետ փոփոխակի կերպով: Յետեւ, ասենք, հանկարծակի բաց են թողել փռշտացնող գազ, վորպեսզի հակառակորդին հանկարծակի բերեն, խանգարեն մարտիկներին հակագազեր հագնել, ապա այդ վորպես թե «անթնաս» գազից հետո, փռշտացող, անպաշտպան մարդկանց վրա իսկույն եւթ բաց են թողել մահաբեր գազեր՝ ջրը, կամ իւրիտ, կամ ֆոսգեն:

Նշանակում եւ՝ ահա թե ինչու համար ելին դործ ածում փռշտացնող եւ արցունքաբեր գազեր—վորպեսզի ճանապարհ հար-

Թե՛ն սպանող գազերի համար Եկվ յեթե այժմ հնարվա՛յ լինեն նոր «անփնաս» գազեր, վորոնց մասին խոսում ե Ծուլլերը, ապա դրանք ել, իհարկե, կգործադրեն նույն նպատակի համար։

Սակայն, յենթադրենք, թե բոլորն ել պայմանավորվել են պատերազմում դործադրել միայն այդ «ֆուլլերյան» գազերը Գրանով պատերազմի անվտանգ ու անարյուն կդառնա՞ արդյոք Կէշ, չի դառնա՞ «Անփնաս» գազերն իսկապես ամենևին ել անփնաս չեն։

Դենեքալ Ծուլլերը խոստացավ չսպանել, այլ միայն պատերազմում քննցնել մարդկանց։ Նա խոսում ե թմրեցնող, քնարեք գազերի մասին։ Բայց նա մոռացավ Կէշել, վոր չկա այնպիսի մի թմրեցնող միջոց, վորը միաժամանակ և թույն չլիներ։

Յերբեքից տեսել եք դուք, թե ինչպես են թմրեցնելիս վորեն վիրաբուժական ոպերացիա կատարում։ Մի բժիշկ զգուշությամբ, կաթիլ-կաթիլ թմրեցնող դեղ ե տալիս, մյուսն ստուգում ե հիվանդի զարկերակը, նրա շնչառությունը, ժամացույցով հետևում և՛ չլինի թե թմրեցնող դեղը չափազանց շատ լինի։ Այտտեղ մի թույլ ստահանազիծ ե քունը բաժանում մահից։ Բժիշկների հմտությունն ել հենց նրանումն ե, վոր նրանք ճշտությամբ գիտեն, թե մի հիվանդին ինչպիսի դոզա կարելի յե տալ, մյուսին՝ ինչպիսի։ Եկթե նրանք անհրաժեշտ յեղածից մի քիչ պակաս տան, հիվանդը բոլորովն չի քնի, իսկ յեթե մի ժողովելի լինի, ընդմիշտ կքնի։

Սակայն, չե՞ վոր պատերազմում ամեն մի զինվորի կողքին բժիշկը չի կարող կանգնել ժամացույցը ձեռքին։

Ամեն մի թմրեցնող դեղ թույն ե։ Հենց այդ պատճառով ել թմրեցնող միջոցները դեղատներում պահվում են առանձին պահարաններում, կողպեքի տակ, և դուքս են տրվում միայն բժշկի դեղատոմսով։

Նա, ով այդ դեղերը ազատ բաց կթողնի դեղատնային պահարանից, նա բաց թողած կլինի վոշ թե քուն, այլ մահ...

Վոշ, քնչ ել վոր չասի գենեքալ Ծուլլերը, պատերազմը ե ե կմնա արյունալի, վտանգավոր դործ, վոր մարդկանցից պահանջում ե կյանքը զոհաբերելու պատրաստակամություն։ Եկվ գիտությունն այտտեղ ոգնել չի կարող։ Գիտությունը հավասարապես հարմար ե ոգտագործել և՛ մարդկանց ոգնելու, և՛ նրանց խորտակելու համար։ Ամեն ինչ կախված ե նրանից, թե թւա ձեռքն ե նա ընկնում...

Գնենք ալ Ֆուլլերը բոլորովին իզուր տեղն է ռանգուն» Թույնեք հնարում, ծիծաղելի հեքիաթներ պատմում ապագա ռանգը յուսն պատերազմի» մասին: Միննույն և, այդ հեքիաթներով վաշտօքի խարել չի լինի. նրանք արդեն չափից դուրս են հակասում այն բանին, զոր կե խկապես:

Բոլորը լավ են հիշում խառն-հառնական պատերազմը: Այդ պատերազմում խառն-կան ֆաշիստներն անպաշտպան, հակադաս-գեր չունեցող մարդկանց դեմ գործադրում էին դազեր: Յեվ թնշ-ֆաշիստներն այնքան բարեհազի դաժնվեցին, զոր այս կամ այն տնօրէն դազերը գործադրեցին: Վոյ, նրանք գործի դրին ամենաթունամօր, մահաբեր դազերը:

Իսկ քաղաքացիական պատերազմի Իսպանիայում: Այս պատերազմի ժամանակ ֆաշիստական ռզաչուներն անհաշիվ տնդամներ պատվել են խաղանական քաղաքների վրա: Յեզել և արդյոք թեկուզ մի այնպիսի դեպք, յերբ ֆաշիստական ռզաչուները քաղաքների վրա նետեցին «չապանոզ» սոււմբեր, տարածեցին փոքր-տացնող կամ արցունքաբեր, թե քնաբեր փոշիներ: Վոյ, այդպիսի վոչ մի դեպք տեղի չի ունեցել: Ֆաշիստները գերադասում էին վոչ թե քուս, այլ մահ սփռել:

Գնենք ալ Ֆուլլերը մեզ բացատրեց, ի հարկե, ապագա պատերազմի սուս, ֆաշիստատիկ պլանը: Բայց յեթե ուշադրությամբ նայելու լինենք այդ սուս պլանին, ապա գծվար չի լինի նրանի թազնված նկատել ապագա պատերազմի արդեն վոչ ծիծաղալարժ, այլ գաթան ու տնխնա պլանը:

ՅԵՐՑԵՐԻՍ ԿՐԵՏԸ ՅԵՎ ՅԵՐԿԱՐԱԿՆՃԻԹ ԲՁԵՁԸ

Այս զլխի վերնագիրը յես ինքս չեմ հնարել: Յես այն վերջերի եմ ֆրանսիական բնախույզ Ֆարրի դրժից: Միջոտների գորմանալի բնադդների մասին գրած այս գրքում Ֆարրը պատմում է, թե ինչպիսի է ցերեցերիս կրեաը բզեղների վոլսի դուրս գալիս և իր խայթոցով ինչպիսի և հաղթում նրանց:

Թվում է, թե կրեաները և յերկարակնէթ բզեղները վոչ մի կտալ չունեն ապագա պատերազմի հետ... Սակայն տնաննք:

Ինչեւ գեներալները, նրանց թվում և Ֆուլլերը հարձակուած են պատրաստում ռազմանականից հետո քաղաքների վրա: Ինչեւ նրանք չեն բովակտնանում ռազմանականում ապամարդկանց

«պաներով, ինչպես 1914 թվին եր, այլ կարիք են զգում կանանց ու յերեխաներին եւ թիկունքում սպանել»

Վորովհետեւ այդ միջոցով, ըստ բազմաթիւ ֆաշիստ զենեւաւորների, ավելի շուտ կարելի յե հաղթութիւնն ձեռք բերել»

1916 թվին, ասում են այս զենեւաւորները, ռազմական արվեստն անկման հասաւ։ Բանակներն այնպիս տնկեցին, վոր սկսեցին նստնալիլ հսկա փոքրով եւ շատ փոքր ուղեղով ինչ-վոր անհեթեթ հրեշներէ, վաղուց բնաջինջ յեղած բրոնտոզավորներէ. դարձանալի չե, վոր ճարպկութիւննից զուրկ այդ բանակները, չնայած իրենց ամբողջ ուժին, յերկար ժամանակ չեյին կարողանում պատերազմում հաղթութիւն տանել եւ վերջ տալ պատերազմին. նրանք չափազանց դանդաղաշարժ եյին այդ բանի համար։ Ապագա պատերազմում,—խոստանում են ֆաշիստական զենեւաւորները,—այդպիսի բանակներ չեն մասնակցելու։

«Համաշխարհային պատերազմի վերջին,—ասում են նրանք,—պարզվից, վոր հնարավոր ե կիրառել հարձակման նոր ձե, վորով կարելի յե մի ամբողջ աղդի ստիպել ձեռքները վերե բարձրացնել ե հաշտութիւն խնդրել պատերազմ հաշտաբարեկուց միջանի որ, դուցե ե միջանի ժամ հետո»։

Յեթե այդ միջոցը զործադրելին սրանից քսան տարի առաջ,—ասում են ֆաշիստական զենեւաւորները,—համաշխարհային պատերազմը կտևեր վոչ թե չորս տարի, այլ չորս որ, դուցե ե ընդամենը չորս ժամ... բայց այդ լինչ զարմանալի միջոց ե։

Ահա հենց այստեղ եւ տեղին կլինի պատմել ցերցերիս կրեալ ե յերկարակնէիթ բղկի մասին։

Յերկարակնէիթ բղկը յերկու անգամ ավելի ծանր ե ցերցերիս կրեալից։ Նա չորս կողմից զրահապատված ե, նա հագնել ե խրտինային գլխոցկուն զրահ։ Շերցերիս կրեալը խայթում ե թույլ կերպով, նրա ծակոցն անհամեմատ ավելի թույլ ե, քան սովորական կրեալի ծակոցը։ Յերկարակնէիթ բղկի ամուր զրահը նա վոչ մի կերպ չի կարող ծակել։ Բացի այդ, յերկարակնէիթ սարսափելի կեն-ունակ ե. նրան կարելի դնդառեղով ամբողջովին ծակել, ե նա կենդանի կմնա։

Սակայն, չնայած այս բոլորին, նա հարձակվում ե յերկարակնէիթի վրա ե մի հարվածով վայրկենապես հաղթում ե նրան։

«Կետը կանգնում ե բղկի գեմ ուղեմ,—գրում ե Ֆաբրը,—մոտանալով բռնում ե նրա կնճիթից ե առաջի վտանքով հենվում ե նրա մեջքին, այնպես վոր բղկը ճկվում ե, ե զրահի թիթե-

դիկներով ծածկված նրա հողերը բաժանվում են իրարից: Յե՛վ
հենց նույն ակնթարթին կրեալ խրում է իր խայթոցը անպաշտ-
պան Մնացած տեղը և հասցնում մինչև ջրային կենտրոնը: Բզեզն
ջնկնում և կայծակնահարի պես ու անշարժանում: Նա անդամալուծ-
ված է: Այդ բոլորը տեղի յն ունենում ավելի արագ, քան կարե-
քի յն նկարագրել: Այս տեսարանը նույնքան սոսկալի յն, զոր-
քան դարձանալի յն իր արագությամբ:

Ֆարըն իզուր չե ցերցերիս-կրեալին գիտուն բանդիտ ան-
վաճում: Նա ուժ չի գործադրում թշնամու գեմ պայքարելու հա-
մար: Նա ուղղակի գտնում է թույլ տեղը
ու հաղթում նրան: Նա գործում է սառնա-
սրբությամբ և ճշտությամբ:

Ագիտումը:

Այն բանակը, զոր կցանկանային սահղ-
ծել ֆաշիստ գնևերալները, պետք է գործի
ճիշտ աշնպես, ինչպես ցերցերիս կրեալ:

Յերցերիս կրեալը հաղթում է շնորհիվ
իր արագաշարժության: Յե՛վ բանակը պետք
է ամենից առաջ շարժուն, սրընթաց լինի:
Բանակը պետք է սավառակներ նստի, նա
պետք է դառնա շողային բանակ:

Յերցերիս կրեալը բզեզի դրանը չի խո-
ցում: Նա մինչև անգամ չի ել փորձում ծակել
այն: Նրա խայթոցը թափանցում է բզեզի
մարմնի անպաշտպան մասերը—դրահի թի-
թեղիկների արանքը:

Անհրաժեշտ է, զորպեսզի ողային բա-
նակը ճիշտ նույն ձևով գործի: Նա չպետք
է ժամանակ կորցնի հակառակորդի դիմվորների հետ կռվելու վրա,
փորձք ճիշտ դրահի պես պաշտպանում են յերկիրը: Նա պետք է
ռազմաճակատի վրայով թռչի և հարձակվի թիկունքի վրա:

Յերցերիս կրեալը հարվածում է բզեզի նյարդային կենտրոն-
ներին, փորոնցից կախված են նրա բոլոր շարժումները: Նա թու-
լացնում է գոհին ավելի շուտ, քան նա կհավաքի իր ուժերը,
դիմադրութուն ցույց տալու համար:

Ողային բանակը ևս ամենից առաջ պետք է թուլացնի յերկ-
րի կենսական կենտրոնները, նրա քաղաքները՝ գործարանների,
էլեկտրոկայանների, յերկաթուղու կայարանների, հեռագրային
ու հեռախոսային հանգույցների և ապրիկայանների հետ միասին:

Վերջապես, հաղթութիւնն տանելու համար նա ողջովում է
թուշխից. երա խայթոցը թունավոր եւ Ողային բանակը եւս պետք
է քաղաքներէ բնակիչներին թունավորի թույններով:

Այդպէս եւ Փաշխատ գններալներէ հնարած պատերազմի նո-
քադույն պլանը: Այդ պլանը պատերազմը դարձնում է անհամե-
մատ ավելի դաժան, քան առաջ եր. նա վոչնչացնում է ռազմա-
հակառի ու թիկունքի միջև յեղած ամեն մի տարրերուց:

Այս պլանն իր հուշար դնում է վճռական հարվածի—նոկառու-
տի վրա, յերկրի նշարդային կենտրոնին հասցրած մասացու հար-
վածի, քաղաքներն ավերելու եւ նրանց բնակիչներին վոչնչացնե-
լու վրա:

Այս պատերազմում տեղափոխութեան հիմնական միջոցը պի-
տի լինեն թեւերը, գլխավոր զենքը՝ թուշը, հարվածի վայրը—
թիկունքը:

Նոր պատերազմը բոլոր նախկին պատերազմներից տարբեր-
վելու յե ճիշտ այնպէս, ինչպէս հապոնական «Չու-Չիսսու» ը բ-
շմարտը տարրերովում է սովորական «Փրանսիական ըմբշա-
մարտից»: Ըստ «Փրանսիական ըմբշամարտի» կանոնների՝ առ-
գելված են այն յեղանակները, վորոնք ֆլուսում են հակառակոր-
դին, կամ նրան տանջանք են պատճառում. որինակ՝ չի կարելի
սղմել նրա վիզը, պտտեցնել ձեռները, բռնել մարմինը զոտկա-
տեղից ներքեւ «ճապոնական ըմբշամարտում», ընդհակառակը,
ամբողջ գործը հենց նրանուէն է, վոր ամենաանպաշտպան, ամե-
նակակծալի տեղը գտնեն—հարվածեն ադամախնձորին, ձեռքը
կոտրեն, դարկերակը ճախն մատներով:

Փաշխատական գններալները ցանկանում են ապագա պա-
տերազմը վարել «Չիու-Չիսսու» որինակով: Յեւ այս պատերազմի
գլխավոր յեղանակը լինելու յե ողային հարձակումը: Ով առաջի-
նը կվոչնչացնի հակառակորդի քաղաքները, ով կֆլուսի նրա ար-
դշունաբերական կենտրոնները, նա եւս նրանց կարծիքով, կհաղթի:

Բայց արդոք թիկունքում քաղաքներն իրձե այդպէս ան-
պաշտպան են, վոր նրանց վոչ մի կերպ չի կարելի փրկել ողա-
յին հարձակումներից:

ՓԱՐԻԶԸ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐ ՊԱՇՏՊԱՆՎՈՒՄ ՈՂԻԱՅԻՆ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄՆԵՐԻՑ

1918 թվին գերմանական հրամանատարությունը վորսինց ողից մեկը մյուսի հետևից մի շարք հարվածներ հասցնել Փարիզին: Ջոկվեցին ամենափորձված ողաչուները, ամենաարագ թև սավառնակները: Մեծ խնամքով, ամենայն մանրամասնությամբ մշակվեց մարշրուտը: Ողաչուները, թվում էր, թե կարող են թռչել կատարվեց խիստ դադանի: Յեվ ոհա չորս հարյուր ութսուներեք գերմանական ողաչուներ թռչեցի դուրս յեկան չորս հարյուր ութսուներեք սավառնակներով, վորոնց տակից կախված էին ուսմբերը:

Իսկ դրանից հետո ի՞նչ մնաց Փարիզից: Իսկապէս խաղաղ քաղաքանդ յեղավ նա, և բնակիչները բնաջնջվեցին:

Վհչ, հարձակումները Փարիզին մեծ մնաս չպատճառեցին: Տուգողներ, իհարկե, յեղան, բայց միայն մի քիչ տվելի շատ, քան, որինակ, տրամվայների կամ ավտոբուսների կատասարոֆների ժամանակ, վորոնք հաճախ պատահում են մեծ քաղաքներում:

Իսկ ինչ՞ու Փարիզն անմնաս մնաց: Ի՞նչը վրկեց նրան գերմանական ուսմբերից: Չ՞ վոր Փարիզի հարձակումներին մասնակցող չորս հարյուր ութսուներեք սավառնակները մի ամբողջ բանակ են կազմում:

Հինց բանն էլ այն է, վոր Փարիզի վրա ուղարկվեցին չորս հարյուր ութսուներեք սավառնակ, իսկ քաղաք հասան վոչ թե չորս հարյուր ութսուներեք հատ, այլ անհամեմատ ավելի պակաս: Իսկ ի՞նչքանը տեղ հասան: Մի փորձեք դուշակել, միեկույն է, չեք կարող:

Հարձակման թոած սավառնակներից Փարիզ հասան ունրա վրա ուսմբեր նետեցին ընդամենը յերեսույոթ սավառնակ: Մյուսները կամ խփվեցին, կամ սոխոված յեղան հանապարհից հեռ գառնալ:

Այդպես վերջացավ ողից Փարիզն ավերելու 1918 թվի փորձը:

Այդ անհաջողությունը բոլորովին դարձանալի չե: Այդ ժամանակ ֆրանսիացիներն արդեն ուղտրել էին պայքարել սգային հարձակումների դեմ:

Ահա թե ինչպես եր կաղմակերպվել Փարիզի հակառդային պաշտպանութիւնը:

Քաղաքի սահմաններից նեոու, բոլոր կողմերում սահմանվեցին հակառդային դիտողական պոստեր: Այդ պոստերը բազմաթիվ եյին և բոլորն էլ իրար հետ կապված եյին հաղորդարարերով: Ամեն մի պոստում մի մարդ հատկապես նշանակված եր հակառդային շտաբի հետ մշտական կապ պահպանելու համար: Նա վոչ մի վայրկյան չեր հեռանում հեռախոսից, դա թեկադրողն եր:

Իսկ հակառդային շտաբում այդ ժամանակ լուս, լարված աշխատանք եր կատարվում: Այստեղ հատուկ հեռախոսային կայանում միանում եյին բոլոր հաղորդարները, այստեղ եյին կենտրոնանում դիտողական պոստերի բոլոր հաղորդումները:

Հակառդային շտաբի ընդարձակ դահլիհում դրված եր աշխարհագրական քարտեզով ծածկված քառակուսի մի սեղան: Տասը մարդ՝ տկանջակալներ հագած նստած եյին այս սեղանի շուրջը և աչքերը քարտեզից չեյին կտրում: Ամեն կես բոպեն մի անգամ այս տոտ հոգուց մեկը կուանում եր սեղանի վրա և քարտեզի վրայի քաղմադուլն նիշերը տեղափոխում:

Սեղանի վրա փռված հակայական քարտեզը Փարիզի պլանն եր՝ իր շրջակայքով: Նրա վրա դրված բազմերանդ նիշերը թշնամու, գերմանական սովատանակներն եյին: Իսկ սեղանի շուրջը նստած տոտ մարդը շնորհներն եյին. նրանց պարտականութիւնն եր՝ նիշերը տեղաշարժել քարտեզի վրա, վորպեսզի հակառդային պաշտպանութիւնն հրամանատարը ցանկացած բոպեյին կարողանա իմանալ, թե այժմ վորտեղ են գտնվում հակառակորդի սովատանակները:

Ինքը հակառդային պաշտպանութիւնն հրամանատարն իր ոգնականների հետ կանգնած և պատշգամբում և այստեղից նստում և քարտեզին: Նրա մոտ կա մի հեռախոսափող և բազմաթիվ կոճակներով մի տախտակ. նրա հեռախոսն ուղիղ հաղորդաւարով միացած և դիտողական կայաններից ամեն մեկի հետ:

Ահա հյուսիս-արեփելյան դիտողական կայանը հայանաբն-

Ոգացանցը հակառակորդի սովատանակների հարձակումներից պաշտպանվելու միջոցնեքից մեկը:

բնց, վոր թշնամու սովառնուին այժմ սլանում ե այս ինչ ար-
վարձանի վրա: Կայանի պետն արագ-արագ ինչ-վոր լան տաաց,
իսկ թելադրողը հենց նույն վայրկյանին նրա խոսքերը հեռա-
խոսով հաղորդել շտաբին: Շտաբում նշողներից մեկը կոացավ սե-
զանին և քարտեզի վրա տեղափոխեց նիշը: Յեվ հակառույթին
պաշտպանու, յան պետը սղմեց կոճակներից մեկը և հեռախոսա-
փողի մեջ միքանի խոսք ասաց. նա զենիթային մարակոցին
հրաման տվեց կրակ բաց անել...

Այո, Փարիզը հնազանդությամբ չի սպասում մինչև նրա վրա-
սկեսն ուսմբեր թափել: Նա վաղորոք պաշտպանության բոլոր մի-
ջոցները ձեռք առավ: Նա ելեքարական ականջներով ձայնոր-իչ-
ներով լսում եր ողային թշնամու մատեցումը, ելեքորական աչ-
քերով՝ լուսարձակներով մութ գիշերին գիտում եր յերկի՛քը:
Նա հարձակվողների դեմ ուղարկեց իր ողային կործանիչները:
Ողում ճախրող թշնամիներին նա զնդակոծում եր իր զենիթա-
յին հրանոթներով:

Իսկ գլխավորն այն ե, վոր Փարիզն աշխատեց ծածկվել գեր-
մանական ողաչուններից:

Փարիզ, վոր սովորական գիշերները նման ե մի հսկա ելեք-
արական լուփի, այդ գիշեր ամբողջովին թաղված եր խավարում:

Նա թագնավել եր մթու-
թյան մեջ, նա կար-
ձես դադարել եր դո-
յութլուն ունենալուց:
Յեվ գերմանական ողա-
չուններից շատերն ուղ-
ղակի չկարողացան
գտնել նրան:

Տարորինակ ե թվում
այդ Կարելի՛ք յի ար-
դյոք թռչել հսկա քա-
ղաքի վրայով և չնը-
կատել նրան: Ըստ յի-
րովույթին, կարելի՛ք յի-

Այդպիսի շլակներով Փարիզի բնակիչներին
հայնում ելին զայն հարձակման ժամին:

Այդ հաստատում ե անգլիական մի ողաչուի հետ պատահած դեպ-
քը: Յեղավ, վոր այդ ողաչուն թռավ այն քաղաքի վրայով, վոր-
տեղ անց եր կացրել իր ամբողջ կյանքը, բայց բարձրությանից
հսկասեց քաղաքը:

Մութ գիշեր էր: Գերմանական «ԼՇ-97» ցեղվիներ հենց նոր փորձում էր ուժարկոծել Լոնդոնը, և իր գործը կատարելով՝ այժմ տուն էր վերադառնում: Նրան հալածելու համար նրա հետևից ուղարկվեցին անգլիական միջանդի ողաշուներ, վերոնց թվում և նա, վորի մասին այժմ խոսվում ևս չենք ռուսք վերցնելով իր հետ՝ այդ ողաշուն դուրս թռավ հետապնդելու Սակայն նրան չհաջողվեց հասնել գերմանական ցեղվիներին:

Յրաից զոդոդալով ու հոգնած՝ նա հետ վերադարձավ: Համապի դռում էր մոտորը, և ողաշուի քունն ակամայից սկսեց տանել: Խորունկ գիշեր էր, խավարի միջից վոչինչ չէր յերևում: Յեվ ողաշուն յերբևմն այնպես էր թվում, թե իր սավառակը կանգնած և իր տեղում, թե դա մոտորի դռոցը չէ, այլ ինքը գիշերն և չորս կողմում դռում, ու այս դռոցը յերբեք չի վերջանա: Բայց նա մեծ ջանքով հետ քշեց քունը, նայեց ժամացույցին և սկսեց մտածել— թնչ անել ուսմբերը: Ռումբերով վայր իջնելն անվաանգ չէ. չմ վոր անհաջող վարելքի դեպքում նրանք կարող են պայթել: Բացի դրանից, այնքան էլ հաճելի չէր վերադառնալ ուսմբերով, վորոնք նա պետք և գործողեր ցեղվիներ հետ սկսած կովում:

Ողաշուն թեքվեց և ներքև նայեց: Յածրում խավար էր, վոչինչ չէր կարելի ջուկել: Դատելով անցած ժամանակից՝ այժմ սավառակը պետք և թռչելիս լինել ծովի վայրով, Թեմդայի դատարերանից վոչ հեռու: Թող, ուրեմն, ուսմբերն իրենց վերջնական հանդիսը դտնեն ծովի հատակում, մտածեց նա և լծակը սեղմելով՝ վեց ուսմբն էլ թափեց ցած, խավար անդունդը: Ելի շատ ժամանակ անցավ, իսկ նա դեռ թռչում էր մթության մեջ: Ողաշուն հասկացավ, վոր չեղվել և անապարհից: Բարեբախտաբար, նա, ըստ յերեվույթին, միայն կորուզի յեր կատարել վերջապես հեռվում փայլեցին անբողբոմի բազմադույն ճրագները: Ողաշուն բարեհաջող վայրելք կատարեց, հանձնեց մեքենան և պառկեց քնելու:

Յեվ միայն հետևյալ օրը նա զարմանքով իմացավ, վոր ինքը վեց ուսմբերն էլ գցել և վոչ թե ծովը: Այլ հենց քաղաքի՝ Լոնդոնի վրա: Բարեբախտաբար ուսմբերը վոչ վոքի ֆուս չեյին պատճառել. ընկել էյին բաշարանոցների մեջ...

Այսպես, բոլոր կրակները հանգցնելով, անգլիացիներն ու

Ֆրանսիացիները թագցնում էին իրենց քաղաքները ողաշուի հայացքից, ողային ուրակոծությունից:

Իսկ վարպես ոգնություն այս միջոցին՝ մթնեցնելուն, նրանք գործադրում էին ելի մի ուլիշ միջոց—քողարկում:

ԱՆՏԵՍԱՆԵԼԻՆԵՐԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ

Մեղունքի կյանքն ուսումնասիրող մարդիկ վաղուց ի վեր միջոց էին փնտռում, վոր կարողանան փեթակի կյանքն որք որին դիտել՝ առանց անհանգիստ անելու նրա բնակիչներին:

Վերջապես այդ նպատակի համար նրանք հնարեցին ապագե կտուրով փեթակ: Մեղունքը նրա մեջ ապրում և աշխատում են ճիշտ թյանպես, ինչպես սովորական փեթակում: Նրանք չեն ել կասկածում, վոր մեկի սեռուուն աչքը շարունակ հետևում է իրենց:

Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ մարդիկ ել համարյա նույն գրության մեջ ընկան, ինչ վոր մեղունքը: Նրանց սկսեցին վերևից, յերկնքից հետևել թշնամու ողաշունքի աչքերը:

Իսկ այնտեղ, վորտեղ ընկնում եր թշնամու հայացքը, նրա հետևից ընկնում էին և նրա ոտմբերը:

Բայց ինչպես թագնվել այդ հայացքից, ինչպես խաբել նրան: Պետք է անտեսանելի դառնալ: Բայց միթե մարդը կարող է անտեսանելի դառնալ:

Իհարկե, կարող եւ Մենք բալուս ել մանկության ժամանակ պահմտոցիկ խաղացել ենք: Թագնվել—հենց այդ ել նշանակում է աննկատելի, անտեսանելի դառնալ:

Այդպես ել, ահա, և պատերազմում այժմ գործադրում են պահմտոցիկի յեղանակները: Ոգտվում են ամեն տեսակ թագստոցներից, անտառից, գիշերային մթությունից, մառախուղից:

Բայց վոչ գիշերային խավարը, վոչ մառախուղը պատվերով չեն ստացվում հենց այն ժամանակ, յերբ նրանք անհրաժեշտ են: Զի կարելի արդյոք վորեն կերպ, ըստ սեփական ցանկության, գիշեր սարքել սովորել: Զկամ արդյոք այնպիսի ապարառներ, վորոնցով կարելի լիներ պայծառ որվա ժամանակ գիշեր վրա հասցնել:

Արդեն կան այդպիսի ապարառներ: Դրանք ծխային ապարառներն են: Նրանք գրահապատ գնացքը, տանկը կամ մարտիկ-

ների ջոկատը փաթաթում են թանձր խավարով, կարծես թե այդ մի կտոր հողի վրա հանկարծակի գիշեր և իջնում:

«Մարտի դաշտերն ապագա պատերազմում, —ասում է ամերիկական զենեքայ Ֆրայսը,—ծխով պատած կլինեն: Նրանք այս ու այնտեղ ծածկված կլինեն ձխի մանր ու խոշոր բծերով ու քուլաներով: Ամեն մի վորսորդ, վորին պատահել է բաղբի վորսայլ թանձր մթնաթյան մեջ, յերբ չորս կողմից լսվում է նրանց կանչոցը ու ստիպված է լինում կրակել յենթադրաբար՝ նրանց աղաղակների ուղղությամբ, կարող է իրեն պատկերացնել, թե վորքան դժվար է հակառակորդին խփել, վորի տեղը կարելի չէ վորոշել միայն մի փոքր աղմուկով կամ խշխշոցով:»

Մուխը կարող է ձեռք թագցնել ամենասրատես գիտողից:

Սակայն պատերազմում միշտ ել հարմար չե այսպիսի արհեստական գիշերից ոգավել: Չէ վոր ձխածածկույթը մեզ վոր միայն անտեսանելի, այլև կույր և դարձնում:

Ձկն արդյոք հակառակորդի աչքից անհայտանալու վորեւ ավելի հարմար միջոց:

Տեսե՛ք, եք արդյոք յեղինջաթիթեա: Յերբ նա թռչում է, հեշտությամբ կարելի չէ նկատել: Իսկ յերբ այդ թիթեաը նստում է ծառի վրա, միանգամից անհետ կորչում է: Նրա թևերի գույնը միախառնվում է ծառի կեղևի գույնի հետ: Նրան հեշտությամբ կարելի չէ ընդունել մի կտոր կեղևի կամ մի գունդ ցեխի տեղ, կամ չորացած տերեվի տեղ: Կարելի չէ յերկար ժամանակ հայացքը սևեռել նրա վրա, և չնկատել նրան:

Յերբեիցե հանգիպե՛լ եք դուք չորացած ճյուղերի, վորոնք ձեր առաջին իսկ գիպչելուց հետո հանկարծ կենդանացել են, սկսել են վրտները շարժել ու փախուստի գիժել և կանխից:

Տեսե՛ք եք դուք մամուկալած կոճղեր, վորոնք տնակնալ կերպով ձեր վտարների աակից վեր են թռչում ճիշով: Կամ ձյան քնդիկներ, վորոնք մի կողմ են ցատկում ու ակամջները սրած փախչում:

Շրջապատի պայմաններում բոլորովին աննկատելի մնալու

Թրթուրը էյուզի վրա. նա ինքն էլ չառ նման է էյուզի:

Կանաչով քողարկվելը:

Ցանցով քողարկվելը:

Ցերկաթուղու գեկեր:

Քողարկումը ցանցով:

հենց այս արվեստն էլ տեսա առ-
հրաժեշտ եւ պատերազմի ժամա-
նակ: Դա քողարկվելու ար-
վեստն է:

Ապագա պատերազմում առնե-
լինք կփոխի իր դույնն ու տես-
քը: Առնեւ ինչ կերպարանախո-
ված կլինի, ինչպիսի գերասանը
թաղարոնում: Բայց թաղարոնում
մարդը գիմակալորվում եւ մի
ուրիշ մարդու նմանվելու համար-
նրա մաքուր յերբեք էլ չի անց-
նի դիմակալորվել մաքառի կամ
կոնդի կերպարանք սառնալու
համար: Իսկ պատերազմում առն-
նառնապատկի կերպարանափո-
խություններ կլինեն:

Ձին ու գերբը իրարից դաժա-
ղանելն, իհարկե զժամար չեւ Բայց
համալխաբհային պատերազմի
ժամանակ Աֆրիկայում կռուող
գերմանական հեծյալ զինվորներն
սկսեցին սե ու սպիտակ շերտի-
ներով ներկել իրենց ձիերին:
Յեւ այսպիսի նախադեմն անգլիա-
ցիներին հաճախ մոլորեցնում,
շեղում եր իրենց նպատակից:

Քնդանոթ ու խոռոտիկ—նրանց
մեջ թնչը շարունակուր բան կաւ Բայց
զ'ըմանական զորքերն սկսեցին
խոռոտիկից զգուշանալ այն ուրիշ,
յիշը ֆրանսիացիները հնարեցին
«ԴՆ 1 մարկայի խոռոտիկն, ով
բացատրեւ: Արհեստական խոռոց
եւ սպիտակ կեանից հարմարեց-
րած այս բացատները քողար-
կում եւ ինքն ֆրանսիական մարտ-
կոցները:

Ահա սովորական, մամուռով
ծածկած մի կոնդ. իրականում
Նրա մեջը փուչ է, բայց Նրա մեջ
հեռագրի տակով մարդ է նստած:

Ահա ձեզ փարթում, խիտ սա-
ղարթով մի կանաչ թուփ, բայց
բոլորովին առանց արձատների.
այս թուփը կազմված է իրար
կապկպած առանձին ճյուղերից,
իսկ Նրա տակ զնդացի է թագ-
նըված:

Ահա ձեզ ձնակույտեր: Նրանք
հաղիվ նկատելի սողում են դա-
տում: Իրականում Նրանք մար-
դիկ են՝ սպիտակ խալթներ հա-
ղած:

Թաարոնում վոչ միայն գրի-
մավորվում են, այլև աշխարհի դե-
կորներ են լինում: Իսկ կինոյում
նկարահանման ժամանակ ոգա-
րվում են մակենտներով: Դուք եկրա-
նի վրա տեսնում եք ինչպես է աշ-
րվում տունը, խորասուզվում նավը:
Դուք այս նախ ու տունն ընդու-
նում եք իսկականի տեղ: Իսկ
իբրեք Նրանք շինված են թղթա-
զանգվածից՝ հասկապես կինո-
նկարահանման համար: Տունն այս-
տեղ ընդամենը միմիայն մի պատ
ունի, այն, վոր դուք տեսնում եք
եկրանի վրա, իսկ ամբողջ նավի
փոխարեն մի կողմն են կայքեր:
Ինչ՞ուհ համար սուներ կամ նավն
ամբողջովին շինել: Հանդիսա-
տեղ, չի՞ վոր չի կարող ձեռքը
մեկնել ու շոշափել, թե՛ դրանք
ունեն արդյոք այն մասերը, վո-
րոնք դրսից չեն յերևում:

Թմավոր նախում:

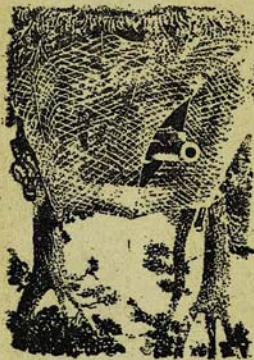
Թողարկում կեղծ սովորով:

Ձմեռային դիմակախալթ:

Բայց չե՞ վոր ողաչուն ևս չի կարող յերկնքից անգը մեկնել ու շոշափել այն իրերը, վորոնք յերևում են յերկրի վրա։ Այդ պատճառով եւ այն կեղծած առարկաները, վորոնք պատեցազմի դաշտերում շինվում են նրա համար, վորպեսզի գրանով խաբեն հակառակորդին, իսկականին նման են միայն մի կողմից— վերելից։

Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ գերմանացիները համարյա տանկեր չունեին։ Վորպեսզի հակառակորդն այդ բանը զլխի չընկնի, գերմանական հրամանատարութիւնը ռազմաճակատից վ.չ հեռու ցուցադրում եր խավաքարտից շինված հարյուրավոր կեղծ տանկեր։ Համաշխարհային պատերազմում ամենաբարդ ճողարկիչ կառուցվածքները շինել են անգլիացիները և ֆրանսիացիները։ Այդ կառուցումներն ոգնում եյին ազատելու քաղաքները գերմանական ողաչին հարձակումներից։

Գերմանացի ճողարկած Բնդանթ։

Համաշխարհային պատերազմի վերջին տարիներին գերմանական ցեղայիններն ու սովառնակները ողից հաճախ ռմբակոծում եյին Լոնդոնը։ Նրանց գլխավոր նպատակն եր ավերել այն առանը, վորտեղ տեղավորված եր անգլիական զինվորական միջխարութիւնը։

Ինչպես Թագցնել հակառակորդի աչքերից այդպիսի մի հրակա շենք։ Անգլիական ճողարկիչները հետեւյալ խորամանկութիւնը գիմեցին. շենքի կտուրը չորս կողմից պատեցին ցածր ափերով, այնպեւ վոր կտուրը նմանվեց

ձեռքով յեղբորով ամփոփելու Այդ հակառակն ամփոփեն ջրով լցրին։ Այդ ժամանակվանից գերմանական ողաշուշները, վորքան ել աշխատում էին, չէին կարողանում դառնել գինավորական միջնորդության շենքը։ Նրանք յերկնքից իրենց տակ տեսնում էին ջրի համասար վորդորկություն, լին. իսկ լնի մեջ, ի հարկե շարժեր ունեւոր նետեր։

Իսկ ֆրանսիացիները, պաշտպանվելով գերմանական ողաշին հարձակումներից, կառուցել էին մի ամբողջ կեղծ Փարիզ—խակական Փարիզի ճշգրիտ պատճենը։ Այս մակետ-քաղաքը շինել էին Փարիզից վոչ հեռու, Սենա գետի մոտիկ ոլորանի վրա։ Նա պետք եր գերմանական ողաշուշներին մոլորության մեջ զցեր, իր վրա ընդունել նրանց ունեւոր։

ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏ ՈՂՈՒՄ

Անկապած, թշնամին կփորձի հարձակվել մեզ վրա հանկուժակի, առանց պատերազմ հայտարարելու, վորպեսզի մեզ ավելի շուտ հարված հասցնի, քան մենք կհավաքենք մեր ուժերը հակահարվածի համար։

Բայց նրան չի հաջողվի։ Թշնամին մեզ հանկարծակիի բերել չի կարող։

Մի բողբ պատկերացնենք, թե ունեւորով բեռնված սավառնակները թաղուն հեռանում են թշնամի յերկրի տերողութից ու ա հեռավոր ճամբա ընկնում։ Դիւրբային շարագուշակ թռչուններին նման նրանք թռչում են խավարում, նրանց տակից կախված են ծանր, պողպատյա ձվերի նման ունեւոր։ Բարձունքում, սովերի պես սլացող այս սավառնակներին թնչ ճակատագիր և սպասում։

Նրանք գիշերով են թռչում, վորպեսզի աննկատելիորեն մոտենան մեր քաղաքներին։ Վոչ մի փարոս նրանց ուղղություն չի ցույց տալիս։ Ուտար, խավարի մեջ թաղնված յերկրի վրայով նրանց ճանապարհը շուտ ծանր և ու վտանգավոր։ Նրանք կաքծես թե թռչում են թանձր թանաքի միջով, և նրանք ավելի հեշտությամբ կկորցնեն ճանապարհը, քան ուղեվորն անանցանկի տեսառում։

Անձանոթ յերկրի վրայով նրանք թռչում են ինչպես կույրեր և խուլեր։ Սակայն մենք լավ գիտենք մեր յերկրի ողային տարածությունները, մենք տեսնում ու լսում ենք, մեզ համար գի-

շեր գոյութիւնն չունի։ Մեր հերթադահ սովառնակները կատարում են իրենց դերը, մեր լուսարձակները լուսավորում են յերկինքը, մեր լսելու տպարատները վորսում են ամեն մի խշշոց։ Թշնամին չի կարող սպրդել աննկատելիորեն։

Մենք լուսւմ ենք...

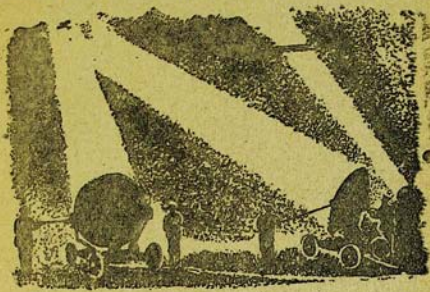
բից միանգամից ընկնում և լուսափայլ ծովի մեջ։ Լուսարձակը տասնապատակված արևի նման ընկնում և ողաշուի բերերին։ Գիշատիչին տեսնում են, իսկ նա ինքը վաշինչ չի տեսնում։ Լույսից շմած՝ նա սլանում և զեպի յերկինք, աշխատելով սովառնակը դուրս բերել լույսի վորոգայթից։ Բայց լուսարձակը կռուչել և նրանից և բաց չի թողնում։ Յեվ ահա արդեն զենիթային մարտկոցներն սկսում են կրակել դեպի սլացող սովառնակը։ Նրանք նախապես յերկինքը բաժանել են քառակուսիների և կրակում են վոչ յենթադրարար, այլ վստահորեն ու համաչափ, կարծես մաթեմատիկական խնդիր են լուծում։ Նրանք ձեռքի տակ ունեն հատուկ գործիքներ, վորոնք ցույց են տալիս, թե սովառնակը վորքան կտեղաշարժվի ունյրի թռիչքի ընթացքում։

Հարմար մոմենտ գտնելով՝ ուժակիրներին հանդիպելու համար դուրս են թռչում մեր կործանիչները՝ նրանց ճանապարհը կտրում։ Սկսվում և ոգային հակառակադարձ։ Այդ մարտում գրե-

Գիշերային հարձակվողները վաշինչ չկասկածելով՝ ունյում են մութ յերկնքում, իսկ մենք ռադիոյի միջոցով ու հեռախոսով արդեն պայմանական նշանները սովել ենք, ամեն ինչ ուղմական պատրաստության մեջ և դրված։ Արդեն քարտեզի վրա դրված և ոգային թշնամու ուղին, ընտրված և նրան հանդիպելու տեղը։

Յեվ ահա, տուփին ուժակիրը հանկարծ ընկնում և լուսարձակի հառադայթի մեջ։ Կատարյալ խավա-

Եւստի՛քն արագությունն եւ Այստեղ կյանքն ու մահը հաճախ կտի-
ված են մի հարյուրերորդական վայկյանից, Ով առաջինն եւ
նկատում թշնամուն, եւ ինչպե՛ս բազմ հարձակվում նրա վրա, նա
համարյա արդեն հաղթել եւ նա գրոհում ե հտկառակորդի վրա
վերելից, վորպեսզի մանրվրի համար ավելի մեծ ազատություն

Մենք տեսնում ենք...

ապահովի իրեն, գրոհում ե լուսի կողմից, վորպեսզի հակառ-
կորդին ավելի դժվար լինի նրան նկատել, ճգրոհում ե մեռյալ
անկյունից, այնտեղից, վորտեղ չեն հասնում թշնամու սավառ-
նակի գնդակները:

Պատկերացրե՛ք ձեզ, վոր դուք սլանում եք ճեպընթաց գնացքով,
Դիմացից սլանում ե մի ուրիշ ճեպընթաց, Կկարողանայի՞ք նշան
բռնել ե դիպցնել նշան դրած պատուհանին: Իսկ չե՞ վոր սավառ-
նակը ճեպընթացից յերեք տնգամ ավելի արագ ե սլանում, — մի
վայրկյանում նա թռչում ե հարյուր մետր, — ե սլանում ե նա վոչ
թե ուրիշի վրայով՝ ձեր կողքով, այլ զիգղագնևրով՝ վերե, ներքե:

Վոչ ավելի քան յերկու վայրկյանում ողջուն պետք ե նշան
բռնել, կրակել, մանյովը կատարել, վորպեսզի խճառփի հարվա-
ծից, ու նորից հարձակման դիրք գրավի:

Այդ տկնթարթում ողաշուին սպառնում ե յերեք տեսակ

Մեր ճախարհիկները

մահերից մեկն ու մեկը — մահ գնդակից, յեթե գնդակը հենց իրեն դիպչի. բոցից, յեթե գնդակը հարվածի բենդինի բա-
կին. ընկնելուց, յեթե գնդակն ընդհատի գեկավարութունը և
փշացնի մոտոտը:

Առանց հետ մտալու հալածում ևն կործանիչները բարակի-
րներին, խոցում են կրակոցներով, համարյա կիպ դեմ արած՝ ուղ-
ղում են նրանց մեջ գնդացիներին գնդակների հոսանքը: Այս
հոսանքում ամեն մի հինգերորդ գնդակը լուսավորովոդ, ծրագծող և
Այդ անհրաժեշտ և նրա համար, վորպեսզի ֆոտֆոտային հեռքով
յերևա գնդակի թռիչքը:

Հակառակորդի բարակիրները ցրվում են յերկնքի զանազան
կողմերը: Վրժանք հետ ևն դառնում ու տուն թռչում, մյուսները,
ուղղութիւնները կորցնելով, թափառում են, սուզվելով յերբեմն
լույսի, յերբեմն մթության մեջ, յերբորդները փորձում են ճեղ-
քել ու թռչել—հոսանել նշված նպատակին: Հրեղեն մետեորներ
նման ընկնում են խփված սովառնակները՝ վառվելով թռիչքի ժա-
մանակ:

Այդ ճակատամարտում մենք կուեննանք մի կարևոր առա-
վելութուն. մեր սովառնակներին յերկրի վրայից կոգնեն գե-
նիթային թնդանոթները: Բայց թշնամին—այս չպետք և մոռա-
նալ — դրա փոխարեն կուեննա ուրիշ առավելութուն, հար-
ձակվողի առավելութունը— չի՞ վոր նա ինքն և ընտրել է՝ ողա-
յին հարվածի ուղղութիւնը, և դրա համար հարմար ժամանակը
թշնամին, կարող և պատահել, վոր իր ողային նպատարմիղը
բաժանի միջանի ջոկատների և զանազան ուղիներով ուղարկի,
վորպեսզի մեզ շփոթեցնի: Յեվ, անկասկած, իր բարակիրներին
վորպես ոգնութիւն նա կուղարկի նաև կործանիչներ ջոկատ:

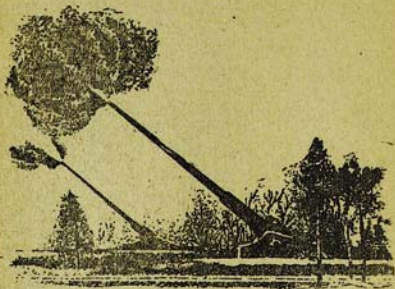
Ամեն մի կողմն ունի իր առավելութիւնները: Յեվ վերջի-
վերջո հաղթութիւնը կմնա այն կողմին, վորի ողաշուններն ալիքի
հմուտ ու ալիքի քաջ կլինեն:

Մեր ողաշուններին շատ անգամներ և վիճակվել ամենադժվար
խնդիրներ լուծել, մասնակցել մասնազատ թռիչքների: Նրանց
չեն կանգնեցրել վոչ Պաթիրի սուք բորձուցները, վոչ և Արե-
աիկայի մորրկներն ու մոռախուղները: Մեր ողաշունները համաշ-
խարհային ռեկորդներ են շահում: Սովառնակը միշտ հնազանդ և
նրանց ձեռքին:

Նրանք կկարողանան հասնել հաղթության:

Բայց չորս կողմից շրջապատել թշնամուհւն, մինչև վերջինը վա-
շընչացնել նրան— ողուհւ ալիւլի դժգոյր ե, քան ցամաքի վրա-
թշնամու տորմիդի մի մասը, կարող ե լինել, կպատուի— կանցնի,
կհասնի մինչև մեր քաղաքները:

Ճիշտ ե, մեր զինիթային թնդանութներէց պահվելու համար

Մեր ինքնաթիւն երէն կոգնեն զինիթային թնդանութները:

այդ սավառնակները պետք ե հսկայական բարձրության վրա
մնան: Ճիշտ ե, մեր քաղաքները խորասուզված կլինեն խավարի
մեջ, իսկ կարևորագույն շինութիւնները քողարկված, այնպե-
սոր վերելից դժգոյր կլինի նկատել նրանց: Ճիշտ ե, մեր կո-
թանիչները կընկալուի կհալածեն թշնամու սավառնակներին, ժամա-
նակ չեն տա նրանց նշան բռնելու, ե այդ պատճառով ել նրանք
այնքան ուսմը չեն կարող նետել:

Բայց ե այնպես մեր քաղաքների վրա կարող են ուսմը ե-
րնկնել: Յեզ մենք այդ բանին պետք ե պատրաստ լինենք:

Անցյալ պատերազմում սովառնակները անհամեմատ թույլ էին, քան այժմ: Յեւ այն ժամանակ նրանք նետում էին վոչ թե քիմիական, այլ հասարակ ուսմբեր: Իսկ ապագա պատերազմում պետք է սպասել նաեւ թունավոր նյութերով լցված ավիա-ուսմբերի:

Նշանակում է, որ այն հարձակումներն այժմ անհամեմատ ավելի վտանգավոր կլինեն, քան առաջներում էին:

Այսպիսի ինքնաթիռով խորհրդային ոդաւ. Կոկկինակին բարձրութան համալիարհայն սեկորդ սահմանեց:

Գաղը նույնպես մահ է բերում. ինչպես և գնդակը կամ արկը: Սակայն գաղից ևս, ինչպես և գնդակից ու արկից, կարելի չէ պաշտպանվել:

Գաղը մահ է բերում միայն անպաշտպաններին: Ինչպէս այժմ կոսները համարյա բոլորը գլխով ին վոչնչացան քլորի գաղային առաջին գրոհի ժամանակ: Վարովհետեւ նրանք հակազազեր չունեին: Յեթե թեկուզ ամենավատ հակազազերն ունենային, նրանք կենդանի կմնային:

Իսկ Ֆոսգենով թունավորված ընդհանուր գինվճարը Գերմանական հետախուզության կատարած հարցաքննության ժամանակ նա ինքը պատմեց, Վոր յերբ ողուս Ֆոսգենի հետ զգացվեց, նա մտքովն ել չանցկացրեց հակազուգ հագնել, այլ շարունակում եր իր համար միանգամայն հանգիստ կերպով ծխել Եթե նա դիմակը ժամանակին հագներ, չեւ թունավորվի:

Յեւ վերջապես անգլիական ութուսն գինվորները, վորոնք իպրիտից կուրացան: Նրանցից վե՛շ մեկը չեւ զրկվի տեսողությունից, յեթե նրանց Թեթեամիտ հրամանատարը չկարգադրեր հանել հակազագերն այն ժամանակ, յերբ նրանք անցնում եյին իպրիտային մատուռուղի միջով:

Վե՛շ մի գաղ, մենչեւ անգամ ամենաթունավորը, չի կարող ձեզ հրահել, յեթե դուք նախորդ ձեռք եք տակ պաշտպանվելու բոլոր միջոցները:

Ֆոսգենը, որինակ, տասնյոթ անգամ ավելի թունավոր ե, քան քլորը: Սակայն, յերբ առաջին զազային զրոհի ժամանակ գերմանացիները գործի դին քլորը, այդ թունով թունավորվեցին բոլոր նրանք, ովքեր ընկել եյին գաղի ավիթի մեջ, իսկ նրանց կեսը վո՛շնչացան իսպառ. բայց յերբ 1918 թվին հայտնվեցին քլորից ավելի ուժեղ գաղեր—Ֆոսգենն ու իպրիտը—թունավորումներն անհամեմատ ավելի պակաս յեղան: Հարյուր թունավորվածներից մեկնում եյին վե՛շ թե հիսունը հոգի, այլ ընդամենը յերկու:

Ինչն ե սրտ պատճառը Միայն հակազաղը Այդ նրա շնորհքն ե:

Հակազաղը գաղի ե: Նա դուռն ե ողը տանակ, ինչպես ջուրըն ե գովում ջրմուղային կայանում: Հա՛վ գաղը վո՛շ մի ողղաորություն բաց չի թողնի: Հա՛վ հակազաղն ել ողի վո՛շ մի թունավոր խառնուրդ չի անցկացնի, ինչպիսի թույն ել խառնվածքնի նրա հետ:

Հավատարիմ ժամապահի պես՝ հակազաղը հսկում ե մորդկային թռքերին ե վո՛շ մի թույն բաց չի թողնում նրանց մեջ: Բայց այդ ժամապահը ծառայում ե միայն նրան, ով գիտե՞թե ինչպես պաշտ ե ողուել նրանից:

Մաքսիկը հալ-իդրի-սոյին կոտորած հացան

ԹՈՒՆԱՎՈՐ ԳԱԶԵՐԸ ՅԵՐԲ ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ԶԵՆ

1916 թվին, Լոնդոնի վրա կատարած առաջին հարձակումներից մեկի ժամանակ, գերմանական ցեղեկինը մի քանի ուսման հետևյալ Դրանից համարյա վոչ-վոչ չլինում էր, Բայց այնուամենայնիվ հիվանդանոցները լցվեցին վիրավորներով, ծառայողները չէին հասցնում պատգարակներից վերցնել արնաշաղկապ չափած սարգկանց:

Ինչպես թե. վոչ վոչ չափեց, բայց վիրավորներ այնքան չափ չեղան, կարծես քաղաքում ճակատամարտ եր տեղի ունեցել: Դուռնակները դժվար չէ:

Հենց վոչ առաջին պայթած ուսման գործունեությունը լավեց, Լոնդոնի բնակիչները սարսափահար նեղվեցին դեռևս տակ, մեղքողությունի տրանները: Մարտից ցնորվածի նման նրանք հրդեհում, ճգնում էին իրար: Հենց այստեղից էլ սանիտարական պատմությունից ընդ հիվանդանոց էին տանում խեղվածներին ու վիրավորվածներին: Մարդիկ տուժում էին վոչ թե ուսմանից, այլ միայն ուսմանի սարսափից...

Լինում էին և այնպիսի դեպքեր, յեր հարձակումների ժամանակ մարդիկ վոչ մի տեղ չէին փախչում, բայց յերկյուղից ալիս առանձը դադարեցնում էին: Մոտոռներն իզուր տեղս էին գողտում, դուրծարանները պատվերներ չէին կատարում, ուղիս ճակատում բանակը մնում էր առանց արկերի: Քաղաքում մի որովայն առանձը դադարեցնել, դա հավասար է մի մեծ ճակատամարտի տարվելուն:

Անչ ալպես չափեց և հանդիպեց որոշին հարձակմանը: Փորձեց պատկերացնել մեղ, ինչպես կլինի այդ:

Դեռ թշնամու ուժակիրները քաղաքի վրա չեն յերևացել, բայց որոշին առաջնայի ազդանշանն արդեն արված է—յերկարորեն ու անընդհատ չլինում են գործարանների չլակները քաղաքում, շոգենավերը՝ դեռերի վրա և շոգեքարերը յերկաթուղիների վրա: Նրանք սուլում են հինգ բողբոս անընդհատ և այս սուլոցը նշանակում է՝ «Պատրաստվեցե՛ք, Պատրաստվեցե՛ք: Թշնամին թռչում է դեպի քաղաք: Քաղաքը ժամից հետո նա կարող է այստեղ լինել»:

Անցնում է տասնհինգ բողբոս, և, իրոք, թշնամու մի քանի ներխուժած սովառնակներ յերևում են քաղաքի վրա և սկսում են ուսման հետևյալ Յեղ այն ժամանակ հնչում է քիմիական տաղանայի աղ-

զանգանքը Գործարաններում մուրհերով խփում են յերկաթե թի-
թեղներին — դղրդալի հարվածները տարածվում են հեռու Կրկին
ազադակում են շէակները, բայց այժմ կարճ ու ընդհատ-ընդհատ
Բազաքում բոլորը լսում են նրանց ու հասկանում, վոր հասել է
այն կարևոր օրը, յերբ գործնականում ստուգվում է յուրաքան-
չքանի տոկոսնությունն ու քաջությունը:

Ընկնում ու պայթում են սուււքերը: Խնչով են լցված նրանք:
Պապե ամենասարսափելի թույնով, իպրիտով:

Դեզադատուների հատուկ խմբերն ավտոմբոլ լներով սլանում

Դեզադատուների համար իպրիտը սարսափելի չէ:

են այնպեղ, վորտեղ սուււքերն են պայթել: Նրանք այդ տեղերում
գնդնազույն փոքրիկ դրոշակներ են տնկում, վորպեսզի քաղաքի
ընտելիները խուսափեն վարակված փողոցներից: Իսկ իրենք՝ դե-

գաղաատրները համարձակորեն նետվում են իսլախային խիստ առախուղի մեջ, Նրանց համար իսլախը սարսափելի է։ Վոչ միայն հակադպրոցը, այլև Եւդոտած և իսլախի համար անթափանցելի դարձրած հագուստը նրանց պահպանում է թույնից։

Նույն հակադպ
հագած։

Դեղադատրները խնամքով դիտում են իսլախ շաղ տված տեղերը։ Նրանք բռնա-տար ավտոմոբիլներով իրենց հետ բերել են սպիտակ ուսիչ փոշի—քլորակիր։ Այդ փոշին ցանում են իսլախի շաղ տված տեղերը—գետին, պատերին, ցանկապատերին։ Յեթե թույնը մուտք է գործել տան մեջ, դեղադատրները մտնում են սենյակները, նույն փոշին ցանում են հատակի, պատերի, կահ կարասիքի վրա։ Այդ փոշին իսլախի յերգվյալ թշնամին և սարսափելի թույնը նրա ազդեցությունից կորցնում է իր ուժը։

Ամբողջ քաղաքում վազվզում են սանիտարական ու հրդեհաշիջ ավտոմոբիլները։ Սանիտարները հավաքում են նրանց, վորոնց շաբերի վրա իսլախի կաթիլներ են ընկել, արագությամբ մերկացնում են նրանց, ջրցանի տակ դնում, կանաչ սապոնով արորում, Յեթե ժամանակին են միջոցներ ձեռք առնված, թունավորումը վտանգավոր չի համարվում։ Վատթարագույն դեպքում ֆուսսվածի կաշվի վրա բռնակներ են առաջանում։ Նրանք հետո կանցնեն առանց հեռք թողնելու։ Իսկ յեթե միջոցներ ձեռք չառնվեն, մարդը մարդկային կծածկվի ուռուցքներով և խոցերով։

Հրդեհաշիջները սլանում են քաղաքի փողոցներով, չեն թալլալիս, վոր հրդեհները ծավալվեն։ Թըշնամին նետել է միջանի տերմիտային հրձիգ ուռմբեր։ Նրանք յերեք հազար աստիճան տաքության բոց են առաջացնում։ Յեթե նրանց վրա ջուլածենք, կարող են պայթյուններ առաջ գալ։ Բայց հրդեհաշիջները գիտեն դրա հետ վարվելու ձևը։ Նրանք բոցի վրա շոք տվալ են լցնում։

Յակայն վոչ դեղադատրները, վոչ սանիտարները, վոչ հրդեհաշիջները մեղ փորձաքից չեն փրկի, յեթե մենք

Ճին հակադպ հագած։

խնդներս մեր մասին շատանգվենք: Հենց վաղ լլակները կսկսեն յերկար ու ձիգ կանչել, մենք բոլորս հակապազեր կհագնենք: Յեքոնաները կհագնեն հատուկ մանկական հակապազեր: Մինչև անգամ ջեբրի ու ձիբրի գնչերին ել դիմակներ կհագնենք:

Յեվ, ահա, հենց այն ժամանակ, յերբ կնչի ջիմիական տաղնապի աղջանշանը, միանգամից պարզ կլինի, թե ձվ ե մեզանից պատրաստ հակառակին պաշտպանության, և ով՝ վոչ:

Մեկը կարողանում ե իր հակապազը հագնել յերկու վայրէջանո մ, մինչև անգամ մթության մեջ կամ աչքերը ծածկած: Նա լիովին վստահ ե իր հակապազի վրա, նախորոք նա արդեն փորձել ե թունավոր դազերի ծխահանման խցում, Իսկ մյուսը ձեռ ու վոտ ե բնկնում, հակապազը շուռումուռ ե տալիս մեկ այսպես, մեկ այնպես, չփոթվում ե, տաղնապահար նայում ժամացույցին: Նրա դիմակում մի շատ փոքր, գնդառեղի գլխի չափ անցք ե նկատվում, և նա արդեն չգիտե ինչ անել: Բայց դա, չ՞վոր շատ հասարակ բան ե—պետք ե սոսնձով ծածկել անցքը:

Յեվ, ահա, բոլորն ել արդեն հակապազերը հագել են: Բոլորի գլուխներն ել միատեսակ են դարձել՝ առփակ ու կլորավուն աչքերով և կարճ կնճիթներով: Բոլորն ել նմանվում են չգիտես ջրառույզների, թե Մարսի ինչ-վոր շտեմնված բնակիչներին:

Անցնում ե կես ժամ. մեկն արդեն սկսում ե թուլանալ ու շոգում ե, տանջվում, չի կարողանում աշխատել: Բայց ինչ՞ա նրա գործի ընկերներին ե վոչ մեկի շունչը չի կարվում հակապազի մեջ: Վորովհետև նրա ընկերներն առաջ ել մի շարք անգամներ հագել են իրենց հակապազերը, վարժեցրել և ամրացրել են իրենց շնչառության մկանները: Նրանք կարողանում են հակապազում շնչել: Նրանք անցել են հակառակին և հակաքիմիական պաշտպանության գասընթացքը:

Այո, ՀՈՒՔԳ-ը գիտությունն ե, վաղ անհրաժեշտ ե ամեն մեկին:

Կարգալ, դրել, հաշվել գիտմք դուք, կարճ եք պրիմուս վառել, բանալիով դուռը բաց անել, մատիտը քրել, փողկապ կապել: Ծիշա աղպես ել դուք պետք ե կարողանաք վարվել հակապազի հետ, նրանում շնչել, գազով թունավորվածներին առաջին ագնությունը ցույց տալ:

Նա, ով ուսումնասիրել ե հակաքիմիական պաշտպանության

կանոնները, յերբեք իրեն չի կորցնի: Յեթե նրա վրա ընկնի իդրի-
տի մի կաթիլ, նա գիտե, վոր իր տրամադրության տակ յերեք բազե-
կաւ Այս յերեք բազեկի ընթացքում նա կարող է մի կտոր բաժ-
բազ թաթախել յուղոտ հեղուկի մեջ և զգուշությամբ նրանով հա-
նել թունաւոր կաթիլը, այն ժամանակ նա վողջ ու անջնա-
կմաւ: Իսկ թնշ հեղուկ է այդ, վորը կարող է ձեզ փրկել իդրի-
տից:

Ուսումնասիրեցեք հակաքիմիական պաշտպանության կանոն-
ները, և դուք այդ կիմանաք:

Իսկ թնշ անել այն դեպքում, յեթե կուլ տաք փուշտացնող
դադ: Դուք յերկար ժամանակ ու անզուպելիորեն կփռտաք, յեթե
ժամանակին անհրաժեշտ միջոցների չգիմեք: Այդ միջոցները հե-
տեմյալն են. պետք է նախորոք այդ նպատակի համար պատրաստ-
ված փոշին լցնեք մի ափսեյի մեջ, ջուր ամեք նրա վրա և, կու-
նալով ափսեյի վրա, ներշնչեք բարձրացող զօրոշին:

Իսկ այդ թնշ փոշի յե:

Ուսումնասիրեցեք հակաքիմիական պաշտպանության կանոն-
ները և այն ժամանակ դուք այդ կիմանաք:

Պատկերացրեք ձեզ իլի մի ալպիսի դեպք. ձեր ընկերը չկարո-
ղացով ժամանակին հազնել հակազաղը և թունաւորվեց կապտա-
թթվի գոլորիներով: Դուք տեսնում եք, թե ինչպե՞ս նա վայր և
ընկնում: Դուք կռնում եք նրա վրա, նա չի շնչում. բայց մի
կարծեք, թե նա մեռած է. դեռ կարելի յե նրան կենդանացնե-
լա՛հ հաստական շնչառությամբ: Բայց ալստեղ վոշ մի վայրկյան-
քէ կարելի կորցնել:

Ի՞նչպե՞ս կատարել արհեստական շնչառությունը:

Այդ գիտե նա, ով ուսումնասիրել է հակաքիմիական պաշտ-
պանության կանոնները...

Շշակները կրկին սկսում են իրենց յերզը: Քիմիական
ժառնգն անցավ, հանք հակազաղերը: Շշակները բերկրանքով են
շշում—ողային թշնամին փրկվում է փախուստի գիմնով. մեր սա-
վառնակները հալածում են նրան. սումբերից վաբուկված վայրերն
ախտահանված են:

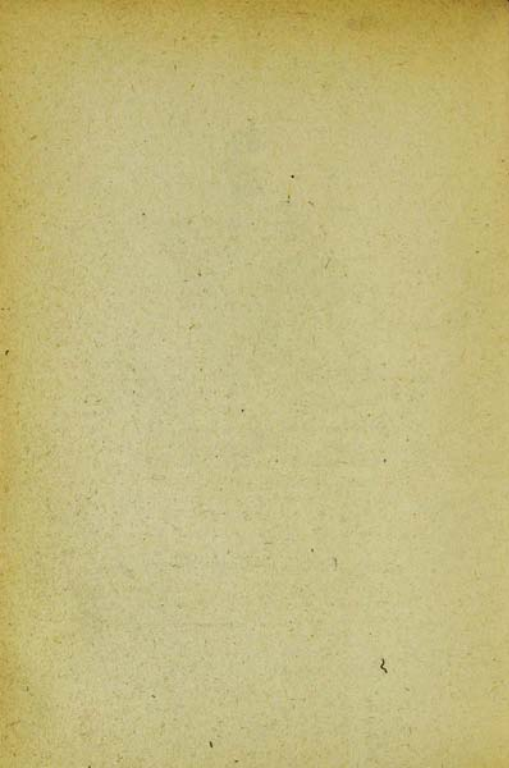
Ողային հարձակման ժամանակ բոլորը մնացել էյին իրենց
տեղերում. վոշ վոք իրեն չեր կորցնում: Զավոճներում և հիմարկ-
ներում աշխատանքը վոշ մի բոպե չընդհատվեց:

Այժմ դուք հասկանում եք, թե ում համար և յ՞ժի՞ր սարտա-
փելի չին թունաւոր դադերը:

ՅԵՐԱՐՁ ԺԱՆ

ՑԱՄԱՔԻ ՈՒ ԾՈՎԻ ՎԵՐԱ

ՈՒՍՅՈՒՆ ՆԱՎԱՏՈՐՄ

Ողային նախատորմը պատերազմում միայն քաղաքների վրա հարձակումներով ու ուժակոծություններով չի ղրաղվում, նա ուրիշ կարեւոր խնդիրներ ել ունի. նա պետք է շարունակ ոգնի իր բանակին—ցամաքի վրա կռիւղ մարտիկներին:

Պատկերացրե՛ք ձեզ, թե մեր հետեւագործը վորոշել է ռազմա-նախաորի այս ինչ տեղում հարձակման գիմել: Սակայն կուրորեն հարձակվել չի կարելի, նախ պետք է իմանալ թշնամու ուժերը: Նշանակում է՝ վորեւե մեկը նախորոք պետք է մի կերպ հասնի հակառակորդի խոր թիկունքը, լավ գիտի նրա գիրքերը, գործերի դասավորումը: Խնչպեւ անել այդ: Դրա համար ամենից հարմարն է ոգայել սովառնակներից: Բայց հատկապեւ ինչպիսի սովառնակ պետք է ուղարկել այդ հետաւոր ճամբան: Այնպիսին, վոր կարող է յերկար ժամանակ թռչել առանց իջնելու, չնորոգելով վառելիքի պաշարը—վորք ու շատ թեթեւ հետախույզ սովառնակ:

Մի ուրիշ որինակ. մեր գործերի ամբուլթյունների վրա ոգում յերեացին թշնամու ամբուլիր սովառնակները: Պետք է, ինչքան կարելի է, շուտ հասնել ու վորնչացնել նրանց: Բայց պիտանի՞ յեն արդյոք այդ բանի համար հետախույզ-սովառնակները: Վնչ, նրանք դրա համար բավականաչափ ուժեղ ու արագ չեն: Այստեղ հարկավոր է շատ արագաշարժ, գյուրաշարժ, լավ գիմլած կործանիչ-սովառնակ: Առանձնապեւ կարեւոր է, վոր նա հեշտությամբ կարողանա քարձրանալ և բարձրանա ուղիղ դեպի վեր:

Մի որինակ եւ՝ տեղեկություն է ստացված, վոր հակառակորդի հետեակ մի գորսայուն շարժվում է դեպի ռազմաճակատ, չպետք է թույլ տալ, վոր նա հասնի առաջավոր ռազմագծին, պետք է ճանապարհին վորնչացնել: Այստեղ ել հարկավոր էլինի սովառնակ—գրոհող սովառնակ: Հարձակման ժամանակ նա հցուղ

Պոլիշ կելատարի զենքին շատ մոտիկ և թշնամու զորքի վրա-
դնգակ կանդա: Շատ բարձր թռչելու անհրաժեշտությունն չունի
նա: Դրա փոխարեն նա պետք է արագ թռչի:

Անա թե վորպիսի բազմապիսի հանգամանքներում ողալին
նավատորմը կարող է կարևոր ոգնություն հասցնել իր բանակին:
Յեվ, վերջապես, սավառնակները կարող են ելի մի ծառայություն
մատուցել բանակին. նրանք կարող են շատազ անդամփոխել նրա
մարտիկներին:

Այդ աշխատանքի համար պիտանի յեն, որինակ, ծանր,
ամրակոծող սավառնակները կամ վիթխարի կործանիչ-սավառնակ-
ները: Նրանք այնքան խոշոր են, վոր հաճախ նրանց անվանում
են «ողալին կրեյսերներ»: Այս ինքնաթիռները լիովին կարելի
յն ողաազործել մարտիկների ջոկատներ տեղափոխելու համար,
իսկ հարկ յեղած զեպքում նաև մարտիկներին պարաշյուտաներով
ցած իջեցնելու համար: Այդպիսի սավառնակներին մինչև անգամ
կարելի յն կցել ընդնաաար ավառժողիներ ու տանկեր, և նրանց
ցած իջեցնել նիշա այնպես, ինչպես մարդկանց:

«Ողալին կրեյսեր»:

Նշանակում է, ոգնվելով սավառ-
նակներից, կարելի կլինի «թռչող
հետեվազորի» ամբողջ ջոկատներ շար-
տել հակառակորդի խոր թիկունքը,
քանզի այնտեղ յերկաթուղիները, կա-
մուրջները, զենքերի պահեստները, հան-
կարծակի հարձակումով հակառակորդի
շտարը գերի վերցնել:

Անցյալ համաշխարհային պատերազ-
մի ժամանակ հակառակորդներից վոչ մեկը պարաշյուտային զե-
սանաներ չի իջեցրել: Բայց ապագա պատերազմում, անկասկած,
կգործադրվի պայծարի նաև այս նոր միջոցը, սավառնակները
պետք է մատուցեն նաև այս ծառայությունը:

Մեր սովորական զորքը:

Ողաջունն պատերազմում էին չպիտի աշխատանք եւ կատարելու լինի, որպէս նպատակ ինչպիսի մասնագիտութիւն եւ ընտրելու լինի իր համար, միևնույնն է, նա պետք է ամենից առաջ տիրապետի սղախին դիտողութեան արվեստին, պետք է կարողանա յերկնքից նկատել, թե ինչ է կատարվում յերկրի վրա:

... Պատշգամբներով մի մեծ դահլիճ: Այդ պատշգամբները սովորական չեն: Նրանցից յուրաքանչյուրը կարող է պատի վրայով սողալ վեր ու վար, վերահանի նմանութեամբ բարձրանալ ու իջնել: Այս դահլիճի հատակը նույնպէս սովորական չէ—նա ծածկված է կավով, իսկ նրա մեջ խրված են ապակու կտորտանք, լուցկու դատարկ տուփեր, յերկաթալարի կտորներ, տաշեղներ, սպունդի պտտոններ: Դահլիճում կիսախավար եւ Յերբեմն միայն ինչ-վոր տեղից հատակին է ընկնում ելեգանտեան լամպիկի շեղ ճառագայթը, լուսավորում նրա յերբեմն մի կողմը, յերբեմն մյուսը: Մի տեղն թարթ, և ճառագայթը նորից մտնից:

Ինչ բան է այդ: Մանկապարտեզի խաղասենյակ է: Վոչ, դա վարժական դահլիճ է ողաջունների ամերիկական դպրոցում:

Հատակի կավային փռվածքը ներկայացնում է համաշխարհային պատերազմի ժամանակների ազմանակատի մի մասի նշգրիտ մոդելը, մի մոդել, վոր պատրաստված է ըստ քարտեզների և ֆոտոնկարների: Դա յերկիրն է՝ Թուրանի Թախթային բարձունքից, Նրա մեջ արված ձաղարանման փոքրիկ փոսիկները պայթած սուլքի հետքերն են: Սանդղով քաղված ակոսիկները խրամատներն են: Նրանց առաջ բարակ յերկաթալարի կտորները լարափակոցներն են: Մի պատից մյուսը ձգվող ապակյա նեղլիկ շերտիկը գետ է: Լուցկու տուփիկները ամրացային կոռուցվածքներ են: Վերջապես, խորը ցցված միջանի հազար լուցկիկները՝ կանաչ դույնի ներկած սղանդի ցնցոտիներով, անտառներ են:

Յերբ մյն փոքրիկ պատշգամբը, վորի վրա դուք կանգնած եք, գտնվում է ամենից ներքե, դուք ձեզանից ներքե տեսնում եք ազմանակատի այդ մասն այնպէս, ինչպէս դուք նրան կտեսնեյիք յերեք հարյուր մետր բարձրութիւնից: Բավական է, վոր ձեր պատշգամբը մի փոքր բարձրանա, իսկույն ձեր առաջ կբացվի մի տեսարան, ինչպիսին ողաջունի առաջ բացվում է վից հարյուր մետր բարձրութիւնից: Իսկ յերբ պատշգամբն ամենից վեր

և բարձրանում, դա նշանակում է՝ դուք գետնից արդեն վեց կիլոմետր բարձր եք:

Այդ դահլիճում մարդիկ սովորում են յերկրին վերևից նայել թռչունի աչքերով:

Բայց ողաշուն պետք և ընտելանալ վոչ միայն ռոգային տեսողությանը, այլև պետք և ուսումնասիրել ռոգային լեզունը. ողաշուն պետք և կարողանալ այնտեղից հաղորդումներ անել յերկրին այն մասին, թե թնշ և տեսել յերկնքից՝ վերևից խոսակցություններ փոխանակելը յերկրի հետ այնքան ել հեշտ բան չէ:

Մանենք դահլիճն այն ժամանակ, յերբ այնտեղ տեղի յեն ունենում ռոգային սրբազրության դասիւր: Սրբադրել, նշանակում և ուղղիւր Ողաշուն յերկնքից բղնում և հրետանավորին, ուղղում և նրան, ցույց և տալիս՝ վորտեղ կրակել: Զմ վոր ժամանակակից քնդանոթները կրակում են վորեն պատշգամբաված տեղից և այսպես հետև, վոր ինքը հրետանավորը համարյա յերկնք չի տեսնում, զիպցնում և արդյոք նպատակաւանին, թե վոչ:

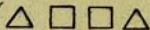
Ողային սրբազրության դասի ժամանակ աշակերտները բաժանվում են յերկու խմբի— ողաշունների ու հրետավորների Ողաշունները գտնվում են պատշգամբիկների վրա. այդ նրանց «սովաւանկներն» են. հրետավորները տեղավորվում են ներքեվում՝ զրաւեղանների հետև, ուղիղ պատշգամբների տակ. այստեղ են նրանց ամարտկոցները: Ամեն մի զրաւեղանի առաջ, դան լում և մի վահանակ, վոր գիտավորյալ կերպով դրված և, վորպեսզի հրետավորը չտեսնի այն նշանը, վորին կրակում և:

Վարժական դահլիճում արկեր կրակել, հասկանալի չէ, չի կարելի: Հրետավորը լույսով և կրակում—լամպիկի բարակ ճառագայթն ընկնում և հաստակի վրա, յերբ աշակերտը զրաւեղանի հետևից սղմում և լծակը: Լամպիկը բոցավառվում և մի վայրկյանից ել պակաս, իսկ այդ ժամանակի ընթացքում ողաշուն իր պատշգամբից պետք և նկատի, թե, վորտեղ խփեց լույս-կրակոցը և վորոշի, զիպցրեց նպատակին, թե՛ վոչ: Կրակոցից հետո ողաշուն իսկույն ևեթ սղմում և իր ձեռքի տակ յեղած հետազրային բանալին, և թխթխեցնելով հաղիոյի միջոցով հրետավորին ցուցմունքներ և տալիս: Ծիշտ և, դահլիճում խսկական հագիոսարքավորում չկա,—նա այստեղ պետք ել չի,— ողաշուն ուղղակի ամենասովորական բանալիով թխթխեցնում և իր պատշգամբիկի ճաղաշարերին: Հրետավորը զրաւեղանի հետևից պատասխանում և նրան նույնպես այս խաղալիքային հաղիոյի միջոցով:

կամ ազգանշաններ և տալիս ուրիշ յեղանակով—գրասեղանի վրա
դասավորում և վրեն և տորեղենի գանազան ձևի կտորներ՝ ազ-
գանշանային կտորներ։ Ողա՛ուն պետք և հասկանալ այս ազգա-
նշանները։

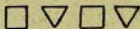
Այսպիսով, սավառնակի փոխարեն՝ պատշգամբ, թնդանոթի
փոխարեն՝ ելեքտրական լամպիկ, ռադիոյի փոխարեն՝ հասարակ
բանալի։ Յե՛վ այնուամենայնիվ, դա իսկական պատերազմի սեր-
տագության փորձ և։

«CBXCBO» — չխշխկացնում և, որինակ, ողաշուն յեր-
կընքից, այսինքն իր պատշգամբից, Մորզեյի այրուքենով, Հա-
մաձայն այս որով համար ընդունված ծածկագրի՝ դա նշանակում և՛
«Մարտկոցն արդյոք պատրաստ և կրակ բաց անելու»։

դասավորում և գեանի վրա, այսինքն գրասեղանի վրա, հրե-
տավորը։ Դա նշանակում և՛ «Առաջին մարտկոցը պատրաստ և»։

«CBXCBO» — չխշխկացնում և ողաշուն։ Դա նշանակում
և՛ «հրակեցեք»։

ազգանշան և տալիս հրետավորը։ Դա նշանակում և՛ «հրակում
ենք»։

Այդ ակնթարթում ողաշուն լարում և իր ամբողջ տեսո-
գությունը, վորպեսզի կրակոցը բաց չթողնի։ Հրետավորը սղմեց
փռքիկ լծակը, լամպիկը մի ակնթարթում բռնկվեց, հասակի
վրա նետեց մի նեղ հառազայթ և միանգամից մարեց... Ճառա-
գայթ-կրակոցն այնտեղ չընկավ, վորտեղ վոր պետք եր. ընկավ

յերկրի վրա և ողապետն շրջաքարչի ձեռով կամ լինի մեղմ ծածա-
նով գուշակում և քամու և լողողութեան փոփոխութեանը Միևնույն
ժամանակ նա քաբաղի վրա կարմիր մատիտով նշում է իրենց
գործերի դիրքերը, կապույտ մատիտով հակառակողի դիրքերը
Սլաքով նշում և հակառակորդի գործերի տեղաշարժումները:

Աղջամուղջի մեջ նա նկատում և շատ փոքրիկ, անսպասե-
լիորեն բռնող և միանգամից հանգչող կրակներ: Սպիտակավուն,
գեղնագույն, նարնջագույն, կարմրագույն Դաշման և լուսալուս-
նիկների թաթումներ: Բայց ողապետն գիտե, վոր դրանք պայ-
թյունների բռնկումներ են: Վայրկենաշարժով հաշվում և նա ամեն մի
բռնկման անվողութունը, զննասեղանին ծակումներով քարտե-
զի վրա նշում և այն անդերը, վորտեղ տեղափոխված են թշնա-
մու թնդաբլիները:

Բոպե առ բոպե աղջամուղջն ավելի յի թանձրանում: Ողա-
պետն մտահոգված հաշվում
և, թե բեղիչը վորքան
ժամանակ կրավականացնի
կարելի իր յուր ուժերը՝
սովառն կը պայքարում և
հակառակ վեղող քամու հո-
սան, ի հետ Խալի մեջ
հեշտ և մոլորվել: Պետք և
միշտ գգաստ լինել կար-
գանալ դուրս պրծնել ամեն
մի դավաբությունից: Յեվ
միշտ պետք և պատրաստ
լինել ոգային մարտի:

Ողապետները, նախորդ
գաղութում ողային մարտել
են սովորում:

Ծոռ-գնդաքային ժապավենը
գնդակը դեպի և սովորեցնելն

Վարժական մարտն այսպես և լինում: Գնդաքային միացնում
են ֆուտսալաբաբը, նա լարվում և գնդաքային նա միասին և կա-
ռավարվում և վայելչոց լծակով: Սովառնակ էրը սլանում են
յերկինք և բարձունքում կատարում են վիրամներ, գալաբազներ,
շտոպորներ, թեփ վրայ լըջումներ, մեռյալ ողակներ և այլ բարդ
թախքներ: Ողապետներն աշխատում են՝ վիրավորել իրար: Միա-
շար չիկում են գնդաքայինները: Սակայն մի գնդակ չի առ-
ձակվում նրանցից:

Գրեկոցի փոխարեն ստացվում է լուսանկար «Թշնամիները» միայն լուսանկարում են իրար:

Իջնելով գետին՝ ող-չունները դիտում են ֆոտոգնդ-ցրի ժապավենը և միասին փորձում, թեով ենթանցից ապաստան: Ով կարող ցեղ և հակառակ-րդին լուսանկարել և ինքը խուսափել և նկարվելուց, նա հաղթել է:

ԻՆՁ Ե ՅԵՐԵՎՈՒՄ ՎԵՐԵՎԻՑ

«Ողաջուի համար ամենակարեւորը հշտությամբ տեսնելու արվեստն է: Դրա համար միայն բնածին բնագունակությունները քաղական չեն: Անհրաժեշտ է նաև քրտնաջան նախապատրաստություն և մշտական պրակտիկա», — այսպես և ասվում ամերիկ-կան ազգական հրահանգում:

Իսկ ի՞նչ բան է տեսնելու արվեստը: Միթե աչքեր ունենալը քաղական չէ հշտորեն տեսնելու համար:

1916 թվին գերմանական մի ողաջու իր հազորագործության մեջ նշել էր, թե ինքը յերկաթուղային բազմաթիվ վագոններ և տեսել: Դա կարևոր լուր էր. ըստ յերևույթին ֆրանսիացիները հարձակում էյին պատրաստում: Բայց թիւ պարզվեց ստուգումից: Դրանք վագոններ չէին, այլ մի. յն և միայն ձգտածածկ սյուներ, վորոնց վրա ֆրանսիական գյուղացիները սոխ էյին չորացնում:

Կարելի չԹ այդ սխալի մեջ մեղադրել ող-չվի աչքերը: Վեջ: Յեղ վագոնները, և ձգտի փովածքները շատ բարձից յերևում են միատեսակ՝ կարծես լուսավոր գծիկներ լինեն: Սակայն, յեթե ողաջուն ավելի փորձված լիներ, նա կնկատեր այս գծիկների տարրինակ դասավորությունը, ուշադրություն կգործնէր այն բանի վրա, վոր ավագոնները՝ շատ շատ են, բայց չողգտողներ չեն յերևում: Մի խոսքով, հաշվի առնելով պանազան մանր նշաններն ու հատկանիշ կոմերը, նա սխալից կխուսափեր: Բայց զրա համար միայն աչքերի սրտաեսությունը քաղական չէ. հարկավոր է ունենալ նաև ըստնողություն և վարուելյուն:

Մենք սովորել ենք մեղ շրջապատող բոլոր առարկաների վրա նայել կողքից կամ ներքից: Իսկ ողաջուն, նայում է վերից, այդ պատճառով էլ նրա համար ամեն ինչ բոլորովին այլ անսովոր տեսք է ընդունում:

Դաք կհանալքք ձեր լուսանկարը: Ի հարկե կհանալքք, յե-

Մեր հետախույզ ինքնաթիռները։ 3

թե նկարզելու ժամանակ ևեր յերեսը դարձած եք յեղել դեպի ապարաւը: Իսկ յեթե ձեզ լուսանկարեն ծոծրակից, Այն ժամանակ, թերեմա, միանգամից չկարողանալիք գլխի ընկնել, թե ուժ նկարն ե աչդ: Յեւ հազմանորեն դուք ձեզ չնշիք ճանաչի, յեթե ձեզ լուսանկարելին ևեր դադարի կողմից, այնպես, ինչպես ճանճն ե ձեզ տեսնում առաստաղից... Իսկ, չե՞ վոր ողաչուն բոլոր առաքելաներին նալում ե նույնիսկ վոչ թե առաստաղից, այլ յերկնքից: Ողաչուն պետք ե վարժվի ողային տեսողության՝ բանրոտ աղու թյան: Այլ կերպ նա վոչինչ չի կարող ջոկել սովաւանակից դետին նալելով, կամ յինչն անգամ սովաւանակից նկարված նկարը՝ տերությունկարը դիտելիս:

Յերբիցե փորձե՞լ եք դուք վերծանել ծածկագիր նամակ, վորի մեջ ամեն մի տառ փոխարինված ե վորեւե այլ հատուկ նշանով: Դա բավական դժվար, հմտութուն պահանջող դործ ե: Անբոլուսանկարը ծածկագրված նկարի պես մի բան ե: Այն մարդը, վոր բացատրում ե այդպիսի նկարը, այդպես ել կոչվում ե՝ վերծանող:

Առաջին բանը, վոր պետք ե սովորի ողային վերծանողը, դա սովերները ճանաչելն ե: Դիչ ե պատահում, վոր մենք ուշադրության դարձնենք սովերների վրա: Ձե՞ վոր, մենք իրերը կարող ենք ճանաչել առաջին իսկ հայացքից, նալելով նրանց տեսքին, ել ի՞նչ կարիք կա նալելու նրանց սովերներին:

Բայց վերծանողի համար սովերը յերեմն ալելի կարևոր ե, քան ինքը՝ առարկան: Ծաւը ե ավտոմորիլը, որինակ, յեթե մենք յերկնքից նայենք նրանց վրա, համարյա միատեսակ կերելան. սե փոքրիկ կետեր: Իսկ ըստ սովերների նրանց ալելի հնչողությամբ կարելի յե ճանաչել—սովերները ցույց են տալիս նրանց ուղղագծերը:

«Յեթե սովերները չլինելին,— դրում ե տերությունկարներ յերձանման ամերիկական մի մասնագետ,— ողաչուն հրանութի խրամաւը խտաի դեղից տարբերել չեր կարող. նա կկասկածեր մինչ այն ժամանակ, յերբ նրան կհայտնելին, վոր այս խտաի դեղը միջանի անգամ արդեն կրակել ե:»

Ի՞նչ բաներ են նկարի վրա յերեսացող պոխտակ ու դորշադույն բարակ՝ դձերը: Դրանք շափողներ ու ճանապարհներ են: Նրանցով կարելի յե շատ բաների վերաբերյալ գուշակութուններ անել: Դժի լայնութունից կարելի յե վորոշել, թե դորքերն այտանդից ինչպես են անցնում իծալարուկ տված, թե սյունով:

պիտանի՝ յե արդյոք այդ ճանապարհը դուժակէ եւ ավտոմոբիլների համար: Յեթե ճանապարհը տանում եւ անտառ, դա այն միտքն եւ հղացում, վոր անտառի խորքում կարող եւ ծանր հրետանի թաղնված լինել: Այն դիժը, վ-ր անցյալում հանված նկարներին վրա չի յեղել, նշանակում ե՝ նոր ճանապարհ եւ, ակնհայտորեն այստեղ հակառակորդը զորք եւ կուսակուսւմ: Ընդհակառակը, յեթե ամեն մի նկարից հետո գիժն սկսում եւ ավելի սեւանալ, նշանակում ե՝ ճանապարհը խոտակալում եւ, հակառակորդը դադարել եւ այդ ճանապարհն ոգտագործելուց եւ, նշանակում ե՝ չարժե դնգա-կոծել այն:

Ճանապարհը մարդու հետքն եւ Յեվ ինչպես վոր հետք գիտող վորսորդը զազանին վորոշում եւ նրա հետքով, այնպես եւ վերծանողը նկարի բարակ գծիկով դուշակում եւ հակառակորդին ուժը եւ նրա դիտավորութիւնները:

Անա վերծանողի խնդիրներից մեկը. այս խնդիրը վնասել են անգլիացիները համաշխարհային պատերազմի ժամանակ:

1917 թվին անգլիական մի վերծանող քննում եր մի քանի լուսանկար, վորոնք հանվել եյին միևնույն վայրում եւ մի որվա ընթացքում: Նա նկատեց, վոր ամեն մի հաջորդ նկարում ճանապարհն ավելի ու ավելի մգանում եւ: Ինչ՞իւ. Հո ճանապարհը չեք կարող մի քանի ժամվա ընթացքում խոտմորով ծածկվել: Այդ որն անձրև ել չեք յեղել, լուսավորութիւն պայծանները մի-միտեստակ են յեղել:

Այն ժամանակ վերծանողը գլխի ընկավ, վոր ճանապարհը հեղհետե մգանում եւ, վորովհետեւ նրան սալապատում են դեռա-քարով: Իսկ ինչ՞իւ համար են այդպես շտաղ սալապատում: Անշուշտ նրա համար, վոր այդ ճանապարհով ծանր հրետանի անց-կացնեն:

Սկսեցին հետեւել ճանապարհին: Յեվ յերբ իրոք, այդ ճա-նապարհով վերջապես շարժվեց դերձանական հրետանին, անգլիա-ցիները գնդակոծեցին նրան ճանապարհին:

Հեռախոսային եւ հեռադրական հաղորդալարերն, ի հարկե, այնքան բարակ են, վոր յերկնքից նրանց նկատել հնարավոր չեւ: Բայց նրանց մատնում են այն սլուները, վորոնք նկարի վրա յերևում են սպիտակ կետերի նման: Նույնիսկ յեթե հաղորդա-լարերը գետնի տակով են անցնում, միևնույն եւ, այդ դեպքում եւ կարելի յե հայտնաբերել. այնտեղ, ուր գետնի տակ թաղված

և կարելի, նկարի վրա ստացվում է մառախուղանման շերտիկ։ Այդ նրանից է, վոր փխրացրած հողը նկարի վրա ավելի լուսավոր է դուրս գալիս, քան պինդ, վոչ մի անգամ բանի յերես չտեսած հողը։

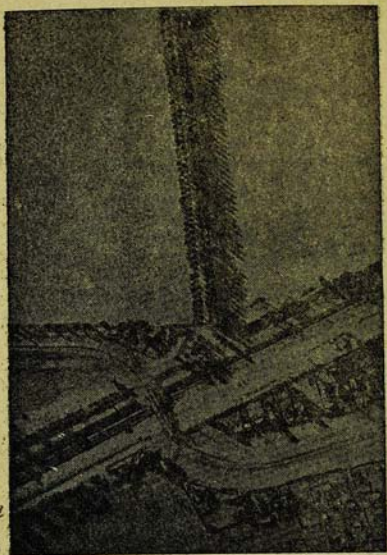
Գետերն ու լճերը նկարի վրա բոլորովին սև են յերեվում։ Թրամառները ապվում են սպիտակ ժապավենով յեզերված սև դիզպաններով։ Շատ մանր, սև կետերը ծածկված խրամառների ողափոխության համար բացված անցքերն են։ Սև ու բարակ պնդիկ, տափուր փոքրիկ կետերը—գնդացրային բներ՝ են՝ մուսաքի անցքեր վ։ Փոքրիկ շրջանակները մեջանդի սև կետերով—հրեառակին խրամառներ են՝ զենիթային թնդանոթներով։

Յերկաթուղային ճանապարհները նկարի վրա ավելի մուգ են դուրս գալիս քան խճաղիները։ Այս ուղիղ մուգ գծերը նույնպես կարող են շատ բաների մասին պատմել։

1918 թվի փետրվարին Ֆրանսիական ոգաշուները գերմանական ոգաժաճակատի վրայով թռչելիս նկատեցին յերկաթուղու նոր գիծ, վորը տանում էր դեպի անտառը՝ Լաոնի մոտ։ «Ըստ յերեվույթին պատրաստվում են անտառում մարտկոց տեղավորելը, վորոշեցին ոգաշուները։ Յեվ, վորպեսզի ստուգեն, իրեք այդպես է արդյոք. նրանք վճռեցին թռչել անտառի վրայով։ Բայց այստեղ, իրեք կիլոմետր բարձրության վրա, նրանց պատահեց կործանիչ սափառանկներից բազկացած գերմանական պահպանությունը։ Այլ թ մանակ ոգաշուներն ավելի վերև բարձրացան, հինգ կիլոմետր բարձրության հասան, բայց այսքան բարձրության վրա ել նրանց չափողվեց անտառի վրայով թռչել։ Նրանց պատահեց յերկրորդ պահպանությունը։ Ոգաշուները վերադարձան այս հազորդարությամբ—անտառում ինչ վոր շատ կարևոր բան է պատրաստվում,—պահպանությունն այստեղ նրանց վրա այսքան թանգ է նստում, վոր դատարկ բաների համար չենին գործադրի այդ։

Իսկ ուղիղ մի ասից հետո, ինչ-վոր անհայտ տեղից, սկսեցին մինչև Փարիզ թռչել գերմանական արկերը։ Այստեղ ահա Ֆրանսիացիները հիշեցին Լաոնի մոտի անտառի մասին։ Յեվ, իրեք, չուսով հայտնաբերվեց, վոր հենց այդ անտառից են կրակում գերմանական գերհեռակի թնդանոթները...

Այդպես էլին աշխատում համաշխարհային պատերազմի ժամանակ դիտող ոգաշուները, լայնացնելով բանակի հորիզոնը, ցույց տալով նրան անգնահատելի ծառայություններ։

Անքաղաքականություն

2

Այդ նրանք, դիտող ողաշուններն են, վոր անխռնջ սլանալով սգում՝ նկատում եյին հակառակորդի բոլոր թուշլ կողմերը, հայտնում եյին նրանց մասին իրենց հրամանատարությանը, նրանց հաղորդագրությունների համաձայն եր հրամանատարությունը վորոշում, թե հակառակորդի վոր տեղին պիտի հանկարծակի հարված հասցնել, վորտեղ ուղարկել հետևակ զորքը, վորտեղ՝ հրետանին և վորտեղ՝ տանկերը:

«ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻ ՍԵՎ ՈՐԸ»

Ի՞նչ է նշանակում «տանկ» խոսքը:

Տանկ անգլերեն նշանակում է «տաշտ»: Անգլիական զառանգի փաստաթղթերում այդպես անվանվեցին 1916 թվին հնարված մեքենաները: Այս անունը հնարվեց նրա համար, վոր հակառակորդին մոլորության մեջ դցեն. յեթե մինչև անգամ գերմանական հրամանատարությունը կարողանար վորևե ուղղակի փաստաթուղթ ձեռք գցել, վորի մեջ հիշատակված լիներ «տանկեր» խոսքը, նա, միևնույն է, չեր կարող հասկանալ, թե ինչ բանի մասին է խոսքը: Այդ պայմանական անունն այդպես էլ մնաց նոր մեքենաների վրա և այժմ մտել է բոլոր լեզուների մեջ:

Առաջին անգամ տանկերը կռվի մեջ մտան 1916 թ. հուլիսին՝ Բայց իրենց իսկական ուժը նրանք յերևան բերին հետագայում, յերկու տարուց հետո:

... Յապաղ գիշեր եր, 1918 թվի ոգոստոսի լույս ութի գիշերը: Լուսաբացին թանձր մառախուղը փաթաթեց հովիտը: Մինչևի՜ անգամ մի քանի քայլի վրա վռչինչ չեր կարելի ջոկել: Ամենինչ միաձուլվել եր պղտորավուն սպրտակ ծովում: Անգլիական զորքերի մեջ զրոհի վերջին պատրաստություններն ընթանում եյին խավարի ու լուսթյան մեջ: Վրորոված եր շարժվել կողմացուցի համաձայն:

Առավոտյան ժամը չորսին տանն ինչ գեռ բոլորովին հանդարտ եր: Մառախուղի մեջ լավում եյին միայն գերմանական ժամագահների զգուշ հազի ձայները:

Այդպես եր ժամը չորսին: Իսկ չորսը քսան բույն անց՝ պայթեց մի խուցուցիչ թնդուն, ուղղահայտում փայլկտաց բուցը. անգլիական բոլոր թնդանքները, ըստ նախապես ստուգված ժամանակաշափերի, միանգամից բացվեցին ու փոթորկային կրակ տեղացին գերմանական զիբքերի վրա: Հրետակոծումը տեղեց ըն-

գամենը չորս բողբոսի Բայց այդ չորս բողբոսի ընթացքում գերմանական խրամատները լցվեցին արկերով: Հանկարծակի արձնացած զինվորներից շատերն սպանվեցին նախքան կհասկանային, թե ինչ է պատահել:

Ձրաք ջառնչորս բողբոսն անց՝ նորից մեռելային լուսթյուն

Անգլիացիներն այդպիսի մեկագություններ էին գնում Ֆրանսիա ուղարկված առաջին տանկերի վրա, վաղուհի թագանեին նոր գլուխի գլուխը:

— Իրեցի, Յեվ հենց այդ ակնթարթում գերմանական զինվորները տեսան մուսախուղից դուրս սողացող և ուղիղ իրենց վրա շարժվող մեքենաները: Մայրապի մթուքյան մեջ մեքենաներն անչափ վիթխարի էին յերեվում: Յերկաթյա մամոնաների պես շարժվում էին նրանք դաշտով, դռալով ու գողգողալով:

Տանկերը շարժվում էին անհավասար դժով, զիգզագներով, առա-առա, քսան-քսան խմբերով: Նրանց հետևից ցանցառ շղթաներով վազում էր հետևակ զորքը: Հետո կրկին տանկեր, կլի հետևակ: Տանկերն ընթանում էին ուղիղ գերմանական խրամատների վրա և թեյի պես կարտում էին փշալարերը: Բացված արանքներով ներս էին հոսում անզլիական ու ֆրանսիական զինվորները, իսկ իրենք՝ տանկերը, փոսերն անցնելով, ծովում էին խրամատների յերկարությամբ և, հետ ու առաջ շարժվելով, գնդակոծում էին գերմանական զինվորներին:

Գերմանական զինվորներն իզուր էին փորձում զիսադրել: Ի դուր էին գնդակների տարափ տեղում անտեսանելի թշնամու վրա: Տանկերն անխոցելի էին — ամուր գրունը նրանց պաշտպանում էր գնդակներից:

Տառնի տնցնում է փռի
վրայով:

Այդպես սկսվեց Ամենի մոտ տե-
ղի ունեցած ճակատամարտի առաջին
որը, այն օրը, վոր գերմանական զե-
ներալ Լյուդվիգ Վոլֆը անվանեց
«գերմանական բանակի սև օր»:

Այստեղ տնկարելի չե նկարագրել
այս ճակատամարտն ածող շու-
թյամբ, յես միայն հետամուտ կլի-
նեմ առգլխական աանկերից մեկի
առգլխական ընթացքին, նրան, վոր

կոչվում եր «յերաժշտական արկղ»:

Մասախուղը համարյա ցրվել եր արդեն, յերբ այս տանկը
միջանի ուրիշ տանկերի հետ միասին ընկավ գերմանական
թնդա՝ ոթններէ գնդակո՝ ման տակ: Արիւ պոկեց տանկերից մեկի
թրթււրը — նա դրդոցով թռավ — քաջացավ ողջ: Մյուս տանկի
հետեի մասից դուրս պրծան յերկու հրեղեն հոսանք: Նա ստեց
տեղում, ծառանալով հետեի վրա, ինչպես ձին: Իսկ «Յերաժշտա-
կան արկղին» հաջողեց ժամանակին սողալով ծառերի պաշա-
պանության տակ մտնել: աջատեղից դուրս յեկավ նա գերմանա-
նական մարտկոցի թիկունքը: Յերբ գերմանական գինվորներն
առգլուկի վրա հետ դառնալով տեսան իրենց վրա հարձակվող
հրեշին, թնդանոթները թողին ու փախուստի գիմնցին: Բայց
«Յերաժշտական արկղի» գնդացիները հնձեցին նրանց մինչև
վերջին մարդը:

Իսկ տանկը շարժեց առաջ՝ դեպի գերմանական զորքի տե-
ղավորված դիրքերը:

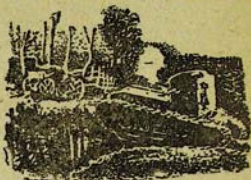
Խնուղով լրիվ ընթացքով սլանում եր գերմանական մի ու-
սումորիլ: «Յերաժշտական արկղը» սողաց ձորը և, թագնված՝
սպասեց. յերբ ավստմորիլն իրեն հավասարվեց, տանկը կրակեց:
Շոֆերը կրծքով ընկավ դեկի վրա: Ավստմորիլը ելի մի հիսուն
մետր անցավ, բաղխվեց ծառին և ջարդ ու փշուր յեղավ:

Շուտով տանկը հասավ գերմանական ապաստարաններին և
աջատեղ գնդակահարեց մոտ վաթսուհի հոգուս Հետո սկսեց ուժա-
կոծել կամուրջը, վորի վրա կուտակված եյին սայլերը: Կամուր-
ջի վրա հրմտոց սկսվեց, ձիերը բարձրաձայն խրխնջալով գե-
ղեն եյին նետվում, խնդում լծառարքի մեջ: Վերջապես ճաղա-
շարերը փուլ յեկան, և ձիերը սայլերի հետ միասին խեղդվեցին
գիտում:

«Յերածշտական արկղը» կատարեց իր մարտական խնդիրը։ Այժմ նրան կարելի չէր հետ վերադառնալ յարայինների մոտ։ Բայց դա այնքան ել հեշտ չէր։ Անշափ շոգ որ եր։ Արեղակից և մոտոռի անընդհատ աշխատանքից տանկը շիկացել էր, և նրա մեջ մաքղկանց համար դժվար էր շնչելը։ Դրա հետ միասին պահեստի բնեղինի բիդոնը ճեղքվել էր, բնեղինն սկսել էր լցվել գրահավոր աշտարակը։ Տանկի ներսում ողն անտանելիորեն ծանրացավ։ Հրամանատարը տանկիստներից կարգադրեց հակազազերի խոզովակները բերաններն առնել և նրանցով շնչել։

«Յերածշտական արկղը» լարելով իր բոլոր ուժերը՝ շտապում էր առնալ։

Հանկարծ նրան հրացանի մի գնդակ դիպավ։ Գնդակն, իհարկե, չծակեց՝ զբա՛հը։ Բայց զբա՛հին զարնվելու հարվածից, նա մի ակնթարթում շիկացավ մինչև 900 աստիճան և բոցավառվեց բիդոնից հոսող բնեղինը։ Տանկիստների հազուստը բռնկեց, Բոցերով բռնկված մարդկանցից յերեքը դուրս թռան տանկից և սկսեցին խոտերի վրա թափվել։

«Յերածշտական արկղը» զուրա յեկավ գերմանական մաքակցի թիկունքը

Շուտով գերմանական զինվորները շրջապատեցին անոգնական տանկը։ Գերմանական ուղեկցող պահակախումբը գերի վերցրած յերեք մարդ տարավ՝ դեռևս ձեռացող շորերով։ Յեվ այդ յերեք

Տանկը քանդում և պառը։

մարդն ընդամենը դեռ մի ժամ առաջ գնդակահարել էյին շատ տանյակներով գերմանական զինվորներ։ Իսկ այնպիսի տանկեր, ինչպիսին էր «Յերածշտական արկղը», վեց հարյուրից ավելի մասնակցում էյին այս ճակատամարտին...

«Բարձրագույն հրամանատարությունը պետք է ընդունի անտանկի

Յանք վորոշուած, — շուտով դիմանական զինեալը զհեկուցում
ևր ոսյիստագի հանձնաժողովում, — և հայտաբարի, վոր ալին
թշնամուն հաղթելու հույս չկա: Առաջին ֆակտորը, վոր
ազգեց պատերազմի այսպիսի յիջի վրա, հանդիսանում են նոր
գրահապատ սեքնաները — տանկերը:

ՏԱՆԿԻ ԱԶԻՆԻՆ ՈՒ ԱԿԱՆՋՆԵՐԸ

Մարդը նստած և տանկում, ճիշտ այնպես, ինչպես նուախից
նստի յերկաթե ձվում. նա չորս կողմից ամուր ծածկված և մե-
տաղե կեղևով: Բայց թնչ և շնչում նա, թնչպես կարող և նա-
տեանել ու լսել զրահի միջով, վճրտեղ ևն տանկի աչքերն ու
ականջները:

Տանկն ունի և՛ թռքեր, և՛ աչքեր, և՛ ականջներ: Տանկի
թռքերը ող ձնող քամոցն են: Տանկի աչքն ու լեզուն սաղիոն են:

Ամենից բարդ և կազմված տանկի աչքը: Սովորաբար տան-
կի մեջ ծակում են նեղիկ պատուհաններ՝ շտեմային ճեղքերը:
Քիչ լույս և անցնում այս ճեղքերի միջով, բայց ավելի լայն անե-
լի կարելի — լույսի հետ միասին ներս կխուժեն նաև հակառա-
կորդի գնդակները:

Տեսային ճեղքից գնդակը կամ արկի բեկորը դժվարությամբ
ներս կթափանցեն:

Յեվ, այնուամենայնիվ, յերբ համաշխարհային պատերազմի
ժամանակ այլանդակված զինքով մարդ ելին բերում հիվանդու-
նոց, զինվորական բժիշկներն իսկույն գլխի ելին ընկնում, վոր
այդ մարդը տանկիստ և: Ամենից զարմանալին այն էր, վոր
գնդակները տանկում յեղած մարդկանց վիրավորում ելին մինչև
անգամ այն ժամանակ, յերբ նրանց չեյին գիպչում: Դնդակը
թռչելով զարնվում էր տանկի զրահին և վայրկեհապես հարվա-
ծից հալվում. կապարի շեկացած շիթերը թռչում ելին ամեն ու-
ղությամբ: Յերբնն նրանք ընկնում ելին նաև զրահավոր աշ-
տարակի տեսային ճեղքը և խանձում տանկիստի աչքերը:

Տանկի պատուհանները մահվան դարպասներ ելին:

Անգլիական ու ֆրանսիական զցուտաբարներն սկսեցին
մտածել, թե տանկիստի աչքերը ինչպես պաշտպանեն գնդակնե-
րից: Յեվ ահա, որինակ, Ֆրանսիայում այս խնդիրը ինչպես լու-
ծեցին:

Ֆրանսիական գիտնականներն այսպես ելին դատում.

— Տեսալին ճեղքերն այնքան նեղ պեռք է տնել. վորպեհի գնդակը չկարողանա նրանց միջով անցնել. բայց յեթե ճեղքը չափազանց նեղ լինի, այն ժամանակ նրա միջով — բոլեն վոչինչ չի կարելի չոկել. Շատ բան կարելի է արգլոք տեսնել ասեղի տնցքից, Նշանակում է, տանկի պատուհանը պեռք է միևնույն ժամանակ թե նեղ լինի և թե լայն. Ի՞նչպես իրականացնել այդ

Ֆրանսիական ոստիկները հիշեցին մա բղո. աչքի մի առանձնահատկութունը, Նայեցեք մի վորեն առարկայի. որի ակ' լսեպի, իսկ հետո արագությամբ հայացքներդ դարձրեք և ծածկեցեք աչքներդ. Վայրկյանի մի մասի չափ ժամանակ դուք դեռևս կտեսնեք լամպը. Նրա պատկերացումը կարծես թե մնաց ձեր աչքում, ժամանակին չանցավ:

Ահա աչքի հենց այս առանձնահատկութունից ել ոգտ լեցին ոստիկները նրան պաշտպանելու համար:

Ի՞նչ էք տեսնւմ դուք, յերբ նայում եք անշուք անիվին: Ծաղեր ու նրանց մեջ արանքներ: Բայց փորձեցեք արագությամբ պտտել անիվը—ճաղերն ու արանքները միանալովում են մի թափանցիկ շրջանի մեջ: Ծաղերը կարծես թե ըլլորովին անհետանում են, աչքը չի կարողանում նրանց դատադատ տեսնել: Ամբողջ անիվը դառնում է թափանցիկ:

Ֆրանսիական ոստիկներն ամենից առաջ առաջարկեցին տանկի դրահապատ աշտարակի վրա հազցնել պողպատե կտր կափարիչ՝ լուցկու հաստության, նեղլիկ բազմաթիվ դիտոց-ճեղքերով: Այսպիսով կատարվեց առաջին պահանջը— կափարիչի պատուհանները բավականաչափ նեղացան: Իսկ հենց իր՝ դրահապատ աշտարակի մեջ ել՝ կափարիչի տակ հինգ հատ մեծ լուսամուտնեւ բացվեցին: Այսպիսով կատարվեց և յերկրորդ պահանջը—աշտարակի պատուհաններն զգալիորեն լայնացան:

Բանի կափարիչը կանգնած է տեղում, նրա նեղլիկ ճեղքներն միջով շատ քիչ բան է յերեվում: Բայց ոհա ելեքտրոմոտորն

Ջահալոր աշտարակը պաշտպանող կափարիչով:

սկսում եւ պատեցնել նրան: Կաթարիչը պատմում եւ ամէլի ու ամէլի արագ եւ— կարծես նա լուսավորում եւ:

Վերջապէս յերբ արդեն կաթարիչն սկսում եւ մի լրագրում շորս հարյուր պտույտի արագութեամբ դառնալ ճեղքերն ու նրանց արանքները բոլորովին միաձուլում են, ինչպէս ճաղերը պատմող անիվի մեջ: Պողպատյա հաստ կաթարիչը դառնում եւ թափանցիկ:

Այժմ արդեն տանկիստը կարող եւ զրահապատ աշտարակից շորս կողմը դիտել, կարծես նա պողպատից չլինի, այլ ապակուց: Նրա աչքերը պաշտպանված են գնդակներից ու արկի բեկորներից—կաթարիչի ճեղքերն այնքան նեղ են, վոր գնդակը նրա միջով չի անցնում:

Իսկ կապարի շիկացած շիթերը՝ Նրանցից պաշտպանվելու համար ուղտիկները դրծածդրեցին այլ միջոց—բազմաշերտ, առանձնապէս դիմացկուն ապակի՝ «տրիպլեքս» ապակի:

Այդպիսով գիտնականները՝ ուղտիկները, ելեքտրոտեխնիկները եւ օդիոտեխնիկները, կարողացան տանկին տալ, առանց նրա զրահը կոտրելու, ե՛ւ թոքեր, ե՛ւ ականջներ ե՛ւ աչքեր:

Անդլիացիներն ու ֆրանսիացիները վորքան ել ջանացին տանկի գլուտը գաղտնի պահել համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, այնուամենայնիւ այդ նրանց լիովին չհաջողվեց: Տանկային հինց առաջին գրոհի ժամանակ գերմանացիները այդ նոր մեքենաներից մեկը գերի վերցրին: Գերմանացի ճարտարագետներն ուշադրութեամբ դիտեցին, բացին նրա գաղտնիքը:

Թվում եր թե, այժմ գերմանացիները պետք ե աշխատելին իրենք շտապ կարգով շինել վորքան կարելի յե ամէլի շատ տանկեր, վորպեսզի անդլիացիներին հարվածեն հինց իրենց հնարած զենքով:

Սակայն այդպէս չեղավ. ամբողջ պատերազմի ընթացքում գերմանացիները շատ քիչ տանկեր պատրաստեցին: Չնայած իրենց ամբողջ ցանկութեան, նրանք չկարողացան ոգտվել հայտնաբերված գաղտնիքից:

Այդպէս պատահեց նրա համար, վոր պատերազմի վերջում գերմանացիների ուժերն արդեն քայքայված էին: Նրանք քայքայված էին վոչ թե ֆրոնտում, այլ թիկունքում: Գերմանական զորքերը զեռ միշտ առաջ էին գնում, հաղթանակներ տանում:

Մեր ասեկխաները:

Յայն գործարանները Գերմանիայի թիկունքում արդեն չեյին կարողանում հասցնել այնքան ուղիղ և մեքենաներ, վորքան վոր պահանջվում եր. նրանք մետաղ քիչ ունեյին: Յեվ մինչև անգամ, յեթե գերմանացիները լարեյին իրենց բոլոր ուժերը և պատրաստեյին հարյուրավոր տանկեր, միևնույն և, այդ տանկերը նրանց պետք չպիտի դային. նրանք չեյին կարող տեղներից շարժվել, նրանք կմնային առանց վառելանյութի—Գերմանիային նավթը չեր հերքում:

Իսկ ձվ մաշեց Գերմանիայի ուժերը, ձվ զրկեց նրան նավթից և մետաղներից:

Այդ հաջողվեց անգլիական ռազմական նավատորմին: Անգլիական ռազմական նավերը թուլացրին Գերմանիայի դիմադրությունը, գյուրացրին իրենց զորքերի հաղթանակը:

ՇՈՎԱՅԻՆ ՆԱՎԱՏՈՐՄԸ

Ռազմանավը ամենարարդ կառուցվածքն է, գոյություն ունեցող բոլոր մեքենաներից ամենահսկան:

Ամենից առաջ դա մի վիթխարի առևն է: Գծանավի վրա, որինակ, ապրում և հաղար հինգհարյուր մարդ: Յեթե նրան քիթը դեպի վեր կանգնեցնեն փողոցի միջտեղում, նա բոլոր տներից բարձր կլինի, ավելի բարձր քան Լենինգրադի Խառակյան յեկեղեցին:

Գծանավն ունի իր ելեքարոկայանը, իր ռադիոկայանը, իր քրմուղը, իր հեռախոսացանցը, քնուցուցումը, պահեստները: Նա ունի իր աստղադիտաբանը, վոր կազմված և բազմաթիվ բարդ սպարիկական գործիքներից: Ավելի ճիշտ կլինեք տեսլ՝ գծանավը մինչև անգամ տուն չե, այլ ամբողջ մի լողացող քաղաք:

Տանկի զրահից քսան անգամ ավելի հաստ պողպատե զրահով և պատած այս քաղաքի պատերը: Նրա հսկայական աշտարակները պտտվում են իրենց ծանր թնդանոթների հետ միասին: Այս լողացող քաղաքի միջտեղում աշխատում և գործարանը, վոր կոչվում և մեքենաների բաժանմունք:

Ովկիանոսի վրա թափառող հզոր ամբողջ—անա թե ինչ և գծանավը: Նա հարյուր միլիոն ռուբլուց ավելի արժե, այսինքն ավելի թանգ, քան գործարանը կամ ելեքարոկայանը: Իսկ այդպիսի մի նավը յերկար չի ապրում, ավելի պակաս, քան մարդը: Զսան տարեկան նալն արդեն ծերացած և համարվում:

Գծանավերը և գծալին հաճանավերը ծովային նավատորմի
ամենաուժեղ նավերն են։ Պատերազմի ժամանակ նրանց հան-
կարծակի հարձակումից պահպանում ու ոգնում է զանազան մաս-
նագիտության թյուռները նավերի մի ամբողջ բանակ։

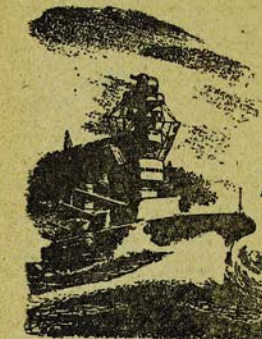
Ահա զբահակիր ու թեթև հաճանավերը։ Դրանք ծովերի
ժամապահներն են։ Նրանք պահպանում են ծովային հաճախարհ-

ները, վորում են հա-
կառակորդի առևտրա-
կան նավերը։

Ահա տկանակիրնե-
րը։ Դրանք ուժեղ-
տեր են։ Բայց նրանք
նեղում են վոչ սովո-
րական ուժերը, այլ
ստորջրյա։ Այդ ստոր-
ջրյա ինքնաշարժ առ-
կերը կոչվում են տոր-
պեդ կամ ծովային
ական։

Ահա զբահանավերը՝
զանգազընթաց, զբա-
հով պատած, կարծեա-
կրիաներ լինեն։ Դը-
րանք պաշարող զոր-
քերն են։ Նրանք մո-
տենում են ափերին
և ուժակոծում ափա-
յին ամրությունները։

Տորպեդային կա-
տերները (նավերը)՝

Գծանավ։

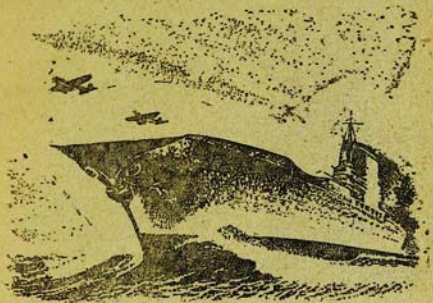
Ծովային հեծելազորն է։ Անսովոր արագընթաց ու հեղուկ նա-
վերը խմբով նետվում են մեծ նավի վրա, լանում են տկաննե-
րով ջրասուռի անել նրան։ Տորպեդային կատերները շատ վտան-
գավոր են գծանավերի համար։

Խափանիչները և ուռկանարկները ծովային սաայորներն են.
խափանիչները ջրի տակ դնում են մեծ, տանձանման ականներ,
ուռկանարկները վորում են նրանց։

Ծովային նավատորմն ունի և իր գումակը. նավաորանս-
պարաները, արհեստանոցները, փրկարար հիվանդանոցային նա-

վերջը՝ Լերջապետ, արդեն համաշխարհային պատերազմի ժամանակ հայանվեցին ջրասույզ նավերի դեմ պայքարելու հատուկ նավեր և ավիոկիր նավեր՝ լողացող տերոգրոմներ։

Համաշխարհային պատերազմից առաջ Անգլիայի նավատորմն ամենից մեծն էր։ Նա Անգլիային ոգնում էր բոլոր հինգ աշխարհամասերում սփռված չորս հարյուր միլիոն մարդկանց հնազանդության մեջ պահելու և իսկույն չէ, վոր անգլիացիք մի հին առած

Ավիոկիր:

ունեն, վոր ասում է՝ «Յեւ թող ոգնի մեզ աստվածն ու նավատորմը»։

Աշխարհում յերկրորդ տեղը ընդում էր գերմանական նավատորմը։

Յերբ պատերազմն սկսվեց, ամբողջ աշխարհն սպասում էր յերկու խոշորագույն նավատորմների կռիլին, ծովային զնապետ հակաստամարտին։ Բայց գերմանական հրամանատարությունը խուսափում էր մարտից. նա իր նավերը տարած նավահանգիստ և նրա մուտքը փակեց ականներով։

Ամբողջ չորս տարի Բաց ծովի նավատորմը — այդպես երկոջվում գերմանական ռազմական նավատորմը — չհամարձակվեց Բաց ծով դուրս գալ: Միայն նրա առանձին նավախմբերը յեղբնմն հեռանում էին պաշտպանված նավահանգստից:

Անգլիական նավատորմը չեւ ել փորձում թափանցել գերմանական նավերի այս ապաստարանը: Բայց դրա փոխարեն նա տիրեց ծովային բոլոր ճանապարհներին և վոչ մի առևտրական նավ թույլ չեւ տալիս վոչ Գերմանիա մտնել և վոչ ել Գերմանիայից դուրս գալ: Նա բլոկադայի յեր յենթարկել այդ ամբողջ յերկիրը, և այն դարձրեւ

Ռազմանավը բռնում և առևտրական նավը:

չորս կողմից պաշարված ամբողջ նման մի բան: Նա Գերմանիայի վիզն եւ զցել սովի ողակը և դանդաղորեն, բայց հաստատապես խեղդում եւ նրան:

Մինչև անգամ գերմանական հեռագրական կաբելը, վորջրի տակով անցնում եւ ամբողջ Ատլանտյան ովկիանոսի միջով ու Գերմանիան կապում Ամերիկայի հետ, պատերազմի հենց առաջին որերին կտրատվեց: Անգլիական ծովակալությունը հատուկ նավ ուղարկեց ովկիանոս, վորպեսզի այդ կապը կտրի:

Բլոկադան ծանրապես ազդեց վոչ միայն Գերմանիայի, այլև

ուրիշ պետութիւններն վրա: Ահա մի որինակ. պատերազմից
տուաջ բոլոր յերկրներն անդգայացնող միջոցներն ստանում եյին
Գերմանիայից: Պատերազմական գործողութիւններն սկսվելուց
հետո այդ միջոցները միանգամից անհետացան բոլոր դեղատնե-
րից,— ստիպված վիրահատութիւնները կատարում եյին առանց
նարկոզի: Յեւ չհիվանդները լազարետներէ, հիվանդանոցներէ վի-
րահատութիւն տանողներն վրա սարսափելի տանջվում եյին վի-
րարուծի դանակի տակ:

Բայց անգլիական կառավարութիւնը բրկադաշն չեւ վե-
րացնում: Չեւ վոր բրկադաշն մոտեցնում եւ հաղթանակը:

Գերմանական հիվանդանոցներում աղյուսակագծված թղթի
վրա դժագրում եյին բեկբեկում գիծ—գերմանական յերեսանների
մահացութիւն կորագիծը: Ամսե-ամիս սե գիծն ավելի ու ավելի
վեր եւ բարձրանում: Մովը կործանում եւ Գերմանիան:

Իսկ գերմանական նավատորմը առաջվա նման խաբխիթ
զցած՝ կանգնած եւ իր անվտանգ նավահանգստում:

Գերմանական կառավարութիւնը չիւր կամենում ոխկի յեն-
թարկել իւր նավատորմը— չեւ վոր նրա վրա միլիարդներ եյին
ծախսել: Ըսկատամարտում կործանվելու դեպքում նրա վերա-
կանգնումը պատ՝ բազմի ժամանակ անհնարին կլինելու:

ԶՐՈՒՅՑ ՅՈՒՏԼԱՆԴԱԿԱՆ ՄԱՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

Այնուամենայնիւ գերմանական նավատորմը մի անգամ թո-
ղեց իւր ապաստարանը և կռվի բռնվեց անգլիական նավատոր-
մի հետ: Ահա թե ինչպե՞ս պատահեց այդ:

Գերմանական ծովակալ Շենքը այսպիսի մի պլան մտածեց.
կռվի բռնվել վոչ միանգամից ամբողջ անգլիական նավատորմի
հետ, վոչ Մեծ նավատորմի հետ, այլ միայն նրա մի նավախմբի
հետ: Յեթե անգլիական նավերն ընկնեն այս ծովափի մեջ և
ընդունեն կռիւլը, գերմանական նավատորմը, անկասկած, կհաղթի
և հատակ կիջեցնի նրանց: Իսկ զրանից հետո արդեն կարելի յե
մտածել անգլիական նավատորմի գլխավոր ուժերի հետ ճակա-
տամարտելու մասին:

Այսպիսով, ծովակալ Շենքի խնդիրը հանգում եւ հետեյալին.
ողտվել հակառակորդի ուժերի բաժան-բաժանութիւնից և մաս-
մաս ջարդել նրանց: Յեւ յիւր, վերջապէս, ծովակալ Շենքը
հիշա տեղեկութիւններ ստացավ այն մասին, վոր անգլիական
նավատորմի մեծ մասը մեկնել և հետո հյուսիս, դեպի Որկնեյան

կղզիները, իսկ բաց ծովում մնացել են միայն միջանի տասնյակ անգլիական նավեր, նա վորոշեց իր պլանը կենսագործել:

1916 թվի մայիսի 31-ին, գլխավոր ժամը յերկսին, գերմանական նավատորմը նավահանգստից դուրս յեկավ մութ ծովը: Իսկ մյուս որը, յերրորդ ժամի սկզբին գերմանական առաջընթաց նավը բարձրացրեց «Տեսնում եմ հակառակորդին» գրութը:

Հետև ծովում դնում եր անգլիական զննավորի մի խումբ: Նա բաղկացած եր ընդամենը հյուսններու: Նավերից, Իսկ գերմանական նավատորմը յերկու անգամ ավելի մեծ եր, նա բաղկացած եր հարյուր տաս նավից:

Անգլիական նավախումբը ընդհառաջ շարժվեց հակառակորդին, նա կռիվի խուսափելու մտադրություն չուներ: Յերևի անգլիացիք, նկատելով միայն գերմանական առաջընթաց նավերը, գլխի չընկան, վոր այս նավերի հետևից գալիս ե գերմանական նավատորմն իր լրիվ կազմով, ամբողջ Բաց ծովի նավատորմը:

Մովակալ Շեների հաշիվները կարծես թե սկսում եյին արդարաւա՛ր: Նա հրաման ավեց կռվի պատրաստվել...

Յես այս կռիւի ամբողջ պատմությունը չեմ անի, կաշխատեմ հետևել մի նավի՝ գերմանական «Դերֆլինգեր» զծային հաժանավի ճակատագրին:

«Դերֆլինգերի» վրա կռվի տագնապի ազդանշան տվին: Հաժանավի ավագ հրետավորը մտավ կլոր, հաստ զրահով պատած մենախցիկը և սկսեց պերիսկոպով դիտել ծովը:

Հորիզոնի վրա նա նկատեց անգլիական նավերը: Տասնհինգ անգամ մեծացնելիս նրանք շատ պարզ յերևում եյին: Մովային վիթխարի կենդանիների նման նրանք հանգիստ ու վստահ լողում եյին հանգիպելու Բաց ծովի նավատորմին:

Անգլիական նավախումբն ավելի ու ավելի յեր մոտենում, բայց կրակ չեր բաց անում: Գերմանական նավատորմը ևս դեռ չեր սկսում կռիվը:

Անցավ հինգ, տաս, տասնհինգ րոպե: Բայց դեռևս ծովում և վոշ մի կրակոց չեր լսվում: Յեղ գերմանական, և՛ անգլիական նավերի վրա մարդիկ տագնապային սպասողություն մեջ եյին:

Յեղ հանկարծ այն կողմից, ուր անգլիական նավերն եյին, լսվեց համադարկի խուլ ձայն: Նույն րոպեյին գերմանական դրոշակակիր նավի վրա գալարապտույտ բարձրացավ դրոշը՝ «Կրակ բաց անել», և նույն վայրկյանին «Դերֆլինգերի» ավագ հրետավորը՝ հետախոսի փողով ազադակեց, «Համազանգ»:

Մեր լինկարի առեւանգմանի վրա:

Նավի քսաներկու թնդանոթներից միանգամից դուրս թռալ
բոցը՝

«Խոշոր հրետանի—գրահավոր արկեր,—հրամայում եր ավագ
հրետավորը.— ուղղություն յերկրորդ գծային հածանավի՞ վրա
ձախից, 102 տատիճան։ Արագություն՝ 26 հանգույց, ուղղություն՝
արեւելք-հարավ-արեւելք։ Նշանառություն՝ ութսուն կարելոտ-
վային։ Մեր հակառակորդն ունի յերկու կայա, յերկու խողովակ
և ելի մի նեղ խողովակ՝ կիսկ կայմի մոտ։ Նշանացույց—ձախ, տաս-
վեր—կեսը։ Շարունակել։ Նշանացույց—ձախ յերկու Չորսուկեսով
ավելի պակաս։ Լավ։»

Հրետանային բռնկումներն այժմ անընդհատ փայլկտում
էին, ինչպես կայծակն ուժեղ փոթորկի ժամանակ։

Նավերի մոտ հանկարծակի բռննում էին վիթխարի շա-
աւըմաններ, վորոնք տախտակամածները ծածկում էին ջրի հեղե-
ղով։ Մովի վրա ծխի սև քուլաներ էին սողում։

Հանկարծ անգլիական հածանավերից մեկը ցցվեց հետևի մա-
սի վրա, քիթը ցցեց բարձր դեպի վեր, կարծես ճգնում եր դուրս
թռչել ջրից։ Թնդաց մի պայթում, նավը շուռ յեկավ ու կորավ
ալիքների մեջ։

Ամեն ինչ այնպիսի արագությամբ կատարվեց, վոր կովի
աղմկում համարյա վոչ վոք չնկատեց կորուստը։

Այդպես խորտակվեց առաջին նավը։ Նրա ամբողջ անձնա-
կազմից ազատվեց միայն յերկու մարդ։ Հաջար քսաներկու մարդ-
խեղդվեցին։

Մի բոպեյից հետո պայթեց անգլիական մի այլ նավ։ Նրա
հետևի մասը վերև ցցվեց. յերևում եր, թե ինչպես են ողում
պտտվում պտուտակները, դռնակից թափվում իրերը, իսկ կողքի-
աշտարակից շտապ դուրս էին սողում մարդիկ։ Վիթխարի նա-
վը կարծես թե սկսեց յերկու մասի բեկվել։ Հետո նա վեր թռավ
ողի մեջ բարձր ու անհետացավ ծխի սյունի մեջ։ Հետ յեկավ նա
արդեն վերպես բեկորների կարկուտ ու թափվեց ծովը...

Այդպես ընթանում եր ճակատամարտը գերմանական նա-
վատորմի բացարձակ գերակշռությամբ և զարմանալի ել չեք. չե՞-
վոր նա անհամեմատ ավելի մեծ եր, քան անգլիական նավատոր-
մի այս մասը։

Բացի դրանից, շուտով պարզվեց, վոր գերմանացիները մի-
ուրիշ կարևոր առավելություն ել ունեն. նրանց նավերը դիմա-

նուստ էյին իրար հետեից զիպչող բազմաթիվ հարվածներին, նրանց
զրահը չափազանց ամուր եր:

Ծովակալ Շեկըրը նախորոք հաղթանակ եր տոնում:

Յեզ հանկարծ՝ մի քանի ընդեյում գրութունը փոխվեց:

Էշորիզոնի ամբողջ կիսաշրջանը հյուսիսից դեպի արևելք, —
պատմում եր ծովակալ Շեկըրը հետո, — հանկարծ փոխվեց հրեղեն ծո-
փի. դեռ նավերն իրենք չէին յերևում, բայց հորիզոնը փաթա-
թող ծխի ամպերում
միտլար փայլատակում
եր անդլիական թնդա-
նոթների կրակը:

Այդ անդլիական հա-
ժանավերին ողնու-
թյան եր դայիս ամ-
բողջ անդլիական
նավատորմը՝ Մեծ նա-
վատորմը, ծովակալ
Ջելլիկոյի հրամանա-
տարությամբ:

Ինչպե՞ս կարող եր
այսպես պատահել, Ին-
չ՞ե՞ մեծ նավատորմն
այսոք այստեղ ե, և
վա՛յ թե իր նավահան-
դըստում՝ Որկնեյան
կղզիների մոտ:

Մթթե գերմանա-
կան նավատորմը, անդ-
լիացիներին ծուղակի
մեջ քաշելու փոխա-
են, ինքն ե ծուղակ
ընկել:

Այն այդպես եր:

Յեզ ամեն ինչի մեջ մեղավորն ինքը՝ ծովակալ Շեկըրն եր:
Նա բավարար չափով չեր մտահոգվում զինվորական գաղտնիքը պա-
հելու մասին. նա իր հրամաններն ուղարկում եր ռադիոյի միջո-
ցով, իսկ հակառակորդն այդ հրամանները վորսում եր և վերծանում:

Գերմանական նավատորմին հանդիպելու դուրս յեկած անգ-
լիական առաջին նավախումբը շատ լավ գիտեր նրա քանակը:
Նա անհավասար կռվի բռնվեց միայն նրա համար, վորպեսզի

Այդպես կործանվեց անդլիական առա-
ջին նավը:

պահի զերմանական նավերին և ժամանակ տա արդեն ճամբա ըն-
կած մեծ նավատորմին մոտենալու հակառակադրաբի վայրին:

Ծովակալ Շեկերը չմտահոգվեց նաև այն բանի մասին, վոր
ժամանակին ողջային հետախուզության ուղարկելը. և ահա նա
այժմ դեմ առ դեմ կանգնած և հաշտուի հիսուն ամենաուսեղ
նավերից կազմված անգլիական նավատորմի առաջ:

Մեծ նավատորմը լրիվ ընթացքով դալիս եր հանդիպելու
Բաց ծովի նավատորմին: Անգլիական ըոլոր նավերում զանգերն
արդեն մարտի տագնապի ազդանշաններ կյին տվել: Գերմանական
նավատորմի հակառակորդն արդեն վորոշված եր: Հիմա Ջելլիկոն
նրան խեղույն կսղմի իր ճանկերի մեջ:

Բայց ինչ՞ու ծովակալ Ջելլիկոն չի սկսում մարտը, ինչ՞ի յն
ապաստււմ նա:

Բանից դուրս յեկալ, վոր ուղղության հաշվարկումի մեջ
անգլիացիների մոտ ինչ-վոր սխալ եր տեղի ունեցել: Մեծ նա-
վատորմը մոտեցել եր հակառակադրաբի վայրին վնչ այն կողմից,
վորտեղից վոր հաշվի յեր առել, և վոչ ել այն կարգով, վոր հանձ-
նարարվում և կանոնադրությամբ:

Ջելլիկո ծովակալը վարանում եր կանոնադրությունը խա-
զարել: Ժամը վեց և տասնեկինգ ըրպեյին նա ռադիոյի միջոցով
հրամայեց մեծ նավատորմին վերակազմվել: Բասնեհինգ ըրպե Մեծ
նավատորմը շուռ ու մուռ եր դալիս: Յեվ յերբ վերջապես նա
բացվել սկսեց, գերմանական նավատորմն արդեն կարողացել եր
հեռանալ նրանից, տեղում թողնելով միայն մի խփված նավ:

Թվում եր, թե Բաց ծովի նավատորմը, վոր ազատվեց միայն
անսպասելի հաջողությամբ, այժմ պետք և արագընթաց սլանար
դեպի տուն, իր պաշտպանված ապաստարանը:

Սակայն քսան ըրպե չանցած՝ ծովակալ Շեկերն իր նավա-
տորմը նորից դարձրեց անգլիացիների հանդեպ: Ինչ՞ու այդպես
վարվեց նա: Նրա համար արդյոք, վոր վնասական մարտի բռնվի
անգլիական ամբողջ նավատորմի հետ: Կամ միայն նրա համար,
վորպեսզի անակնկալ գրոհով կորուստ պատճառի հակառակորդին,
իսկ հետո նորից նահանջի: Անհայտ և: Ինքը ծովակալ Շեկերը
հետագայում իր վարմունքը զանազան ձևերով եր բացատրում:
Բայց նրանք, վորոնք այդ որը նրա հետ միասին նավի վրա
յեն յեղել, լավ եյին հիշում նրա առաջին բացատրությունը— «Եյա-
պես,—ասաց նա,—յես վորոշակի նպատակ չունեյի»:

Բաց ծովի նավատորմը շարժվեց դեպի Մեծ նավատորմի կի-

սաղըջանի ուղիղ մեջտեղը, ուղղակի անգլիական բուր թնդանոթ-ների կրակի տակ:

Արեգակն արդեն ցած էր կախվել յերկնքում. ծովի վրա-բարձրանում էր թեթիվակի մառախուղ: Հակառակորդը պարզ տեսնում էր գերմանական նավերը. մայր մտնող արեգակը լուսավորում էր նրանց. իսկ անգլիական նավերը համարյա ար-դեն անհետացան յերեկոյան մառախուղի մեջ:

«Դերֆլինգերը» շարժում վորպես առաջիններից մեկը գնում է, հակառակորդի թնդանոթների հանդեպ, վորից նա մեկը մյու-սի հետևից հարվածներ էր ստանում:

Ամեն մի հարվածի ժամանակ նավը միայն ցնցվում էր ու դողում, ինչպես ամուր ձգված լարը. նրա բուր հեռախոսա-յին ու բանակցության խողովակներով կայծակի ճաթյունները նման անցնում էր խուլ դղրդյունը:

Բայց ահա գնդակը կպով ուղիղ հաժանավի զրահավոր աշ-տարակին և ծակեց նրան: Վայրկենապես բռնկվեցին վառոդի լից-քերը:

Այդ ժամանակ աշտարակում յոթանասունյոթ նավաստիներ-կային. հինգին հաջողվեց ազատվել: Յոթանասուն յերկուսը մողջ-վողջ այրվեցին այնտեղ:

Մի ուրիշ արկ կպով մենախցիկին, վորտեղ գտնվում էր ավագ հրետավորը: Մանր, զրահապատ դուռը թնդյունով պոկվեց-Դեղնա-կանաչագույն թուխավոր գազերը սողացին մենախցիկը:

Մի նոր արկ ծակեց հետևի մասի աշտարակի կուռերը: Մյու-սի պես վերև դալարվեց բոցը: Աշտարակում բուր ժարդիկ վո-չընչացան...

Միշտ նորանոր արկեր հարվածում էյին «Դերֆլինգերին»: Բուր նավախցերն արդեն ավերվել էյին. տախտակամածե-րը վերածվել տաշիների կույտերի. ռադիոանտենաները թափված էյին, լուսարձակները նավակողից կախ ընկած լողում էյին ալիք-ների մեջ:

Բայց նավի հենց սիրտը, նրա մեքենաների բաժինն ան-փաս էր մնացել: Նա պաշտպանված էր առանձնապես դիմացկուն պողպատով:

Մեքենայական բաժինը գեռ աշխատում էր, և «Դերֆլին-գերը» հրամանը կատարելով առաջ էր շարժվում:

Նրա թնդանոթները համազարկ համազարկի հետևից էյին տալիս:

Ամառը հրեատավորն այլևս հուլիս չուենիք զիպցնելու անգլխա-
կան նավերին. մառախուղի ու ծխի մեջ նրանք չեյին յերևում
Բայց նա գիտեր, զոր յեթե «Դերֆլինգերն» թնդանոթները դա-
դարեն վորոտալուց, մարդիկ նավի վրա իրենց բոլորովին ան-
պաշտպան կզգան, և հուսահատությունը կպատի անմահազմին:
«Դերֆլինգերն» առաջ եր դնում: Միախառն բոցի յերկու
այումն գալարվելով ձգվում էյին նրա վրա, ինչպես թաղման յեր-
կու վառ կերոն...

Ընդոսենը քառորդ ժամ տևեց՝ այս սարսափելի լողը: Յեթե
նա շարունակվեր ելի միջանի ըոպե, «Դերֆլինգերն» ու դեր-
մանական մյուս նավերը խորտակման պիտի դատապարտվեյին:

Բայց հենց այդ ժամանակ մարտի մեջ. տեղի ունեցավ մի
նոր ու վերջին բեկում. ծովակալ Զեպիկոն նորից հրամայեց իր
նավատորմին վերակազմվել. նա հաղորդադրություն ստացավ
(ինչպես հետագայում պարզվեց՝ սխալ), թե ինչ-վոր մոտիկ տե-
ղում գերմանական սուզանավեր են յերևացել: Նորից անգլիական
նավերն սկսեցին ծովում ֆիզուրաներ գծել:

Այդ բանը ծովակալ Շեերին ժամանակ տվեց հետ վերցնել
իր հրամանը և Բաց ծովի նավատորմը դուրս բերել ծուղակից,
վորի մեջ նա ինքն եր պցել նրան:

Գիշերը վրա հասավ: Ամպերը պատեցին յերկինքը: Ծովը
բոլորովին մթնեց:

Այնտեղ, վորտեղ մի ժամ առաջ կռիլ եր դնում, այժմ դա-
տարկ եր ու հանդարտ: Միայն յերկու նավ եր միացել հակառա-
մարտի վայրում: Նրանց զրահը կարծրել ու պայծառորեն շողում
եր մթության մեջ. նրանց մեջ այրվում եր նավթը: Յերկու նա-
վի վրա ել վաղուց արգես վռչ մի կենդանի մարդ չկար: Վռչ
վռճի կողմից ուղղություն չստանալով՝ լողում էյին նրանք հո-
սանքի հետ, ինչպես ուրվականներ:

Իսկ այդ ժամանակ Բաց ծովի նավատորմը, ճրագները հանգ-
ցրած, արագությամբ դնում եր դեպի հարավ-արևելք, ուղղվելով
դեպի իր նավահանգիստը: Գերմանական նավերի շարքում վեր-
ջինը գնում եր «Դերֆլինգերը»:

Նրա հրեատանային աշտարակները քառուքանդ էյին յեղել-
զրահը բաղձաթիվ տեղերով ձակձկվել եր, նավամբարները՝ ջրով
լցվել: «Դերֆլինգերն» վրա սպանվածներն ավելի շատ էյին, քան
կենդանի մնացածները:

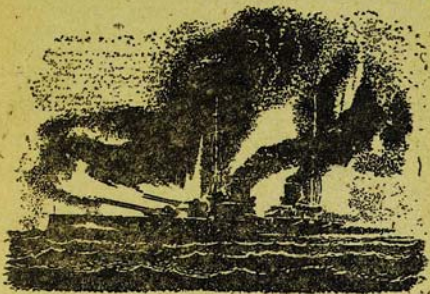
Գերմանացիները դանդաղել չեյին կարող—լուսարձակներով
լուսավորելով ծովը՝ Բաց ծովի նավատորմը լրիվ էնթացքով կարում-

սանցնում եր այն: Ծովակալ Ջելլիկոն ցանկանում եր նրանց ճա-
նապարհը փակել:

Սակայն Ջելլիկոյին այս մանյովրն ել չհաջողվեց:

Կես դիզերին մեծ նավատորմի հեռերից ինչ-վոր նավեր սո-
ղալով անցան: Անգլիական հրամանատարությունն սկզբում նրանց
խրենց նավերի տեղ ընդունեց: Բայց իրոք զրանք հենց գերմա-
նական նավատորմի նավերն էին:

Բարենաշող կերպով խուսափելով հետապնդումից՝ նրանք

«Դեռ լինդերն» տալ եր գնում: Ծիւի սյուների զարգելով
բառերումս էին նրա վրա, ինչպես թաղման կերպներ:

Հուստով հասան իրենց նավահանգիստը և փակվեցին այնտեղ՝ այժմ
առողեն մինչև պատերազմի վերջնալը:

Այսպես վերջացավ պատերազմների պատմության մեջ այս
խոշորագույն ծովային ճակատամարտը: Այդ մարտում վոնշա-
ցան քսանից ավելի նավեր, և՛ գերմանական, և՛ անգլիական: Ո՛վ
հաղթող դուրս յեկավ այնտեղից: Անգլիական նավատորմը, չնա-
յած իր ուժերի խիստ գերակշռությանը, այդպես ել չկարողա-
ցավ դուռն բերել գերմանական նավատորմի վոնշացուսը: Բայց
գերմանական նավատորմն ել իր խնդիրը չկատարեց, Գերմանիա-
ն ու չ
ծովային քրոդադայից:

Բլոկադան շարունակվում էր: Սովն ավելի ու ավելի յերաստականում: Հիվանդանոցային աղյուսագծված թղթի վրա սև գիծն անզսպելիորեն վերև էր բարձրանում:

Բայց դա, իհարկե, չէր շփոթեցնում Գերմանիայի ղեկավարներին: Նրանց ուրիշ բան էր վախեցնում: Սպասվում էին ուսումնական պաշարները, առանց վերոնց տնհնար էր պատերազմ վարել: Նավթը, պղինձը, անագը, ալյումինը, մեքենաներին ջանույրները չէր բավականացնում: Ռետին ըտրորովին չկար. ստիպված յեղան ավտոմոբիլներն արտագրել տանց շինների, զսպանակավորված անիվներով: Ինքնաթիռներին վառելանյութը չէր բավականացնում...

1917 թվին գերմանական հրամանատարութունը վերջին ինչ գնով էլ լինի աղատել ծովային ճանապարհները: Այն, ինչ վոր մինչ այդ չհաջողվեց կատարել գերմանական ռազմական նավերին, այժմ հանձնարարվեց սուզանավերին:

Գերմանիան սկսեց ստորջրյա անողոք պատերազմ:
Ի՞նչ է նշանակում ստորջրյա պատերազմ:

Մինչև 1914 թիվը վոչ մի կռավարութուն, վոչ մի ծովակալութուն ինչպես հարկն է չէր գնահատել սուզանավերը: Ծովակալները սովորել էին նավի հզորության մասին դատել ըստ նրա մեծության, ըստ նրա վրա դրված թնդանոթների թվի, ըստ նրա կորպուսի գլխացիկունության: Իսկ այդ բոլորի մեջ, իհարկե, ջրասույզ նավը հետ է մնում նավից: Այդ պատճառով էլ բազմաթիվ ծովակալներ պնդում էին, թե սուզանավը յեղած-չեղածով մի փոքրիկ, վատ գինված, դուրբարեկ նավիկ է, չծովային խաղալիք:

Նրանք հաշվի չէին տնում, վոր դրա փոխարեն սուզանափն ունի մի առանձնահատուկ առավելութուն—աննկատելիորեն մոտենալ հակառակորդի նավին, իսկ անհրաժեշտության դեպքում համարյա մի ակնթարթում տնհետնալ հակառակորդի աչքից:

Այդ առավելութունն իրեն զգալ ավեց պատերազմի սկզբից հետո շատ շուտ:

1914 թվի սեպտեմբերի 22-ին անգլիական յերեք հածանավ—«Աբուկիր», «Կրեսսի» և «Հոգ» կես գիշերին Գարվիշ նավահանգիստից բաց ծով դուրս յեկան: Ուժգին քամի յեր փչում, ծովը խիստ ալեկոծված էր: Բայց այդպիսի մեծ նավերի համար այն

ախկոծութիւնը վտանգավոր չեր: Հաստ դրահ հազած հսկա նա-
վերն ամբողջ գիշերը դնում ելին դեպի հյուսիս:

Իսկ նավերի հետեից այդ ժամանակ ջրի տակով դնում եր
գերմանական «Ա-9» փոքրիկ նավակը: Նա անգլիական հա-
ծանաւերից յուրաքանչյուրի համեմատութեամբ չափազանց
փոքր եր: Նրա ամբողջ անձնակազմը բաղկացած եր քսան
հոգուց:

Յերբեմն նավակը ջրից դուրս եր դալիս և իր ապակե աշ-
քով՝ պերիսկոպով դիտում եր ծովը: Այդ ժամանակ հորիզոնի
վրա նա տեսնում եր անգլիական հածանավերի կրակը: Իսկ նա-
վերի վրայից սուզանավի պերիսկոպը նկատել չեր կարելի: Նա
բոլորովին անտեսանելի յեր մնում ջրային բլրակներէ արան-
քում:

Առավոտյան քամին հանդարտվեց, ծովը խաղաղվեց: Արե-
դակը դուրս նայեց: Անգլիական հածանավերի վրա նավաստինե-
րը դործի տնցան, սկսեցին տախտակամածը լվանալ, թնդանոթ-
ները մաքրել:

Յե՛վ, հանկարծ, դղրդոց լսվեց: Անգլիական հածանավերից
մեկը՝ «Աբուլկիր»-ը շուռ յեկավ և սկսեց արագութեամբ սուզվել:

«Հոգի» վրա լսեցին պայթիւնը և մտածեցին, թե «Աբու-
կիրը» ականի ընդհարվեց: «Հոգը» ոգնութեան շտապեց «Աբու-
կիրին»:

Բայց այստեղ վորոտաց յերկբորդ պայթիւնը, և «Հոգը»
գնաց ջրի հատակը: Տասը բոպեյից հետո ջրի պատռվածքը փակ-
վեց նրա վրա:

Այն ժամանակ «Աբուլկիրին» և «Հոգին» ոգնելու շարժվեց
«Կրեսսին», վորպեսզի խնդովող մարդկանց հավաքի: Ու նորից
դղրդաց վորոտը: Չազատվեց նավախմբի և վերջին հածանավը՝
«Կրեսսին»:

Մի փոքրիկ նավակ իր տորպեդային կրակոցներով այսպես
վոչնչացրեց յերեք խոշոր նավերից բաղկացած անգլիական մի
նավախումբը: Սուզանավը չկորցրեց և վոչ մի մարդ: Իսկ բրիտա-
նական նավատորմը կես ժամվա մեջ կորցրեց հազար հարյուր
նավաստի:

Այդ որը և՛ անգլիական, և՛ գերմանական ծովակալները հաու-
կացան սուզանավի մարտական նշանակութիւնը:

Ի հարկե, անգլիական ռադմանավերն սկսեցին այդ որվա-
նից ավելի գզույշ լինել, և սուզանավերն այլևս չեյին կարող

այդքան հեշտութեամբ նրանց ջրասույզ անել: Բայց գերմանական հրամանատարութեանն ամենեւին ել հույս չեր դրել թե ի՞նչ սուղանավերը պիտի անգլիական ռազմանավերի հետ կռվեն. նրանց համար ռահամեմատ ավելի ձեռնառու յեր վորսալ հակառակորդի առևտրական նավերը:

Վոնչապցնել անգլիական առևտրական նավատորմը, սովի մտոնել Անգլիան—ահա վորն եր ստորջրյա պատերազմի պլանը:

Բայց, Անգլիային ներմուծումից զրկելու համար,— դատում եր գերմանական հրամանատարութեանը,— միայն անգլիական նավեր խորտակելը գեռ քիչ ե, պետք ե վոնչապցնել նաև Անգլիայի հետ առևտուր անող չեզոք յերկրների նավերը:

Նախքան այդպիսի խիզախ պլան բնդունելը, գերմանական հառավարութեանը շատ եր տատանվում: Նա վախենում եր, վոր գեռևս պատերազմին չմասնակցող յերկրներն ել Գերմանիային դեմ դուրս կգան. յեթե գերմանական սուղանավերն սկսեն նրանց նավերը խորտակել:

Միայն 1917 թվին, յերբ Գերմանիան ցամաքի վրա հաղթելու հույսը համարյա կորցրել եր, վերջապես վորոշեց դիմել ստորջրյա անողոք պատերազմի:

Բլոկադային Գերմանիան բլոկադայով պատասխանեց: Այդ ժամանակից սկսած պատերազմը տարվում եր վոչ միայն ջրի վրա, այլև ջրի տակ: Ջրի վրա ռազմանավերի ողակը սզովում եր Գերմանիայի շուրջը: Ջրի տակ՝ գերմանական սուղանավերի ողակը կծկվում եր Անգլիայի շուրջը:

Ով մւմ կխեղդի:

Կարելի յեր կարծել, թե ծովը լի յե վխտացող սուղանավերով: Նրանք հանկարծակի հայտնվում եյին, ջրասույզ անում մարդատար և առևտրական նավերն ու կրկին անհետանում ջրի տակ, վորպեսզի արգեն մի ուրիշ տեղում հայտնվեն: Իսկ քանի՞ հալոյւր կամ, թերեւս, քանի՞ հազար սուղանավ ունեիր Գերմանիան: Այն ժամանակներում, իհարկե, վոչ վոք չգիտեր: Իսկ այժմ դա արդեն գտղանիք չե:

Մովային պատերազմի ամենայեռուն ժամանակ ընդամենը գերմանական հիսուն սուղանավ եր լողում ծովում: Հազար հինգհարյուր սուղանավորդ նավատիներ —ահա ովքեր եյին սպառնում կործանելու ամբողջ անգլիական առևտրական նավատորմը:

Այս հիսուն սուղանավերը բռնելու և վոնչապցնելու համար, միմիայն Անգլիայում մորելիզացիայի յեր յենթարկված ութ հա-

Երբ հազարից վերջ ապակաս մարդ։ Հարյուրավոր ռազմանավեր հե-
ռապանդում եյին սուզանավերին։ Յերեք հազար ուղապարիկներ,
ինքնաթիռներ և դիրիժաբլներ դիտային ծառայութեան եյին
դրված։ Ձորս հազար առևտրական նավեր դինվել եյին թնդանոթ-
ներով։ Յեզ միմիայն Հյուսիսային ծովում սուզանավերի դեմ դրված
եր 140.000 հատ ական։ Բայց ծովում սուզանավին գտնելը նույն-
քան դժվար էր, վորքան ասեղը՝ խոտի դեղում։

1917 թվի ապրիլին սուզանավերը ջրասույզ արին յերեք
հարյուր նավ։ Իսկ նավերն այդ ժամանակի ընթացքում վոնչաց
րին ընդամենը միայն յերկու սուզանավ։

Ծովով լողալը յերեք դեռ այնքան վտանգավոր չեր յեղել,
վորքան այդ որերին։

Ամեն կողմից սարսափելի լուրեր եյին գալիս։

Ալիքներն ափ են հասել մի լաստ, վրան լիքը մեռելներ,
դրանք սուզանավի կողմից խորտակված նավի ճանապարհորդներն
են։ Նրանք ծովում մեռել են ծալավից։

Յամաքից հեռու՝ բաց ովկիանոսում գինվորական նավը պա-
ռտանց ձիերի մի ամբողջ յերամակի։ Ձիերը լողում եյին ով-
կիանոսի մեջ, — նրանք ջրահեղձ եյին լինում և մեկ-մեկ գնում
ծովի հատակը. ակնհայտ է — այն նավը, վոր իր նավամբարում
փոխադրում եր այդ ձիերը, քիչ առաջ ընկղմվել եր սուզանավի
կողմից։

Հոլանդական ձկնորսներն իրենց աչքով տեսել են, ինչպես
Ատլանտյան ովկիանոսում մարդատար նավը իջել է հատակը։ Մաք-
դիկ չեն կարողացել անգամ արձակել փրկարար մակույկներն ու
անոգնական թարուռում եյին ջրում, նրանցից վոմանք հատակն են
իջել, մյուսներին շնածկներն են խժոնել։

Ստորջրյա պատերազմը քանի դնում ավելի դաժան եր դառ-
նում։ Վերջապես գերմանական հրամանատարութեանը կարգադրեց
խեղդել վոն միայն մարդատար, այլ մինչև անգամ և հիվանդներ
ու վիրավորներ փոխադրող հիվանդանոցային նավերը։ Կարմիր
խաչի դրոշակը դադարեց վորպես պաշտպան ծառայելուց։

Այն ժամանակ Ֆրանսիական հրամանատարութեանն իր
հերթին կարգադրութեան արեց, վորպեսզի ամեն մի հիվանդա-
նոցային նավ իր հետ վերցնի միջանի գերմանական գերի ըն-
կած սպաներ։ Իբրեզ փոքի վրեժ գերմանական հրամանատարու-
թեանը Ֆրանսիական գերի սպաներին ուղարկում եր կրակի
առաջին գծերը։

Դաշնակիցների տմբողջ ուժերը նետված էյին պայքարի՝ սուղանավերի դեմ. անգլիական, ֆրանսիական, ամերիկական ընդ որ դյուստարարներին մի պատվեր եր տրված—անտեսանելի թշնամու դեմ միջոցներ փնտռել: Յեւլ ալդ միջոցները շուտով գտանքվեցին:

Մովազնացները հիշեցին հինավուրց, վաղուց ի վեր չգործադրվող մի յեղանակ—բարանային հարվածը: Նկատելով սուղանավին, նավը չեր փախչում նրանից, այլ աշխատում եր, վորքան կարելի յե, ավելի շուտ հասնել նրան, հարվածել նրան քթով, յերկու կես անել նրան:

Սուղանավի գրգռից հետո:

Մովառնորդները սովորեցին վերևից հետքով գտնել սուղանավը, ինչպես վերորը՝ ձկանը: Հրետավորները պատրաստեցին սուղվող արկեր, վորոնք պատուվում են ծովխորքում: Ֆիզիոկաները հնարեցին ձայնավորս գործիքներ, վորոնք նախազգուշացնում էյին սուղանավի մոտենալը:

Բողարկողներն սկսեցին զինված նավերին անդենի կերպարանք տալ:

Այդպիսի թակարդ-նավերը բարձվում էյին հակերով ու տակաւներով, իսկ նրանց յեղրերն ու խողովակները ներկվում էյին աֆսոս, վորպեսզի նավը վոչնչով չտարբերվի սովորական տեւորական նավից: Բողարկված նավը ծով եր դուրս գալիս ուտար գրոշակ պարգած, վորակն չեղոք յերկրի գրոշակով: Յերբ դերմանական սուղանավը հայտնաբերում եր այդպիսի մի նավ մոտենում եր, պատրաստվելով ընկղմել նրան, նավաստիները՝ հազնում էյին խցանե գոտիներ, աֆսոսն ձեացնում, վոր անկարգորեն նետվում են փրկարար մականյկների վրա, տախտակամածի վրա տաքնահար դես-դեն են վազվզում: Ռադիոհեռագրիչը կնդծ ազդանշան ե արկարկացնում ոգնության մասին՝ «SOS»: Թողովելից դուրս եր պրծնում գործողութանը ամալ, կարծես թե շողեկաթսան վնաս-

վածք և ստացելու Սուղանավն ել ավելի յեր մոտենում նավին, վորպեսզի վերջին հարվածը հասցնի:

Յեվ այդ րոպեյին հանկարծ նավի վրա արագ բարձրանում եր անդլիական զբոսակը, հակերի հետև թաղնված թնդանթնները կրակով եյին դիմավորում թշնամու սուղանավին...

Պայծառի մի այլ միջոց ել հնարվեց, վոր շատ նման եր յերկու հաղար սարի առաջ հոռմայացիների կողմից գործադրվող միջոցին:

Հին Հոռմում կրկեսային հանդիսատեսների սիրելի դվարձու թյուններից եյին այն կոիվները, վորոնք կազմակերպվում եյին հրապարակում ստրուկ-գլադիատոր գործիչների մեջ: Այդպիսի կոիվներից ամենադաժանը սեկուտորի և ռետիարի մենամարտն եր: Սեկուտորը հրապարակ եր դուրս գալիս լրիվ կերպով պինձած, վահանով և սրով: Իսկ ռետիարը համարյա անպաշտպան. նա մի ձեռքում բռնում եր փոքրիկ յեռաժանին, իսկ մյուս ձեռքում՝ ցանց: Նա աշխատում եր հենց այս ցանցը գցել սեկուտորի դուռի: Յերբեմն այդ նրան հաջողվում եր: Յանցով բռնված սեկուտորն ընկնում եր գետին, թայրտում, աշխատելով տեղից բարձրանալ, բայց ամեն մի շարժման հետ ավելի ու ավելի յեր խնձվում ցանցում, ինչպես ճանճը վոստայնում: Այն ժամանակ ռետիարը վազում եր դեպի նա և իր փոքրիկ յեռաժանիով կտրում նրա կոկորդը...

Այն ժամանակ ռետիարը կտրում եր սեկուտորի կոկորդը:

Անդլիական նավերը, ճիշտ այնպես, ինչպես հոռմեական կրկեսի ռետիարը, այժմ ցանցով դինձած եյին ծով դուրս գալիս:

Նավի հետևից հետու ջրում ձգվում եր աննկատելի պողպատյա ցանցը: Սուղանավը մոտենում եր նավին և ընկնում ցանցը՝ ինչպես ձուկ: Աշխատելով դուրս պրծնել, նա ավելի յեր խնձվում: Նրա պտուտակը կոտրվում եր: Սուղանավն արդեն յերբեք վերև չողալ չեր կարողանում, նրա անձնակազմը ջրի տակ շնչահեղձ եր լինում, վաշխանում:

Սուղանավերի դեմ պայծառելու համար բազմաթիվ միջոցներ հնարվեցին: Այս միջոցներն ոգնում եյին--այժմ ավելի քիչ նավեր եյին խորտակվում, քան առաջ: Յեվ, այնուամենայնիվ, այս

միջոցները չեյին, Վոր Անգլիան ազատեցին պարտությունից ու սովից: Ռազմանավերը, թնդանոթները, խորընթաց ուռւները չեյին, Վոր փրկեցին նրան: Անգլիային փրկեցին նրա գործարաններն ու նավաշինարանները:

Անգլիական և ամերիկական նավաշինարանները յերեք այդպիսի քանակությամբ ու այդպիսի արագությամբ նավեր չեյին: յառաջապատել: Սուզանավերն ընկղմում էյին նավերը, բայց շարքից դուրս յեկածների փոխարեն միշտ նորերն էյին շարք մտնում:

Գերմանական հրամանատարությունը սխալվել էր իր հաշիվներում: Անգլիական նավատորմը վոչնչացնելու համար ծովում պեռք էր ունենալ վոչ թե տասնյակներով, այլ հարյուրավոր սուզանավեր:

Գերմանիայի և Անգլիայի ստորջրյա պատերազմը վերածվեց նավաշինարանների մրցության. գերմանականները սուզանավեր էյին պատրաստում, անգլիականներն ու ամերիկականները նավեր: Յեւ այս մրցության մեջ Գերմանիան պարտվեց:

Ստորջրյա սպառնալիքն սկսեց աստիճանաբար թուլանալ: Անգլիան կարծես սկսեց կազդուրվել այն հարվածներից, Վոր Գերմանիան հասցրել էր նրա նավատորմին:

Յեւ, այնուամենայնիւ, վտանգը դեռևս շատ էր մեծ. սուզանավերը շարունակում էյին խորտակել նավերը:

Բայց հենց այդ ժամանակ գործն անսպասելի ընթացք ընդունեց. Անգլիան Գերմանիային յերկու անգամ իրար հետևից հարված հասցրեց: Առաջին հարվածը հասցրին անգլիական ծովազնացները, յերկրորդը՝ անգլիական դիվանագետները:

ԶՐՈՒՅՑ ԶԵՆԻԲՈՒԳՅԱՆ ՈՊԵՐԱՑԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

Անգլիական հրամանատարության պլանն այսպես էր. յեթե անհնար է սուզանավերը վորսալ բաց ծովում, պեռք է նրանց վոչնչացնել իրենց կայանում:

Գերմանական սուզանավերի գլխավոր բազան բեկդիական Բըյուզգե քաղաքն էր, Վոր դեռ պատերազմի սկզբում գրավել էր գերմանական զորքը: Բըյուզգե քաղաքը գտնվում է վոչ ուղղակի ծովի մոտ, այլ ափից ասանհինգ կիլոմետր հեռու: Մովի հեռ

նա միացած և լայն ու խոր Ձեկրրյուզյան ջրանցքով: Հենց այդ ջրանցքով ևլ սուզանավերը ծով ելին դուրս գալիս:

Թվում Ե, թե անգլիացիները համար ավելի հեշտ կլինե՞ր թափանցել ջրանցքը և այնտեղ վոշնչացնել սուզանավերը: Սակայն դա անհնար Եր:

Յերկու հարյուր քսանհինգ գերմանական թնդանոթներ պահպանում Ելին ջրանցքը: Մինչ անգլիական նավերն իրար հետեմից կշարժվեյին ջրանցքով, գերմանացիները կարող Ելին մեկը մյուսի հետեից վոշնչացնել, ինչպես սպանում են յեզներին սպանդանոցում:

Բայց յիթե ջրով չե՞ր կարելի հասնել մինչև Բրյուզզե, ապահնարավոր չ՞Եր մոտենալ նրան ցամաքից, Յերեք ամսով Ենթացքում՝ 1917 թվի հուլիսի 31-ից մինչև նոյեմբերի 10-ը անգլիացիները տասնվեց անգամ գրոհի յեն դուրս յեկել գերմանական ռազմահատի այն տեղը, վորտեղից վոր պետք Եր ճեղքել Բրյուզզեյին հասնելու համար: Այս գրոհների ժամանակ նրանք կորցրել են չորս հարյուր հազար մարդ: Իսկ առաջ են շարժվել ընդամենը ութ կիլոմետր:

Վհ, ցամաքի կողմից ևս Բրյուզզեն անմատչելի յեր:

Մոում Եր ողային ճանապարհը: ՁԵր կարելի արդոք Բրյուզզեն ջախջախել ողից:

Անգլիական սավանակները շատ անգամ են փորձել ուժահոծել սուզանավերի կայանը: Միայն կես տարվա մեջ Բրյուզզեյի վրա կատարվել Ե յոթանասուն յերկու ողային հարձակում, նետվել Ե հազար իննհարյուր քառասունյոթ ռումբ: Բայց գերմանական սուզանավերը կանգնած Ելին բետոնե տունիներում՝ հաստ ու դիմացկուն կամարների տակ: Ռումբերը չկարողացան ծակել այս կամարները:

Այսպիսով, վոչ ցամաքի կողմից, վոչ ծովից, վոչ ողից գերմանական սուզանավերի բաղային չե՞ր կարելի մոտենալ:

Անգլիական հրամանատարությունը շուտ գլխի ընկավ այդ նա փոխեց իր պլանը: Սուզանավերը վոշնչացնել անկարելի յենշանակում Ե՝ պետք Ե նրանց անջնաս դարձնել առանց վոշնչացնելու: Դրա համար պետք Ե նրանց մուտքը գեպի ծով՝ արգելել, փակել նրանց Բրյուզզեյում: Իսկ թնչպես անել այդ: Միայն մի միջոցով—Ձեկրրյուզյան ջրանցքը կողպել: Քցանով փակել այն:

Վորպես խցաններ պետք Ե ողտաղորձվեյին յերեք հատ

անգլիական հին նավերու վերադարձն Երանց Ներս տանել ջրանցքի բերանը և ընկղմել:

Սակայն այս պլանն ել շատ դժվար եր իրագործել: Զրանցքի բերանին հասնելու համար պետք եր նախ անցնել ծովապատնեշի մոտով: Իսկ պատնեշի վրա դրված եյին գերմանական յերեք մարտկոցներ, վերոնք ջրանցքի մուտքը ռմբակոծման տակ եյին պահուստ: Մովապատնեշի մոտ գիշեր ուցերեկ հսկում եր անգլիացիք: Զրանցքի բերանին մոտենալու բոլոր տեղերում ականներ եյին դրված: Յեւ, վերջապես, պողպատյա պարսպներով կապված չորս հասարակական նավեր՝ քարերով բարձած պինդ փակում եյին ջրանցքի մուտքը: Ահա թե վերջան խոշընդոտներ կային ճանապարհին:

Յեւ, այսուամենայնիւ, չնայած այս ձեռնարկության արտասովոր դժվարությանը, համարյա անհուսալիությանը, անգլիական հրամանատարութիւնը վճռեց այդ քայլն անել: Նա ամեն ինչի պատրաստ եր, միայն թե կարողո՞ւնար ազատվել ստորջրյա թշնամուց:

Անգլիացիները պլանը մշակեցին չափազանց լա՛ւ ամօքով:

Նրանց նավերը պետք ե ծովապատնեշին մոտենալին աննկատելիորեն, ծխային վարագույրով ծածկված: Նավերից մեկը կանգնում ե ծովապատնեշի մոտ ու դեսանտ իջեցնում այնտեղ: Գերմանական հրետավորները, իհարկե, թնդանոթները կդարձնեն հանված դեսանտի դեմ: Մինչ մարտկոցներն զբաղված կլինեն դեսանտի վրա կրակելով, կործանման զոտապարտված անգլիականց յերեք նավերը կթափանցեն ջրանցքի բերանը և կխորտառվեն:

Ամենից դժվարն այդ ժամանակ դեսանտի դործն եր Նա պետք ե պատնեշի վրա դեմանա վորջան կարելի չե յերկար ժամանակ, վերապահել նավերը կարողանա՞ն իրենց խնդիրը կատարել:

Այսպիսի դործի համար կարող են պիտոնի լինել միայն ամենահամարձակ մարդիկ: Անգլիական հրամանատարութիւնը վորոշեց իրամովոր նավաստիներէջ ջուկաս կազմակերպել դեսանտի համար:

— Համաձայն եք արդո՞ք դուք մասնակցել այս վտանգավոր ձեռնարկությանը:

Կամավորներէջ ասեն մեկը պետք ե պատասխանել այս միակ հարցին, վորեւե քացատրութիւն չպահանջելով: Ամբողջ մտադրության հաջողութիւնը կախված եր նրանից՝ կհաջողվի՞

արդյոք մինչև վերջին բողոքն գաղտնի պահել այն: Մի շատա-
խոս կարող եր ամբողջ գործը փշացնել:

Լայն դաշտում ինչ-վոր ամբուլթյուններ պատկերացնող կտավ-
ներ են փռված և դեռանալի համար ընտրված նավաստիները քո-
վորում են դրոհել: Նրանք բոլորն էլ հիանալի հասկանում
էին, վոր իրենք շուտով պիտք և դրոհեն ճիշտ այդպիսի ամբու-
լթյունների վրա, բայց վճի կտավից, այլ բեռոնից, և վճի վարժա-
կան դաշտում, այլ կովի դաշտում: Բայց վճրտեղ, վճր ուղղա-
նակառույթն են գտնվում այս ամբուլթյունները, վարժվողներից
վոչ վոք չգիտեր այդ:

Նախապատրաստուածից միջանի շարաթ հետո նավաստիներ-
ին նստեցրին Ֆրանսիա ուղեվորվող մի նավ: Նրանք բոլորը
վճեցին, վոր իրենց ֆրանսիական ճակատն են տանում:

Սակայն բաց ծովում նավաստիներին սպասում եր մի այլ
նավ՝ «Վինդիկաիվ» հաժանավը, վորի վրա և փոխադրեցին նրանց
բոլորին: Հաժանավը շարժվեց դեպի մի մենավոր կղզի և ափերի
մոտ խարխալ գցեց: Այստեղ միայն նավաստիներին հայտարար-
վեց, վոր նրանց տանում են Ջեներյուգեն:

Այն բողոքից, յերբ գաղտնիքը բաց արին, այլևս վոչ վոքի
թույլ չարվեց նավից հեռանալ: Անգամ հիվանդներին ցամաք չե-
լին թողնում, այլ փոխադրում էին հարևան հիվանդանոցային
նավը:

Նավաստիներին, ճիշտ է, թույլատրում էին նամակ գրել
հայրենիք: ավելի ճիշտ ասած՝ վոչ թե գրել, այլ ստորագրել:
ունդաններն վրա կույտերով դարսված էին նախորդ տպված
տեքստով բացիկները — «Յես ստացա ձեր նամակը», կամ «Յես
չեմ ստացել ձեր նամակը, «Յես բոլորովին առողջ եմ», կամ «Ի՞նչ
առողջությունը լավ չե: Յուրաքանչյուր նավաստի իրավուն-
ուներ ընտրել ցանկացած բացիկը:

Նավաստիներն որերն անց էին կացնում բարեհաջող յե-
ղանակի սպասելով և, վերջապես, կատարվեց նրանց ցանկությու-
նը: Սավառնակներով ուղեկցված, «Վինդիկաիվն» ոժանդակ նա-
վերի մի ամբողջ նավախմբի հետ դուրս յեկավ ծովը: Խավարի մեջ,
գիշերով, անդիսական նավերը մոտեցան Ջեներյուգենին: Արդեն
աջ կողմից յերևում էին լույսի շերտերը, գերմանական լուսաբ-
նակների ճառագայթները: Ռակետները բոցավառվող ոճերի նման
դարձրվելով յերկինք էին թռչում ու սուղվում ծովում: Արդեն

գովում եր թնդանութների դորդոցը, յերևում էին նրանց բռնկում-
նե ըը: Առաջինը ինչպես, վորոշված եր նախորդ, կովի մտան սև-
վառնակները: Գերմանական ղեկիթային թնդանութներն սկսեցին
նրանց զնգակոծել: Բայց առջրոպեյին քամին հանկարծակի փոխեց
իր ուղղութիւնը, սկսեց հարավից փչել: Դա նշանակում եր. ձխային
վարագույր կախելն անհնար ե, քամին նրան հետ կքշի: Նավախմբի-
ժովակալը հրամայեց հետ դարձնել նավերը: Լքիվ խավարի մեջ նա-
հանջեցին անգլիական նավերը Զենբրյուզգեյից և վերադարձան
իրենց կղզին, առանց վորևե բանի հասնելու:

Իսկ միջանի շաբաթից հետո նրանք կրկին շարժվեցին
դեպի Զենբրյուզգե: Այս անգամ ել նրանք ստիպված յեղան վե-
րադառնալ կես ճանապարհից, վորովհետև ծովում խիստ ալեկո-
ծություն բարձրացավ:

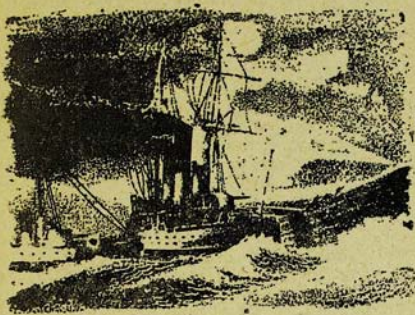
Վերջապես անգլիական նավերը յերրորդ անգամ ճանապարհ-
ընկան: 1918 թվի ապրիլի 23-ի գիշերն անգլիական արագընթաց
կատերները բոլորովին մոտեցան ժովապատնեյին և ձխային ծած-
կույթ բաց թողին: Գատերների հետեից, ձխի մեջ թաքնված,
պատնեյին մոտեցավ «Վինդիկաիվ» հաժանավը: Բայց ալիքները
դիզվում էին այնպիսի կատաղությամբ, վոր «Վինդիկաիվ» վոչ
մի կերպ չեր կարողանում կանգնել պատնեյի մոտ: Իզուր եր նա-
հետում կատվի ճանկ-խարխախները—նրանք միայն ցերծում էին
պատնեյը, պոկում բետոնի կտորներ և ընկնում ջուրը: Ընդա-
մենը միջանի մետր եր բաժանում «Վինդիկաիվ» պատնեյից,
բայց նավասանդուխք գցել, վոչ մի կերպ չեր հաջողվում: Այն-
ժամանակ «Վինդիկաիվին» ոգնության հասավ հարևան նավը. նա
հենվեց նրա կողքին ու սղմեց նրան պատնեյին:

Անմիջապես կամրջիկներ, սանդուխքներ գցեցին: Նավաս-
տիներն սկսեցին մթության մեջ մագլցել պատնեյով: Գերմա-
նական մարտկոցը կրակ բաց արեց նրանց վրա: Լիմբացիներն
սկսեցին դորդալ, նռնակները սուչել, լուսարձակների անհանգիստ
ձառագայթները դես-դեն ընկնել: Հրգեհների բոցը փաթաթեց
պատնեյի ապրանքատները: «Վինդիկաիվ» վրա կայմերն սկսե-
ցին ալովել, խողովակը փուլ յեկավ, մենախցիկը քանդվեց: Իսկ
նավաստիները միշտ բարձրանում ու բարձրանում էին պատնե-
յի վրա: Նրանց գրոհի յեր տռաջնորդում լեյտենանտ Գաբրի-
սոնը:

«Գաբրիսոնը հիանալի ֆորվորդ եր,—հետագայում նրա մա-
տին հիշում եր «Վինդիկաիվ» նավապետը,—նա նեղ նավասան—

դուխեցով համարձակությամբ գնում եր վերջին դրոհի, դեպի-
ստույգ մահ։ Այդ դրոհը ֆուտբոլի դաշտում նրա շահած բոլոր-
դրոհներն արժանավոր լրացումն են»։

Մինչ դեռսանտը կռվում եր պատնեշի վրա, դրադեցներով
դերմանական մարտկոցները, անգլիական «S-3» սուզանավը
դրազված եր մի ալլ, վոչ ավելի պակաս կարևոր ուղեբացիայով —
նա մտավ ջրանցքը նրա համար, վորպեսզի քանդի ալն կամուր-
ջը, դեպի վորն արդեն շտապում եյին մարտոցներին ոգնության-
«կարկված ջոկատները։ Սուզանավն առաջ ընկավ նրանցից։ Նա

«Վենդիկ-վը» կռնգնում ե պատնեշի մոտ։

կռնգնեց կամրջի անցքի մոտ։ Հրամանատարը նրան միացրեց
պայթուցիչի մեխանիզմը։ Նավաստիներից մեկը վառեց պատ-
ռյզը։

Յերկու-յերեք րոպեյից հետո «S-3» սուզանավը պետք ե պայթե-
կամրջի հետ միասին։ Մի վայրկյան անգամ չեւ կարելի կորցնել
Սուզանավի անձնակազմը փոխադրվեց մոտորային մակույկի վրա։

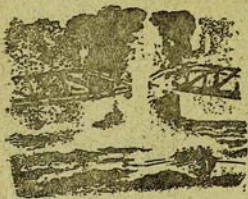
— Առաջ լրիվ թափով, — կարգադրեց հրամանատարը։

Բայց այստեղ պարզվեց, վոր մակույկն անընդունակ ե վոչ
միայն լրիվ, ալլ անգամ ամենազանգաղ ընթացքի — նրա մոտոռը

Երաժարվեց ծառայելուց: Իսկ պայթուցիչի մեխանիզմը կանգնեց-
նելն առդեն ուշ եր... կրակը վազում եր պատրույդի վրայով:

Բարեբախտաբար, մակույթի վրա, համենայն դեպս, թիեր կտ-
յին: Նավաստիները ամբողջ ուժով զոռ տվին նրանց: Յերենք
իրենց կյանքում այնպես լարված չէին թիավարել: Յեվ ինչպես
կարելի չէր չչտապել: Հազիվ եր մակույթը յերկու հարյուր մետր
հեռացել կամըջից, յերբ պայթեց խլացուցիչ զըրգյունը: Վիթ-
խարի ավեր լուսից ցզուլա թըջեց նավաստիներին: Կամուրջը
պայթեց, բայց պայթյունը նրանց չդիպավ: Սակայն նրանց
ապերացիայի գլխավոր նպատակը վոչ կամուրջը պայթեցնելն եր,
վոչ ել ծովապատենչի գրավումը: Ամենից կարևորն եր խցանել
ջրանցքը:

Յերենք նավերը բոլոր խոչընդոտներից անցնելով, մտան

Հազիվ եր հեռացել մակույթը կամըջից,
պայթեց զըրգյունը...

ջրանցքի բերանը:
Դրանք միջանի հա-
զար տոնն տարողու-
թյամբ աղանակիր
հին հածանավեր եյին:
Անգլիական հրամա-
նատարությունը գիտ-
մամբ ընտրել եր
այդպիսի խոշոր նա-
վեր, վորպեսզի վոչ մի
վերամբարձ կրտնով
հնարավոր չլինի հա-
տակից բարձրացնել
նրանց: Յեվ, վոր-
պեսզի կարելի չլի-
ներ նրանց մասերի

ջառվանել և ջրից մաս-մաս դուրս քաշել, նրանք լցված եյին ցե-
մենտով: Ըստ հրամանի նավաստիները միանգամից ծորակները
քայքայ արին ու հեռացան նավերից: Հածանավերն իջան հատակը:
Ջրով շաղախված ցեմենտը պինդ կպավ նավերի կմախքներին,
դարձնելով նրանց անքակտելի խոշոր բեկորներ: Դարե նման
պինդ յերենք խցանները փակեցին ջրանքի մուտքը:

Այժմ դեստնալը պատնեշի վրա այլևս անելիք չուներ: Նա-
վաստիները վերավորներին և մեռածներին ուսերին դրած նավա-
ւանդուխքներով ու աստիճաններով շտապեցին իրենց նավը:

«Այնպիսիպէս» ամբողջովին բոցով բռնված՝ հեռացավ պատ-
նելից...

Անգլիական նավաստիները ցնամնտով ու արյունով սիակե-
ցին հակառակորդի սուղանավերը Յրյուզգեյում:

Գերմանիայի համար դա ծանր հարված էր. նրա ստորջրյա-
նավատորմի ամբողջ մի յերրորդ մասը մնաց Յրյուզգեյում:

Միևնույն ժամանակ անգլիական կառավարությունը Գեր-
մանիային հասցրեց մի ուրիշ հարված:

Այդ նույն օրը Հոլանդիայի, Դանիայի, Շվեդիայի և Նոր-
վեգիայի միևիսարեներն Անգլիայից ասացան մի զբոսը: Նու-
յն ժամը շարադրված էր չլսված պահանջ. այս չեզոք յեր-
կրներին առևտրական նավերն ամբողջ պատերազմի ընթացքում
պետք է տրվեյին Անգլիային:

Գրությունը կազմված էր շատ քաղաքավարի սոնով: Փոխա-
նակ «մենք պահանջում ենք», անգլիական դիվանագետները գրում
էին— «մենք խնդրում ենք»: Բայց հենց նույն տեղում հասկացնել
էին տալիս. վոր նրանց խնդիրը պետք է կատարվի անհապաղ:
Ավելի լավ է միանգամից համաձայնվել, այլապես անգլիական
ռազմական նավատորմն ստիպված կլինի ուղղակի մտնել այս
չպատերազմող յերկրների նավահանգիստները և տանել նրանց
բոլոր նավերը:

Ինչ կարող էին պատասխանել սիգրիկ, չեզոք յերկրները
ծովային հզորագույն պետութայն այս քաղաքավարի առաջար-
կին: Հասկանալի չէ, նրանք ստիպված յեղան համաձայնվել:
Յե՛վ անգլիական առևտրական նավատորմը միանգամից աճեց,
լրացվելով շվեդական, նորվեգիական, դանիական և հոլանդական
նավերով:

Գերմանիայի կողմից սկսված ստորջրյա պատերազմն այժմ
արդեն չէր կարող հաղթութուն բերել:

Ո՛վ ՇԱՀԵՑ

Նավերը գնդակոծում էին ռուսանավերին: Սուղանավերն
ընկղմում էին նավերը: Գերմանիայում չմարդիկ ուժասպառ լի-
նեւուց մեռնում էին, Անգլիայում անդամթերքի ներմուծումը
շեղարացել էր: Մարդկանց համար հատկացրած պարկերով ալյու-

ըր, տապրակներով շաքարը, ձվերով լեցուն արկղները հյուսիսային
ձողի ձկներին եյին բաժին դառնում: Յե՛վ գերմանական, և անդ-
լիական ժողովուրդը զրկանքների եյին դատապարտված: Ո՞վ շա-
հեց վերջրյա և ստորջրյա համաշխարհային պատերազմում:

Համաշխարհային տնտեսութեան վերաբերյալ վիճակագրա-
կան տեղեկութիւններն այս հարցին ճիշտ պատասխան են տալիս:

Տեղեկատուներում ասվում է. համաշխարհային պատերազմի
ժամանակ համարյա բոլոր յերկրներն սկսեցին անհամեմատ ավե-
լի քիչ միս, ձուկ, ձու, թեյ, շերմուծել, քան ներմուծում եյին
առաջ: Այդ բոլորովին հասկանալի չէ. ժողովուրդն աղքատացել
էր և ստիպված էր հրաժարվել շատ կենսամթերքներից:

Բայց, ահա ինչն է հանելուկային. մի քանի յերկրներ, ինչ-
վոր պատճառով պատերազմի տարիներին սկսեցին անհամեմատ
ավելի շատ թեյ գնել, քան սովորաբար գնում եյին: Դանիան,
որինակ, տասնմեկ տնգամ ավելի շատ գնեց, իսկ Շվեդիան՝ տաս-
նըչորս տնգամ շատ քան խաղաղ ժամանակ:

Մի թե հանիացիները, վոր մինչև պատերազմն որական մեկու-
կան բաժակ թեյ եյին խմում, սկսեցին տասնմեկական բաժակ խմել:
Իսկ շվեդացիներն այնպիսի անհաղ ծառով եյին զգում, վոր պա-
հանջվում էր որական տասնչորսական բաժակ թեյ գործածել: Բայց
չէ՞ վոր շվեդացիներն ու դանիացիները բացի թեյից խմում եյին
և կակոտ ու սուրճ: Վիճակագրութիւնը ցույց է տալիս, վոր պա-
տերազմի ժամանակ սուրճի ներմուծումը Դանիա անեց մեկուկես
տնգամ, իսկ կակոտի մուծումը Շվեդիա՝ ինն տնգամ:

Ինչպես յերևում է, շվեդացիների և դանիացիների ծառովի
հետ միաժամանակ զարգացավ և նրանց ախրժակը: Միսը, ձուկը,
ձուն, պահածո կաթը, — այդ բոլորը ներմուծվում էր Շվեդիա և
Դանիա՝ յեռապատկված ու քառապատկված քանակութեամբ: Յե՛վ
մինչև տնգամ այնպիսի չուսովող արտադրանքների, ինչպես, որի-
նակ, քսելու յուղերը, նույնպես ահադին պահանջ դրսեվորվեց:

Բանն ինչ՞ա՞նք է այստեղ: Ինչ՞ա Դանիայի և Շվեդիայի բնա-
կիչներն սկսեցին մթերքների այդպիսի անհավատալի քանակի
կարիք դառնալ:

Պատասխանը շատ պարզ է:

Այս մթերքները վոչ Շվեդիայում եյին մնում, վոչ էլ Դանիա-
յում, դրանք այստեղ ներմուծում եյին հարևանցիորեն, անցնե-
լիս, իսկ հետո ուղարկում եյին ավելի հեռուները: Շվեդական և
դանիական վաճառականները գնում եյին դրանք, վորպեսզի ան-

միջնապես վերադառնալին Գերմանիային: Չէ վոր անգլիական
ռազմական նավատորմը թույլ չեր տալիս առևտրական նավերին
ուղիղ Գերմանիա մտնել:

Յեթե ռաւերերը վաճառականները Գերմանիային կենսա-
մթերքներ չմատակարարեյին, շատ հաճախական է, նա ստիպված
կլինէր զենքը վայր դնել վոչ թէ չորս տարուց հետո, այլ պա-
տերազմը հայտարարելուց յերկու տարի անց: Պատերազմը յերկու
անգամ ավելի կարճ կլինէր:

Բայց ինչի՞ յեր սպասում անգլիական ռազմական նա-
վատորմը, ինչ էր մտածում անգլիական կառավարութիւնը:
Այն ժամ հալիս չեր ընկնում, թէ ինչո՞ւ չեղոք յերկրների վա-
ճառականներն այդքան մթերք են դնում: Մի՞թէ չեր կարելի
հաստատել, թէ ով է ծախում այս վաճառականներին թէյ, կոֆե,
կակաո, միս, քսուքի յուղ, բամբակ, այս բոլոր ապրանքները
ո՞վ է մատակարարում Գերմանիային չեղոք յերկրների վրայով:

Գերմանիային մատակարարում էյին, — պատասխանում են
վիճակագրական տեղեկատուները, — հենց իրենք՝ անգլիական
առևտրականները: Այդ նրանք էյին, վոր դանիական ու շվեդա-
կան վաճառականներին տասնչորս անգամ ավելի թէյ, ինն ան-
գամ ավելի կակաո էյին վաճառում, քան մինչև պատերազմը: Նրանք,
հասկանալի չէ, հիանալի գիտեյին, թէ ուր է դնում այդ բոլորը:
Բայց դրա փոխարեն նրանք հսկայական ոգուտ էյին ստանում:

Գերմանական կառավարութիւնը լավ էր վճարում այդ բոլոր
մթերքների համար. մթերքներն անմիջապես ուղարկում էյին
ռազմական տե՛ղերմանական բանակի համար:

Անգլիական ռազմանավերը վոչ մի նավ չէյին թողնում
Գերմանիա մտնել: Իսկ այդ ժամանակ անգլիական վաճառական-
ները դանիական և շվեդական վաճառականների միջոցով ուղար-
կում էյին այնտեղ ամեն բան, ինչ աւերածեալ էր պատերազմի
համար:

Այդ նրանք, անգլիական վաճառականներն էյին, վոր Գեր-
մանիային ծախում էյին քսուքի յուղ, առանց վորի գերմանա-
կան սուղանավերը չէյին կարող ծով գուրս գալ ու խեղդել անգ-
լիական նավերը: Այդ նրանք էյին ծախում ճարպեր, վորոնցից Գեր-
մանիայում թնդանոթների կամպրեսորների համար հեղուկ էյին
պատրաստում: Այդ նրանք էյին վաճառում բամբակ, վորից Գեր-
մանիայում արկերի համար պայթուցիկ նյութեր էյին պատ-
րաստում:

Նրանք ծախում էյին Գերմանիային և՛ յերկաթ, և՛ պղինձ,

և՛ նիկել, և՛ անագ, և՛ ալյումին, այսինքն այն բոլոր մետաղները, վորոնցից պատրաստում են թնդանոթներ, սավառնակներ, ձուլում են գնդակներ և արկեր:

«Ֆրակ հագած անգլիացին՝ անգլիական վաճառականը,— դրոճ և համաշխարհային պատերազմի պատմաբանը,— մատակարարելով Գերմանիային այդ բոլորը, դրանով իսկ սեփական ձեռքով գնդակահարում եր դինվորական համադրեալ հագած անգլիացուն՝ «անգլիական դինվորին»:

Ռազմաճակատում իրար հետ պատերազմում էյին անգլիական դինվորը և գերմանական դինվորը: Յերբեմն անգլիացին եր հարձակվում, և այն ժամանակ նրան թվում եր, թե հաղթությունն էր կողմն եւ Մի ուրիշ անգամ հարձակվողը գերմանացին եր, և նրան թվում եր, թե ճակատամարտն ինքն և շահել, իսկ իրոք, վոչ նա յեր շահում, վոչ եւ մյուսը: Միշտ յերբորդն եր շահում— յերկրի տիրակալը, կապիտալիստը,— միեւնույն և անգլիականը, գերմանականը, թե գանիականը:

Սուզանավերը ընկղմում էյին նավերը: Նավերը խեղդում էյին սուզանավերը: Մարդիկ խեղդվում էյին— անգլիացիներ, գերմանացիներ, ֆրանսիացիներ, բելգիացիներ, ուսանելու վորժառն ավելի յեր յերկարաձգվում պատերազմը, այնքան ավելի շատ մարդ եր վոչնչանում:

Բայց վորքան ավելի յեր յերկարում պատերազմը, այնքան ավելի մեծ շահով, այնքան ավելի թանգ կարելի յեր վաճառել և՛ թեյը, և՛ կակաոն, և՛ բամբակը, և՛ յերկաթը, և՛ նիկելը, և՛ ալյումինը, և՛ քառյգի յուղը:

ՃԱԿԱՏ ՅԵՎ ԹԻԿՈՒՆՔ

Ջրի վրա լինի թե ջրի տակ, ցամաքի վրա լինի թե ողում, վարանդ եւ տեղի ունենա պատերազմը, միեւնույն և, այն չի կարելի վարել առանց բարդ մեքենաների ու գործիքների: Պատերազմի համար անհրաժեշտ եւ մեծ քանակությամբ նավթ է քարածուխ, կառւէտիկ և բամբակ և, ամենից առաջ՝ շատ ու շատ մետաղ:

1916 թվին Գերմանիայում ձուլվող ամեն մի հինգ տոննա արդարաւոր չորսը գնում եր ռազմաճակատ: Հենց միայն խրամատները պաշտպանելու համար պատրաստված եր այնքան փշա-

լար, վոր այդքան փշալարով կարելի չեր յերկրագունդը մի քանի տակ փաթաթել:

Յուրաքանչյուր ճակատամարտի բազդը կախված եր վոչ միայն հրետավորներից, տանկիստներից և ողջուկներից՝ ճակատամարտում, այլ նաև հրահալոցայիններից, ածխափորներից, յերկաթուղայիններից՝ թիկունքում:

Բանակի հզորությունը կախված եր յերկրի տնտեսական հզորությունից: Յեվ պետությունը վորքան ավելի եր թույլ, վորքան թույլ էր նրա արդյունաբերությունը, այնքան ավելի շատ եր տուժում նրա բանակը:

Այդպես պատահեց, որինակ՝ ցարական բանակի հետ:

Մի տարի ել չեր անցել պատերազմն սկսվելու ժամանակից, յերբ ուսանկան բանակի մի յերրորդ մասը մնաց առանց հրացանի: Ռուսական յերեք զինվորից մեկն առանց հրացանի յեր: Ճակատներում հրացան ստանալու համար հերթի եյին գրվում—հրացան ստանալու համար շեղված եր սպասել, մինչև վոր զինված զինվորներից վորեւ մեկը կսպանվեր կամ կլիքավորվեր:

Ինչպես կարող եր պատահել, վոր ամենահասարակ զենքը՝ հրացանը չբավականացներ բանակին:

Բանն այսպես ե բացատրվում Ռուսական զխավոր շտաբը չեր նախատեսել, թե վորքան ուղղամտներով ծախս կպահանջվի պատերազմի համար: Ճշմարիտ ե, միայն նա չեր, վոր սխալվեց իր հաշիվներում—մյուս յերկրների շտաբներն ել չեյին նախատեսել, վոր պատերազմն այդքան կերկարի և զենքի այդպիսի հակադասական պաշարներ կպահանջի:

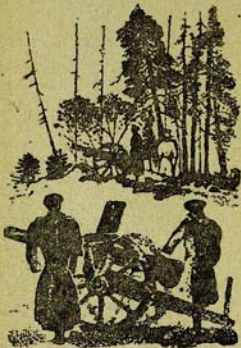
Բայց մյուս յերկրները կարողացան ժամանակին դժվարությունները հաղթահարել. նրանք պատերազմի համար մորիլի-դացիայի յենթարկեցին իրենց ամբողջ արդյունաբերությունը: Գերմանիայում, որինակ, հրացանների առանձին մասերն սկսեցին պատրաստել հեծանիվային և գրամեքենային գործարաններում. կարի մեքենաների գործարաններն սկսեցին շրապեններ բաց թողնել, իսկ դաշնամուրային գործարանները՝ փամփուշտների համար պարկուճներ:

Յեվ միայն Ռուսաստանում արդյունաբերությունը համարյա չկարողացավ բանակին ոգնության հասնել, նախքը չափազանց թույլ եր. յերկրում քիչ գործարաններ կային, քիչ մեքենաներ, իսկ վոր զխավորն ե՝ մեքենաներ շինել կարողացող քիչ մարզիկ, չե՞վոր մինչև պատերազմը ուսանկան գործարանատերերը

քիչ թե շատ բարդ մեքենաներն արտասահմանից ելին բերել տալիս:

Մինչ հեղափոխությունը մեր յերկրում ավտոմոբիլային և արականորային վոչ մի գործարան չկար: Յե՛վ ահա, յերբ պատե-
րազմն սկսվեց, Ռուսաստանը չկարողացավ իր գործերն ախպիսի
արականությամբ շարունակել, ինչպես այդ անուամբ յին նրա հակառա-
կորդները:

Ռուսաստանում քիմիական գործարաններ համարյա չկային:

Ռուսական բանակին թնդանթները չե-
րին բավականացնում. Վորդենգի հակա-
ռակորդից ա դ բանը թաղցնեն, հակա-
ռում կեզե մարտկոցներ ելին դնում:

Հակառակորդի հարվածների տակ դներ, իր վրա կրեի պատերազ-
մի գլխավոր ծանրությունը. հերիճ եր, վոր Ֆրանսիական նա-
խորդանը կամ անգլիական թագավորը հեռագրեր ուղարկեյին Նի-
կոլայ Մ-ին և ահա ռուսական բանակն իսկույն նետվում եր

Այդ պատճառով ել,
յերբ Գերմանիան ըս-
կըսեց քիմիական պա-
տերազմը ռուսական
բանակը չկարողացավ
նրա գրոհները հետ
մղել հենց այդ նույն
դեպքով:

Ռուսաստանում չկա-
յին ախպիսի մարդիկ,
վոր կարողանային պե-
րիսկոպ, հեռագրիտակ
կամ մինչև անգամ հա-
սարակ յերկվորդ դի-
տակ պատրաստել: Յե՛վ
ահա պարզվեց, վոր
ռուսական բանակը
պատերազմում կույր
եր:

Բոլորը դիտեյին ռու-
սական բանակի անհա-
րակության մասին:
Յե՛վ, այնուամենայնիվ,
այս կույր, համարյա
անդեն բանակը պետք
ե իրեն շուտ-շուտ

հարձակման՝ իր համար բոլորովին անհամապատասխան ժամանակը

Պատերազմից առաջ ոտաբերկրացի կապիտալիստները փողեյին պարտք տալիս ռուսական կառավարութեանը—այժմ նրանք պահանջում են, Վորպեսզի ռուսական բանակն իր արյունով հետ վերադարձներ այդ փողերը:

Ռուսական բանակը շատ անգամ և հարձակման նետվել, շատ անգամ և խոշոր հաղթություններ տարել: Բայց հափադանց թանգան նստել նրան այդ հաղթությունները:

Ապառազիներու թյան պակասի պատճառով ռուսական բանակը միլիոններով սպանվածներ ու վերավորվածներ և տվել: Վոչ մի այլ բանակ այդպիսի վիթխարի կորուստ եւ հաշվել չի կարող: Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ վոչնչացած ռուսական զինվորների գանգերից կարելի չեւ կազմել ամենամեծ բուրգն աշխարհի վրա:

Ռուսաստանը կապիտալիստական առաջավոր յերկրներից կախված հետամնաց մի յերկիր եւ: Իսկ նրանք, վորոնք այն ժամանակ կառավարում ենին Ռուսաստանը, մինչև անգամ չենին եւ մտածում այն մասին, վոր Ռուսաստանը յերկրից հասնի առաջավոր յերկրներին:

Այդպես եւ մեր յերկիրը քսան տարի առաջ:

Քսան տարի—կա՛ծես թե մեծ ժամանակամիջոց չեւ Բայց դա բոլորովին առանձնահատուկ քսանամյակ եւ. նա սկսվեց խոշորագույն դեպքով՝ սոցիալիստական հեղափոխությամբ մեր յերկրում:

Մեր յերկրում ապրող բոլոր ժողովուրդները դուրս յեկան կապիտալիզմի տիրապետութեան տակից, ազատ ապրելու և ազատ աշխատելու հնարավորութեան ստացան:

Յեւ, ահա, մենք ձեռնամուխ յեղանք աշխատանքի: Քսան տարվա մեջ մենք տվիլ շատ արինք, քան առաջ հաջողվում եւ անել մի դարի ընթացքում:

Լենինի և Ստալինի ղեկավարութեամբ, ըստ նրանց պահել մենք վերափոխեցինք մեր ամբողջ յերկիրը, կարծես թե նոր տեղեկեցինք աշխարհը:

Այստեղ, իհարկեւ, տեղը չեւ այդ մասին մանրամասնորեն խօսելու: Յես կրավա կանանամ միայն յերեք որինակներով:

Դեռ նորերս Դյուանսերգը քիմիական արդյունաբերության արքան եւր իսկ այժմ մենք ինքներս կարողանում ենք պատրաստել մեզ անհրաժեշտ բոլոր քիմիական արտադրանքները՝ կենսոժապավենից սկսած մինչև այն փոշիները, վորոնք դրվում են հապազադի տուփի մեջ:

Դեռևս վոչ վաղուց մենք ստիպված եյինք բռնատար ավտոմոբիլները կրուպպից գնել, արակտորները՝ Զորդից, իսկ այժմ ավտոմոբիլների արտադրությամբ անցել ենք Գերմանիայից, արակտորների արտադրությամբ՝ աշխարհի բոլոր յերկրներից:

Դեռ վերջերս զնդառանցքակալների շվեդական Ֆերման հպարտությամբ գրում եր իր ռեկլամի մեջ— «Ամբողջ աշխարհը մեր գնդառանցքակալներով և պտտվում: Այժմ այդպես գրել նա արդեն չի կարող: Դնդառանցքակալների ամենամեծ գործարանը կառուցվել և ԽՍՀ Միության մօջ:

Ասացեք այնպիսի մի մեքենա, վորը մենք չկարողանայինք մեր ձեռքով, մեր գործարաններում պատրաստել: Դուք այդպիսի մեքենայի անուն տալ չեք կարող:

Մեր գործարանները կառուցված են ու աշխատում են նրա համար, վորպեսզի մենք լավ ապրենք ու վոչ մի պակասություն չլիցանք: Բայց հենց նրանք ել կոգնեն կարմիր բանակին պաշտպանելու հայրենիքը թշնամու հարձակումից:

Վորովհետև յերկրի ռազմական հզորությունը կախված և նրա խաղաղ հզորությունից, նրա ամբողջ ժողովրդի կուլտուրայից:

Չինվորական գործը զգվար արվեստ և նա բարդ տեխնիկա յի պահանջում: Նա ամենից առաջ գիտելիքներ և պահանջում:

Ի՞նչ ևք ցանկանում դառնալ: Տրակտորիստ, ոդաչճւ, փականազճրծ, բոխչկ, ծովագնաց, նկարիչ, ճարտարապետ, Դարձեք, ինչ ցանկանում եք: Բայց ձեր գործում վարպետ յեղիք, և դուք պիտանի կլինեք կարմիր բանակին:

Պատերազմում գիտելիքներ են պետք: Չե՞ վոր մինչև անգամ խրամատները, ըստ ամերիկական առածի՝ «միայն քսան տոկոսով են բահով շինվում, մնացյալ ութսուն տոկոսը՝ մտքով: Լավ սակարավոր լինելու համար պետք և ճանաչել հողերը, պետք և յերկրաբանություն գիտենալ: Իսկ մարտկոցի հրամանատար դառնալու համար պետք և բարձրագույն մաթեմատիկա իմանալ:

Այն մարդը, վոր շատ բան գիտի ու ձեռնհաս է, կարող է իր գիտեցածը գործադրել Կարմիր բանակում, բայց Կարմիր բանակն էլ իր հերթին նոր գիտելիք և հմտություն կտա նրան։

Ձեզ հետաքրքրում է մոտմոլը։ Կարմիր բանակում դուք կսովորեք տանկ զեկավարելու Իսկ լավ տանկիստը զուգի կհանի ամեն տեսակ տրակտորից ու ավտոմոբիլից։ Ռադիոն է ձեզ գրավում։ Կարմիր բանակը կոգնի ձեզ լավ ռադիոտեխնիկ դասնալի։ Շոգեքարշերը, էլեքտրոքարշերը, կամուրջները, տունելները ձեզ հետաքրքրում են։ «Տրանսպորտը, ասաց ընկեր Վորոշիլովը,— Կարմիր բանակի հարազատ յեղբայրն է...»

Բոլոր մասնագիտություններն էլ անհրաժեշտ են Կարմիր բանակին։ Նրան պետք են բոլոր տեսակ պրոֆեսիաների պատկանող հնարագետ և հաստատակամ մարդիկ. մարդիկ, վորոնք կատարելապես տիրապետում են տեխնիկան։

ԶՐՈՒՅՑ ՊԱՐԱՇՅՈՒՏՈՎ ԹԻԻԶՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ահա մի գրույց այն մարդու մասին, վոր լիովին տիրապետում է իր գործը, գրույց պարաշյուտիստի մասին։ Հսկայական բարձրությունից նա կատարեց վոշթե սովորական պարաշյուտային թռիչք, այլ, ինչպես սոված է այդ մասին ընկեր Վորոշիլովի հրամանագրի մեջ, «յերկարամիտ թռիչք 7200 մետր բարձրությունից մինչև 150 մետրը թթվածնային անոթով. ազատ ընկնումը շարունակվում էր 132,5 վայրկյան, վորի ընթացքում նա անցավ 7050 մետր»։

Դա համաշխարհային ռեկորդ էր։ Յեվ այդ ռեկորդը սահմանվել է,— այս չպետք է մոռանալ,— այն ժամանակ, յերբ մենք դեռ նոր էյինք սկսել տիրապետել պարաշյուտային գործի տեխնիկան, դեռ նոր էյինք սովորում պարաշյուտիզմը...

1933 թվի դեկտեմբերի 10-ի առավոտը պարզ էր ու ցուրտ։ Թեպետ սառնամանիքն այնքան էլ ուժեղ չէր, սակայն պարաշյուտիստ Յեվսեյեվը և սավառնորդ Կոկկինսկին— հենց այն ողաշուն, վորը հետո, յերկու տարի անց, սավառնակով բարձրությամբ համաշխարհային ռեկորդ խփեց,— տաք հագնված դուրս յեկան տերոզլոմ, կարծես բեվեռային ճանապարհորդներ լինեյին— չէ՛ վոր նրանք պետք է բարձր-բարձր թռչեյին, այնտեղ, վորտեղ միշտ էլ դաժան ցրտեր են լինում։

Կոկկինսկին ու Յեվսեյեվը, խնամքով ստուգելով գործիք-

ները, տեղավորվեցին մի փոքր յերկտեղանի սավառնակի մեջ՝ ինքնաթիռը մի քանի շրջան գծեց անողորմի վրա և սկսեց բարձրություն վերցնել։ Հետո նա միանգամից թռավ դեպի վերև, ուղիղ դեպի թափանցիկ լազուրը։ Բարձրաչափի սլաքը նույնպես վերել սողաց, ցույց տալով վերելքի մետրերը։ Ահա նա յերեք հազար մետր բարձրություն և ցույց տալիս։ Այժմ արդեն միայն ցանցառ ամպեր են պատահում սավառնակի ճանապարհին։ Նա ծակում և նրանց ինչպես պողպատյա ասեղ։ Բայց շուտով այդ փոքրիկ ամպերը մնում են ինչ-վոր տեղ՝ ցածում։ Բարձրաչափի սլաքը հինգ հազար մետր բարձրություն և ցույց տալիս։ Խլածայն դռալով և ամբողջ մարմնով դողալով, ինքնաթիռն ելավելի վերել և բարձրանում։

Յեվսեյեվը պատրաստվում և թռչքի։ Նա հաջնում և դիմակը, շուտ տալիս թթվածնի ռեզուկտորը։

Յոթ հազար յերկու հարյուր մետր։ Այս բարձրության վրա ծակող սառնամանիք և Յերկիրը մնացել և ինչ-վոր տեղ՝ հեռու, նա հազիվ և նշմարվում ամպերի միջից։ Յեղյամով ծածկած սավառնակի թեվերը պապղում են արևի լույսից։

Յեվսեյեվը պատրաստվում և ցատկել։ Այդ մասին նա ողաչուին ասել չի կարող։ մոտոռի դրոշյունը կխեղդեր նրա ձայնը։ Յեվսեյեվը լուռ հրում և կոկկինակիի ուսը։ կոկկինակին, վորպես պատասխան, ստիպում և սավառնակին թեթևակի օրորվել— դա նշանակում է՝ ամեն ինչ պատրաստ և, կարելի չե ցատկել։ Թթվածնի անոթն ավելի պինդ կապելով վոտքին՝ Յեվսեյեվն ամրացնում և նրա վրա դիմակի խողովակը։ Հետո հանում և մորթե ձեռնոցները և, աջ ձեռքով բռնելով սավառնորդի խցիկից, դուրս և սողում սավառնակի յեղերքը։ 37 աստիճան սառնամանիք և Գաղազած քամին հարձակվում և նրա վրա, ցանկանում և թոցնել, պոկել նրան սավառնակից ու քշել փետուրի նման։ Բայց Յեվսեյեվը ամուր կռուչել և խցիկից և աչքերը չի հեռացնում կոկկինակիից։ Յեվ ահա կոկկինակին դիտով նշան և անում։

Յեվսեյեվը բաց և թողնում ձեռքերն ու ներքև նետվում։ Բարի նման թռչում և նա դատարկության մեջ։

Ամենավերջին վայրկյանում՝ թռչքից առաջ նա չմոռացավ սղմել վայրկենաչափի կոճակը։ Յեվ նրա ձեռքի վրա յեղած սլաքն սկսեց հաժրել անկման վայրկյանները։

Հորի նման պտտվելով, Յեվսեյեվը սլանում և ցած։ Զիւ, անընդհատ սուլոցը չի հեռանում նրա ականջներից. այդ իր պատ-

ուած ողի սուլոցն է. քամին մտրակում է Յեվսեյի վի դեմքին: Բայց Յեվսեյի վր մի ակնթարթ ել աչքերը չի փակում— թռչելիս նա հետեւում է իր գործիքներին: Ամեն ինչ կարգին է: Այժմ պետք է հոգ տանել մաքմի ճիշտ գիրքի մասին: Յեվսեյի վր զգուշությամբ մի վտար է հետ է քաշում, ձեռքը տարածում: Նա կառավարում է իր մարմինը, ինչպես առագաստը քամու ժամանակ: Վերջապես նրան հաջողվում է հարմար գիրք ստանալ, նա զարգարում է շուռումուռ դալուց:

Նա վայրկենաշափով ձեռքը մոտեցնում է աչքերին: Սլաքը նշել էր յերեսունյոթ վայրկյան: Արդեն կես բոպեյից ավել Յեվսեյի վր ցած է ընկնում:

Արագությամբ սլանում է նա ամպերի շերտի միջով: Այժմ յերկրն ավելի պարզ է յերևում: Նա կարծես աճում է վայրկյան առ վայրկյան: Յեվսեյի վր ձեռքով բռնում է պարաշյուտի ողակը: Ձգել, բացել պարաշյուտը: Վոչ, դեռ ժամանակ կա: Բայց պետք է պատրաստ լինել:

Յեվսեյի վր ամուր պահում է ողակն ու նայում հեռուն՝ Խաղիոկայմերի ծայրերին:

Անկման արագությունն աճում է վայրկյան առ վայրկյան: Շատ քիչ է մնում մինչև յերկիր հասնելուն. Խաղիոկայմերի ծայրերը համարյա վտանների տակն են: Այժմ— ժամանակ է: Յեթե թեկուզ մի վայրկյան ել անցնի, սպիտակ հովանոցը չի հասցնի բացվել և պարաշյուտիստը ջարդուփշուր կլինի մահացու կերպով: Յեվսեյի վր ձգեց ողակը: Մոակալի հրոց, ցնցում զգաց նա: Կարծես վորեն մեկն ուժով բռնեց Յեվսեյի վր ուսերից ու ձգեց դեպի վեր:

Ականջների տակ լինող սուլոցը միանգամից հանդարտվեց: Պարաշյուտը հսկայական հովանոցի նման բացվեց և անկումն արգելակեց: Այժմ Յեվսեյի վր դանդաղորեն լողում է ներքև: Նա ուղիղ իր տակ տեսնում է սոճիների անտառի մեջ ձյունածածկ բացատը: Ահա նա ավելի ու ավելի յե մոտենում: Յեվսեյի վր իջավ ձյան վրա: Նա հետ արեց պարաշյուտը և կոճղի վրա նստեց հանգրտանալու:

Իսկ վճռական ժամանակ մնաց նա ուղում, առանց պարաշյուտը բացելու: Յերկու բոպեյից ավելի: Յեվ այդ ժամանակվա ընթացքում նա թռավ յոթ կիլոմետր: Նշանակում է՝ նա համարյա բարձային ռեկորդ խփեց:

Ահա անտառից վերև, բարձունքում ուրախ թավալազուր տալով,

ԳԱՐԱՅՆԱԽԱՆԱ:

աղտոտ նկատվում է փոքրիկ ինքնաթիռը— դա Կոկկինակին է ուղարկանում իր քաջ ընկերոջ հաղթությամբ:

Իսկ Խնչն ստիպեց Յեվսեյսկին այդ սխրագործությունը կատարելու, Խնչն էր նրան ուժ ու քաջություն ներշնչում:

Յեվսեյսկի գիտեր, վոր իր փորձով կոզտվեն մեր ողաչուները, վորոնք ստիպված կլինեն ապագա պատերազմում թուլջաներ կատարել մեծ կամ փոքր բարձրություններից: Յեվսեյսկի գիտեր, վոր իր սխրագործությամբ կամրացնի մեր յերկրի, մեր բանակի հզորությունը:

Մերը դեպի մեր հայրենիքը նրան քաջություն և անվահերություն էր տալիս:

Բայց սխրագործություն կատարելու համար միայն անվահերությունը քիչ է, հարկավոր է նաև դիտություն, հարկավոր է ճիշտ հաշիվ:

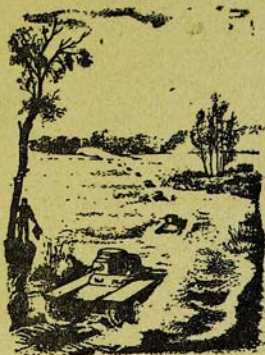
Յեվսեյսկի նախորոք հաշվել էր, թե վոր վայրկյանին պետք է պարաշյուտը բացի, Նա հաշիվ էր արել, թե ինչ արագություն կստացվի ընկնելու միջոցին, ողջ նրան ինչ չափով կգիմադրի և քամին նրան վորքան հեռու կաբող է տանել: Նա լիովին տիրապետում էր պարաշյուտիդմբ, նրա տեխնիկան և տեսությունը: Հենց այդ էլ նրա կյանքը պահպանեց. նրան հաղթություն տվեց:

Գիտությանն ու անվահերությանն ոգնության յեկան յերկու այլ, ամեն մի մարտիկի անհրաժեշտ հատկությունները՝ տեղունությունը և կոփվածությունը:

Փորձանքի բոլորին չլիովվելու համար պետք է ամուրջներ ունենալ, սուր աչք, հարպիկ ձեռներ: Վոչ միայն դու ինքքդ պետք է քաջ լինես, այլև քո սիրտը, քո թոքերը, և մինչև անգամ արյունատար անոթներդ էլ պետք է քաջ լինեն:

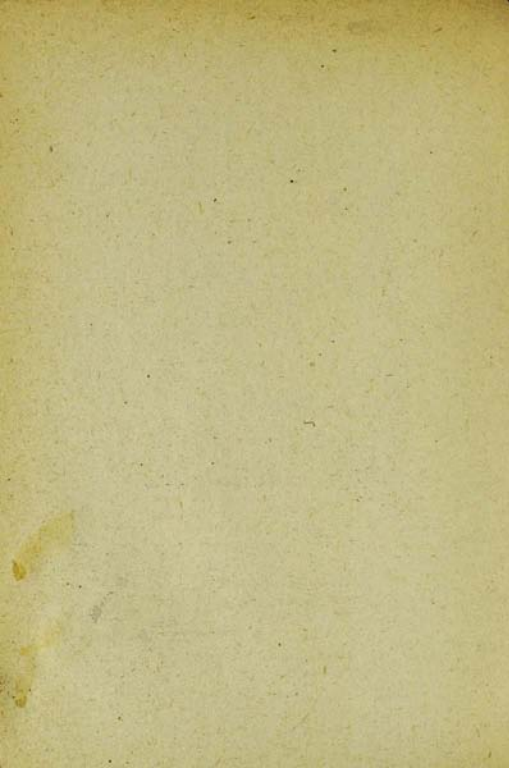
Խնչ կպատահեր, յեթե Յեվսեյսկի ձեռքը դողար, յերբ նա խցիկից բռնած կանգնել էր սավառնակի յեզրին: Խնչ կլիներ, յեթե կծիկի նման ներքեվ ընկնելիս նրա սիրտը դադարաներ... Այդպիսի բան չպատահեց, վորովհետև Յեվսեյսկի նախորոք կոփել էր իր մարմինը, ամրացրել իր մկաններն ու ջղերը:

Նվիրվածություն հայրենիքին, դիտություն, կոփված մարմին— ահա քաջության հիմքերը: Նա, ով դաստիարակել է իր մեջ այս հատկությունները, կարող է հաղթահարել ամենադժվար խոչընդոտները, կատարել ամենադժվար սխրագործությունները:

ՀԱՐՐԱՐՈՂ ՎԵՐ

ՄԱՐՏԻԿՆԵՐ ՅԵՎ ԶԵՆԲ

Արեմտյան Յեզրոպայի պետութիւններից մեկում վերջերս
մեծ մանյովրներ տեղի ունեցան ցածագի վրա, ողոււմ, ջրի վրա:
Մանյովրները սովորական բան են, բոլոր յերկրներում հաճա-
խակի մանյովրներ են կազմակերպւում՝ բանակի և նավատորմի
մարտական պատրաստութիւնն ստուգելու համար: Բայց այս
մանյովրներում մի առանձնահատկութիւն կար:

«Այս մանյովրների հիմնական միտքը,—գրում էյին աբ-
տասահմանյան լրագրներում,—այն էր, վոր բանակի առաջ դըր-
ւում էր բազմականաչափ յուրահասակ խնդիր: Պայմաններն այս-
պէս են. յենթագրւում է, թէ յերկրում բռնկվել է քաղաքա-
ցիական պատերազմ և զորքի ու նավատորմի զգալի մասն ան-
ցել է կարմիրների կողմը: Մանյովրները նախատեսւում են
ապսամբների կողմից զբաղված թնդանոթային զործարանի
ամրակոծումը, ինչպէս և պայքար ուղղական արդյունաբերութեան
կարևորագույն կենտրոններից մեկի համար»:

Առաջ ալդպիսի մանյովրներ բոլորովին տեղի չեյին ունե-
նում. և այժմ, իհարկե, իզուր չեն անում այն:

Բոլորն ել լավ են հիշում, թէ ինչով վերջացավ համաշխար-
հային պատերազմը. յերեք կայսր, չորս թագաւոր, մի սուլթան
զրկվեցին թագից: Իսկ իմպերիալիստական Ռուսաստանի փոխա-
րեն առաջացավ խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետութիւն-
ների Միութիւնը:

Այդ զարմանալի չպատճ է թվա:

Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ զենքի տակ էր
կտնչված յոթանասուն միլիոն մարդ: Յոթանասուն միլիոն գյու-
ղացի ու բանվոր զենք էյին ստացեր

Նրանցից շատերն այդ զենքը զործադրեցին վոչ այնպես,
ինչպէս ցանկանում էյին նրանց ուղղամահկառ ուղարկող պե-
տութիւնները, այլ այնպես, ինչպէս իրենք՝ էյին անհրաժեշտ
գտնում:

Ապագա պատերազմը կդահանջի՞ տրդյոք այդպիսի հսկա ժառանգական բանակներ:

«Միլիոնավոր մարդկային մասսաների մոբիլիզացիան վտանգավոր է և ծայր աստիճան անցանկալի», նախադգուշացնում է անգլիական զինեակ Մոյուււրաւը:

«Ապառազիները ամբողջ ժողովուրդը՝ վտանգավոր բան է», հաստատում է նրա միաժը զերմանական զինվորական գրող Ջոյլ-գանը:

«Մասսայական բանակների ժամանակն անցել է», գրում զերմանական զինեակ Սեկտը:

Իսկ ինչպես վարվեն զինեակները: Միլիոնավոր մարդկանց զինելուց նրանք վախենում են: Բայց միջին կարելի չե պատերազմ մղել առանց մարդկանց: Կարելի չէ արդյոք ռազմականա-տում զինվորին փոխարինել վորեն բանով:

Մարզը մկաններ ունի, նա կարող է խրամատներ փորել, կրակել, նռնակներ նետել: Այդ լավ է: Բայց միաժամանակ մարդն ունի և ուղեղ: Յե՛վ այդ բանից կապիտալիստական յերկրների զինեակները դժգոհ են. հանկարծ նրանց զինվորները գլխի կընկնեն, թե ուժն է ձեռնառու իմպերիալիստական պատերազմը, կհրաժարվեն սպանել իրենց ընկերներին, նույնպիսի բանվորներին ու գյուղացիներին, վորոնք միայն տարբեր լեզվով են խոսում, և կապտամբեն նրանց դեմ, ովքեր նրանց հափշտակողա-կան պատերազմի մեջ են քաշել: Վե՛յ, կապիտալիստական յերկրների զինեակները վող մի կերպ չեն կամենում պատերազմի այսպիսի վախճան թույլ տալ, նրանք ամենից շատ դրանից են վախենում...

Կորչի մարդը, կեցցե պողպատյա մկաններով և առանց վորեն ուղեղի միշտ հնազանդ մեքենա-ավտոմատը:

«Յես հավատում եմ մեքենական պատերազմին, այն բանա-կին, վորտեղ քիչ մարդիկ կլինեն և շատ մեքենաներ»,—բացա-կանչում է մեզ արդեն ծանոթ զինեակ Ֆուլլերը:

Վորքան քիչ մարդիկ, այնքան լավ: Իսկ ամենից լավն այն կլինի, յեթե ամբողջ բանակը բաղկացած լինի ընդամենը մի բարդուց: Որինակ, հենց զինեակ Ֆուլլերից: Այդպիսի բանակի հնազանդության մասին զինեակ Ֆուլլերը կարող էր չկասկածել: Այս բանակից, այսինքն հենց իրենից, նա կարող էր չվախենալ:

Յես կատակ չեմ անում. հենց այդպիսի, միայն մի մարդուց բաղկացած բանակի մասին է գրում Ֆուլլերն իր գրքում:

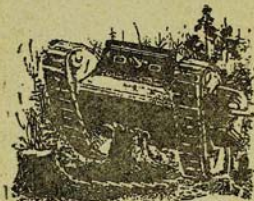
«Իգնատիական բանակը, վորին պետք է ձգտել,—գրում է նա,—դա սպառազինված ժողովուրդը չէ, այլ մի մարդ, ըստվորում վոչ վորեն գերզիտնական, այլ հասարակ մի մարդ, վոր ընդունակ էլինի սղմել կոճակը և դրանով գործողության մեջ զնեղ գիտության լավագույն խելքերի կողմից խաղաղ ժամանակ հորինված մեքենաները։ Այդպիսի բանակը մինչև անգամ կարժ չի դգա պատերազմական գործողությունների թատերաբեմ գրավել։ այն մարդը, վոր ինքնին ներկայացնում է այս բանակը, կարող է ռազմաճակատից հաղարավոր մղոններով հեռու թափնելվել։

Ահա, ուրեմն, ինչպիսի պատերազմի մասին են յերազում այս գեներալները—ավտոմատների պատերազմների մասին։

Մթթե մեռք, որինակ, բազմաթիվ քաղաքներում չենք շինում ավտոմոտ հեռախոսային կայաններ, վորտեղ համարյա մարդիկ չկան, իսկ ամբողջ աշխատանքն սկզբից մինչև վերջ կատարվում է մեխանիզմներով։ Գնե՛րալները կցանկանային ապագա պատերազմի համար ստեղծել այնպիսի կայաններ, վորոնք կարողանային աշխատել ՀԱՅ որինակով։ Միայն դրանք կլինեն, ի հաճեի, վոչ մեր ՀԱՅ—հեռախոսային ավտոմատիկ կայանների նման,—այլ ուրիշ ՀԱՅ—եհեռամեխանիքական ավտոմատ կայաններ։

Մի բոպե միայն պատկերաչրեք ձեզ, թե վորքա՛ հարմար կլինի այդ։ Վորեվե գնե՛րալ, ամենին ել վոչ գերզիտնական, այլ ուղղակի մի ճշտակտտար պաշտոնյա, նստած է վորեն տեղ խորը թիկունքում, իր բոլորովին անվտանգ առանձնասենյակում և իր բարեկամների հետ զրույց է անում։ Հանկարծ նրան մինիստրների խորհրդի նախագահից մի գրություն են բերում։ Գեներալն արագությամբ կարդում է այն և ասում հյուրերին՝ «Ներողություն եմ խնդրում, այսօր յերեկոյան յես հույժ շտապ գործ ունեմ, յես պետք է ռազմական ոպերացիա կատարեմ։ Հյուրերը քաղաքավարությամբ հեռանում են, իսկ գնե՛րալը վառում է ելեքտրական լամպը, դրանակը կպցնում, բուխարու կրակը խռնում և մոտակա ճակատամարտի պլանը մտորում։ Նա սեղանի վրա դարսում է պլաններն ու քարտեզները, վորոնց վրա նշանակված են և՛ հակառակորդի ամբությունները, և՛ գեներալի արամադրության տակ գտնված գերհեռաձիգ թնդանոթների բները։ Յերկարորեն և ուշադրությամբ նա ուսումնասիրում է քարտեզը։ Հետո մոտենում է պատի մեջ ամրացրած մարմարե տախ-

տակին և հատիչը շուռ տալիս: Յեզ գրանից ելեցտրո կամ
ռադիոկայաններում անմիջապես բոցավառվում են վիթխարի
լամպերը, սարսափելի հոսանքներ են վազում յերկրի վրա ու
ծովերից են կողմ, ինչ-վոր տեղ գերհեռաձիգ թնդանոթներն
սկսում են իրենք-իրենց կրակել: Վոչ մի մարդ չի սպասարկում
և թնդանոթը կառավարող մի առանձին տպարատ,—միևտնի-
քական մարտիկ, վորն անսխալ կերպով կանոնավորում է նշա-
նառությունը: Թրթուրավոր հազարավոր տանկեր մարտի յեն
դնում, հազարավոր ուժակիրներ յերկինք են թռչում: Վոչ տան-
կերում, վոչ ևլ սավառնակներում նույնպես մարդիկ չկան, նրանց
կառավարում են ավտոմատիկ տանկիստներն ու ողջունները:

Տեղեվիգորը հաղորդում է—տանկը մնացել է
կռգերի մեջ ..

Նաղան յերկարության ռադիոալիքներ՝ նա մեքենան նորից
հիշտ դուրս յան մեջ է դնում...

Ժամացույցի սլաքը կես գիշերից անց է ցույց տալիս:

Բուխարին մարելու վրա յեր, յեր գններալը բարձրա-
նում է իր բազկաթուղից: Նա արկղում կողպում է պլաններն ու
քարտեզները, վորոնց վրա այժմ խաչիկներով նշանակված են
ավերված քաղաքներն ու ամրությունները: Նա հաշվում է, վոր-
քան մարդ է զոհնշացել հակառակորդից: Ետառ կարդին աշխա-
խատեցի այսօր,—ձգվելով մտածում է գններալը,—Եհ, վոչինչ:

Հնազանդորենն ու
հշտությամբ և գոր-
ծում ավտոմատ բա-
նակը: Միայն հաղվա-
դյուն գեպտում է վո-
րեն տանկ կամ գերհե-
ռաձիգ թնդանոթ սխալ
վում, և այն ժամանակ
հզոր տեղեվիգորն ան-
միջապես այդ մասին
հաղորդում է գննե-
րալին: Այստեղ գննե-
րալը, վորպես գերա-
դույն վերահսկիչ, գոր-
ծի մեջ է խառնվում—
բայց թողնելով դա-

բայց դրա փոխարեն հս պատերազմը վերջացավ, հավանորեն ինձ նոր շքանշան կտան և արձան կկանգնեցնեն իմ տան դիմացի — յղումս:

Այդ բոլորը, իհարկե, յերևակայությունն է:

Տեսնենք, կո՞ւտ արդյոք նրա մեջ ճշմարտության մասնիկ:

«ՅԵՐԻՆԳԵՆ» ԻԱԴԻՈՆԱՎԸ

Կարելի՞ չե արդյոք մեքենաներով հեռվից կառավարել:

Գերմանիայում սրանից յերեսուն տարի առաջ, Բուշի կըրր կեսում, հանդես եր դալիս մի մարդ, վոր զարմանալի ֆոկուս եր ցույց տալիս: Նա դուրս եր բերում ցեպելինի մոդելը և հասարակությանը ցույց տալիս: Ցեպելինը բոլորովին նմանվում եր իսկականին, սիսյն թե շատ փոքր եր: Նրան բաց եյին թողնում ազատորեն լրդալու կրկեսի դարեթի տակ: Ահա հենց այստեղ ել սկսվում եր ֆոկուսը:

— Դա վարժեցրած ցեպելինն է,— ասում և ֆոկուսանիկը,— նա հնազանդվում և իմ ամեն մի խոսքին: Կամենում եք՝ նա խկույն շրջադարձ կկատարի: Վճրտեղ եք հրամայում — ձախ, թե աջ:

— Ա՛յ — աղաղակում եր հասարակությունը:

Ֆոկուսանիկն արտասանում եր ինչ վոր հմայում — և ցեպելինը հանկարծ շուռ եր դալիս և թռչում դեպի աջ:

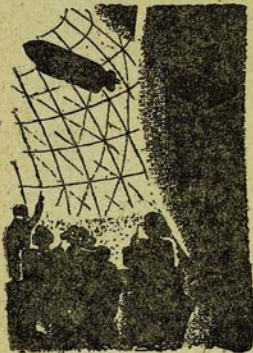
— Ձախ, վերև, ներքև՝ — կանչում եյին հասարակության միլից:

Ֆոկուսանիկը կրկին ինչ վոր մթմթում եր, ձեռներով շարժում և ցեպելինը հնազանդությամբ դառնում եր այս կամ այն կողմը, բարձրանում եր, իջնում: Ֆոկուսանիկն ստիպում եր նրան մերթ ավելի արագ շարժվել, մերթ ավելի դանդաղ:

Ինչ՞ով բացատրել այս ֆոկուսը: Այն մարդը, վոր կառավարում եր ցեպելինը, կանգնած եր հրապարակում, իսկ ցեպելինը բարձր սլանում եր ողում: Ի՞նչպես նա կարող եր նրան կառավարել: Արդյոք ցեպելինի թռչող մոդելի մեջ չէր նստեցրել իր ռդնականներից վորև մեկին, փոքր լերեխայի կամ լիլիպուտի: Վհչ, ցեպելինն այնքան փոքր եր, ահա՛մ մի տարեկան յերեխան չե՞ր կարող տեղավորվել այնտեղ: Միթե ֆոկուսանիկն իրոք ցեպելինը կառավարում եր միմիայն հմայքներով:

Իհարկէ վոչ:

Վարագույրի հետևում ժողովրդից թագուն կար ռազիտաւոր-
քավորում: Ռազիտաւորներէն ուշադրութեամբ լսում եր ֆոկլուանի-
կէ կարգադրութեանները, և բաց եր թողնում ռազիտաւորները
յերբեմն մի, յերբեմն՝ ալ յերկարութեան: Իսկ ցեպելինը շին-
ված եր աշակես, վոր վորոշ ռազիտաւորներէց շարժողութեան մեջ
եյին զրմում վորոշ լծակներ, ալ ռազիտաւորներէց՝ ուրիշ լծակ-
ներ: Այդ լծակները զանազան կոնտակտներ եյին ստեղծում
և կառավարում ցեպելինի մոտոտը:

Դա վարժեցրած ցեպելին և, —տսում եր
ֆոկլուանիկը:

Ինչ վոր մեկը հեռվից կառավարում եր նրա թռչնը և ստիպեց
պեռք յեղած մոմենտին վայր գցել տոպրակը:

Այդ կատարվից ռազիտաւորների միջոցով:

Այն ինքնաթիռը, վորին հեռվից եյին կառավարում, փոս-

Այդ ֆոկլուաը
ցույց եյին տալիս յե-
րեսուն տարի առաջ:
Իսկ վերջերս ճապո-
նիայում ահա թե ինչ
տեղի ունեցավ:

Մանյովրների
ժամանակ ճապոնա-
կան քաղաքներից
մեկի վրայով սլա-
նում եր մի սավառ-
նակ:

Փոստատան վը-
րայով թռչելիս սա-
վառնակը գցեց նա-
մակներով մի տոպ-
րակ:

Բայց դա դեռ
վոչ վոքի չեր զար-
մացնի—ողային փոս-
տը հաճախ հենց այդ
մեով և ստացվում:
Զարմանալին այն եր,
վոր սավառնակի վրա
վոչ մի մարդ չկար:

առաջարկին ընդաթիւ չեր. նրա կտուրի վրա յերևում եր կարծիք չըշաղփեմ, արևի նկարը—ճապոնական ռազմական ինքնաթիռների նշանը. դա ռադիոստանկեր եր:

Իսկ Գերմանիայում շինված և ամբողջ մի ռադիոնավ:

Գերմանական «Յերինգեն» ռադիոնավը վերաշինված և մի հին, արդեն անպետքացած գծանավից. նա այժմ պինդ լցված և խցանով, աշնայն վոր շի կարող ընկղմել, յեթե նույնիսկ արկն ուղղակի նրան կպչի: «Յերինգեն» ընդունում և հարյուրավոր զանազան ռադիոստանկեր: Նրա վրա մեքենաներ են աշխատում, ջրով կաթսաներ յեռում, թնդանոթները կրակում. նա ջուր և գալիս, փոխում արագությունը, իրեն փաթաթում և ծխով, վորպեսզի ծածկվի հակառակորդի աչքից... Բայց «Յերինգեն» վրա վոչ մի մարդ չկա:

Այդպես և աշխատում ավտոմատ նավը:

Սակայն պետք և նկատել, վոր այդ նավը օաւքովորված և մանյովրներէ համար, և վոչ թե իսկական պատերազմի «Յերինգեն» միայն ու միայն մի լողացող նշանակ և, և վոչ թե պատերազմական նավ: Իսկ իսկական ռազմանավերը, վ-ր այժմ շինվում են Գերմանիայում, սովորական նավեր ան, և վոչ թե ռադիոմեքենաներ:

Սովորական վրա վոչ մի մարդ չկա:

Գոյություն ունեն արդյոք պատերազմական պայմաններում արդեն փորձած ավտոմատ մեքենաներ:

Ամենից շատ ավտոմատների նմանվում էյին այն ականները, վորոնցով գերմանացիներն ոգտվում էյին համալսարհային պատերազմի վերջում: Այս ականները, իրոք, իրենք-իրենց ևյին պատուվում, առանց մարդու վորևե միջամտության:

Այդ բանը հայտնաբերվեց միայն պատերազմը վերջանալուց հետո:

1918 թվի նոյեմբերի ութին Գերմանիայից սպիտակ դրոշակ պարզած մի ավտոմորիլ սլանում եր ռազմաճակատով Ֆրանսիա և կանգնեց Ֆրանսիական գլխավոր հրամանատարի ռազմա-

կայանում. գերմանական լիազորները զինագաղաթի խնդիր եյին բերել:

Գերմանիան հանձնվեց: Դա պատերազմի վերջն էր:

Յերկու ամսից հետո, 1919 թվի հունվարին, հրավիրվեց հաշտության կոնֆերանս: Մինչ այդ ամբողջ Յրախիտն և Բելգիան արդեն մաքրված էյին գերմանական զորքերից: Բնակիչները վերագարձան իրենց ավերված շրջանները և խաղաղ աշխատանքի անցան:

Յեվ ահա հենց այդ ժամանակ հայտնի չե ինչից, յերբեմն մի, յերբեմն մի այլ վայրում սկսեցին տեղի ունենալ պայթյուններ: Առանձնապես հաճախ նրանք պատահում էյին պատերազմի ժամանակ քարուքանդ յեղած ճանապարհների վրա: Հենց սկսում էլին այդ ճանապարհները մի փոքր նորոգել, թնդում եր սաքսափելի պայթյունը, Նոր ավերումներ, նոր զոհեր:

Թվում եր, թե պատերազմը նորոգվեց ինքն-իրեն, չնայելով մարդկանց բոլոր վորդումներին: Հնարավոր չեր գուշակել, թե վորտեղ և յերբ տեղի կունենան նոր պայթյունները: Յերբեմն մի ամբողջ շաբաթ բարեհաջող եր անցնում, իսկ յերբեմն մի որվա ընթացքում իրար հետեից մի քանի պայթյուններ վոչնչացնում էյին տասնյակ ու հարյուրավոր մարդկանց:

Յրախիական հրամանատարութունը գերմանական զենեքաներից բացառություն պահանջեց: Նրանք պատասխանի փոխարեն ֆրանսիացիներին հանձնեցին մի հաստ գիրք, այսպիսի վերնագրով—«Դանդաղորեն գործող ականներ»: Այդ գրքին կցված եր այն տեղերի պլանը, ուր ականներ էյին թաղված, և որացույց, վոր ցույց եր տալիս, թե նրանցից ամեն մեկը յերբ պետք և պայթի:

Ահա ինչպես են շինված դանդաղ գործող ականները. ակաշնը բոցավառող զարկանը պահում և մի բարակ յերկաթալար, վոր անցնում և թթվուտով լցրած փոքրիկ խողովակի միջով. դանդաղորեն, որեցոր թթվուտն ուտում և յերկաթալարը. վերջապես յերկաթալարը կտրվում և, զարկանը հետ և ցատկում, և պայթյուն տալիս անում:

Գերմանական զենեքաները հաշտության կոնֆերանսի ժամանակ, հավանորեն, թանգ կվճարեյին նրա համար, վորպեսզի նրանց ականները դադարեյին պայթելուց: Այժմ նրանց համար ամենակարևորն այն եր, վորպեսզի հակառակորդները, բոլոր

ավերածություններն ու կորուստները մոռանալով, ավելի շուտ հաշտություն կնքեյին նրանց հետ: Բայց անիծված ավտոմատ տկանները բարեխղճորեն շարունակում էին իրենց գործը կատարել: Խորը դետնի տակ թթվուտը մաշում էր բարակ յերկաթալարերը, և տկանները ճշտապահությամբ, նշանակված ուրը պայթում էին:

Ֆրանսիական

սակրավորները փորձում էին հողից քանդել հանել, կամ անփնաս դարձնել տվանները: Բայց դատահնար էր: Ժանգակալած յերկաթալարերն ամենափոքր ցնցումից իսկ կարողում էին—մինչև անգամ սակրավորի քայլերից: Ինչ էլ անում էին Ֆրանսիացիները, վռնինչ չէր ոգնում: Մնում էր մի քան — վտանգավոր տեղերը նշանել փոքրիկ գրոշակներով և սպասել:

Այնինչ հաշտության բանակցություններն իրենց հերթին զննում էին: Բա-

նակներն արդեն մասամբ զորացրված էին, և զինվորները մեկնում էին իրենց տները: Բանվորներն արդեն վերականգնում էին պատերազմից ավերված շինություններն ու ճանապարհները: Իսկ տկանները դեռ էլի պայթում էին...

Ամբողջ հունվարի և փետրվարի ընթացքում պայթյունները շարունակվում էին: Վերջին տկանը պայթեց 1919 թվի մարտին, համաշխարհային պատերազմը վերջանալուց չորս ամիս հետո:

Իսկ տկանները դեռ էլի պայթում էին...

Ավտոմատներն ազնվությամբ կատարեցին իրենց հանձնա-
րարված աշխատանքները: Հասկանալ, վոր ժամանակները փոխ-
վել են և իրենց աշխատանքն արդեն անմիտ և դարձել, նրանք,
խնարհե, չեյին կարող: Ավտոմատները չե՞ վոր ուղեղ չունեն:

«ՅԵՐԿԱՐ ԲԵՐՏԱՅԻ» ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կարելի՞ չե արդյոք այնպիսի դերհեռաձիգ թնդանոթներ
պատրաստել, վորը հարյուրավոր կիլոմետրների վրա կարողանա-
ր խփել:

Այո, այդպիսի թնդանոթ կարելի չե պատրաստել: Բայց
վորպեսզի նա լավ աշխատի, վորպեսզի իրոք, նա պատերազմում
պիտանի լինի, անհրաժեշտ և նախ ստրատոսֆերան ուսումնա-
սիրել:

Դեռ վոչ մի թռչուն վոչ մի ժամանակ ստրատոսֆերա չի
մտել: Յերկրի վրա տասնչորս կիլոմետր բարձրություներից
սկսվում և ստրատոսֆերան և տասնյակ կիլոմետրներով ձգվում
ստրատոսֆերա և դեպի վեր, բարձր: Այնտեղ փչական սառնամա-
նիք և, քար լուսթյուն, և ողն այնքան և նոսր, վոր մարդիկ
նրա մեջ շնչել արդեն չեն կարող:

Ստրատոսֆերայով սլանալ անպայման կվիճակվի այն մարդ-
կանց, վորոնք կվիճեն յերբեկեց թռչնել այս յերկիրը, ուղևոր-
վել դեպի այլ մոլորակներ:

Գիտնականները և ողագնացները շատ անգամ արդեն փոր-
ձել են թռչել ստրատոսֆերա, հետազոտել այն: Յեվ համարյա
բոլոր այդ թռիչքներն անհաջողությամբ են վերջացել:

Յերեսուն յերեք տարի սրանից առաջ ողապարիկով ստրա-
տոսֆերա չե թռել գերմանական պրոֆեսոր Ջուլերինգն իր ող-
նական Բերսոնի հետ: Նրանք հնարավորության չափով տա-
կին հագնվել և իրենց հետ վերցրել էյին թթվածնով լցված
սեպինե բարձ:

Ողապարիկը շարունակ վեր եր բարձրանում: Ահա նա հա-
սով տաս կիլոմետր բարձրության: Բայց այնուամենայնիվ դա
դեռ ստրատոսֆերան չե: Ողագնացներն արդեն շրթունքները չեն
հեռացնում թթվածնի խողովակից, նրանք համառությամբ կամե-
նում են ափսիս վերև բարձրանալ: Ստրատոսֆերի սառնամանիքից

նրանց թանաքը պնդացավ, սև սառցադուռնդ դարձավ: Ժամացույցները մեխանիզմը դադարեց աշխատելուց: Իսկ ողապարիկը դեռ շարունակում է թռչել դեպի վեր:

Յեվ հանկարծ Զյուրիխը տեսավ, վոր իր ոգնականն անշարժ պառկած է դամբյուղի հատակին: Զյուրիխը նետվեց դեպի նա: Սկսեց քաշքշել նրան— Բերսոնը չե՛ր պատասխանում: Իսկ ինքը, Զյուրիխը կարծես մուրճի հարվածներ երզում իր քունքերի վրա: Զյուրիխը ձեռքը յերկարեց դեպի կափարջի պարանը: Ինչ գնով ել լինի պետք է կանգնեցնել ողապարիկը, այլապես նրանք յերկուսն ել կորած են: Բայց վորքան դժվար է այդ անել, յերբ ձեռքդ ծանրացել է ու չի հնազանդվում քեզ, քունքերիդ հարվածներ ես դդում, մաքերդ խառնվում են: Մասաիկ մեծ ջանք դրժադրելով՝ Զյուրիխն ստիպեց իրեն մի քիչ բարձրանալ և պարանը ձգել, բայց նույն բույնյին ուշքը դնաց: Յերկուսնշարժ, կիսամեռ մարդկանցով ողապարիկը սլանում է ցած...

Զյուրիխը և Բերսոնն ուշի յեկան միայն յերկրի վրա: Այլևս վոչ մի անգամ չփորձեցին նրանք ստրատոսֆերա թռչել:

Մովառնակով ստրատոսֆերա մտնել փորձեց նաև ամերիկացի Շրեդերը: Նա մինչև անգամ չհասավ այն բարձրության, վորին հասել եր Զյուրիխը: Շրեդերը յերկիր վերադարձավ կուրացած— նրա աչքերը ցրտահարվել էյին:

Հետևյալ թռիչքը դեպի ստրատոսֆերա ողապարիկով կատարեց ամերիկյան ողապնաց Գրեյը: Նա եւ ստրատոսֆերա չհասավ: Նրա կատարած վերջին դրանցումը ցույց եր տալիս տասներեք կիլոմետր բարձրություն: Յերբ ողապարիկը յերկիր իջավ, Գրեյին մեռած գտան դամբյուղում:

Գրեյից հետո ստրատոսֆերա յեթեւ իսպանական ողապնաց Մալլասը: Նա ինչ բարձրության է հասել— հայտնի չե:

Մալլասի դիակը գտան անտառում, ուռած յերեսով:

Իսկ Տվ ե, վերջապես, Թափանցել ստրատոսֆերա:

Բելգիական գիտնական Գիկարն և յեղել առաջին մարդը, վոր տասնվեց ու կես կիլոմետր բարձրացել է վերև: Նա քիչ եր մեռւմ, վոր զոհվե՛ր և նրան չհաջողվեց գիտական գիտողություններ կա-

Գրեյի ողապարիկը:

տաբել, Գիկարը թափանցեց ստրատոսֆերա, բայց չհայտնաբերեց այն գիտության համար:

Գիկարից հետո մի ուրիշ բելգիացի, Կոզենսը վճռեց ստրատոսֆերա թափանցելու բայց թռիչքից առաջ նրա գործիքների փորձարկման ժամանակ պայթյուն առաջացավ, միջանի մարդ վռննչացավ, և Կոզենսը հրաժարվեց թռիչքից: Այնուհետև թռավ ամերիկացի Սետլը: Նա վերև թռչելու ժամանակ խորտակման յնթարկվեց, գլխից վիրավորվեց և ընկավ Ձիկագոյի գլխավոր ֆողոցներից մեկում, տրամվայների և ավտոմոբիլների միջև:

Իսկ 1933 թվի սեպտեմբերի 30-ին յերեք բուլնիկ է կատար ամեցին այն, ինչ վոր մինչ այդ չէր հաջողվում վոչ վոքի: Նրանք բարձրացան տասնիննը կոլմետր և խորը մտան ստրատոսֆերայի մեջ: Նրանք յերկնքից ել ավելի վերև բարձրացան: Ձե վոր այն կապուտակը, վոր մենք բոլորս տեսնում ենք, յերկնքը, վորի վրայով սահում են ամպերը, յերկրից ընդամենը միջանի կլիմետր և բարձր: Գրոկոֆեր, Բիրլ բառավը և Գոգուշոֆե ավելի վերև յեղան, նրանք տեսան մի ուրիշ՝ մուգմանուշակագուռ յերկինք:

Յերեք բուլնիկներ յեղան ստրատոսֆերայում: Խորհրդային հարյուրհիսուն գիտական ինստիտուտներ և տասյակ գործադաններ աշխատել են նրանց ստրատոստատի վրա: Վոչ մի ժամանակ և վոչ մի տեղ դեռ այդպիսի խոշոր ողապարիկներ չեն շինել: Գոնդոլ պատրաստելն ել ավելի դժվար եր. նա պետք և ե՛թեթև լիներ, և՛ դիմացկուն, վոչ ցրտից վախենար, վոչ ել տաքից: Իսկ վոր գլխավորն ե՛կ կիպ ծածկվեր, վորպեսզի սղը նրանից դուրս չհոսեր: Յեթե պայայանի վրա քորոցի գլխի չափ ել մի փոքրիկ անցք լիներ—մարդիկ այնտեղ կկորչեյին:

Մոսկվայի տերոդրոմում, գիշերը, լուսարձակների պայծառ լույսի տակ, աշխատանքն ընթանում եր—յոթ հարյուր բալոններից ջրածինը պոմպով լցնում եյին ողապարիկի մեջ: Պատյանն ուռչում եր, տոպում և վերջապես վիթխարի տանձի նման ձգվեց դեպի վեր. յերկնագուռն, ութհարկանի տան բարձրության մի տանձ:

Առավոտյան ժամը 8 և 40 բոպեյին ողապնացները մտան իրենց կլոր, գլորուսի նմանվող պողպատյա տունը—գոնդոլը: Ստրատոստատը լողաց վերև: Ժամը 8 և 45 բոպեյին Գոգուշովը ծածկեց գոնդոլի կափաբիլը: Բոլորովին հարգարավեց: Վերև բարձրանալիս հագիվ լսելի յեր միայն ողապարիկի սոսափյունը, որորվում եյին գործիքների սլաքները:

Ժամը 9 և 05 ընդեյին ստրատոստատը հասավ այն բարձրության, վորին մի ժամանակ հասել էր զբա հետևանքով աչքերը կորցրած Շրեգերը:

Ժամը 9 և 08 ընդեյին ստրատոստատը հասնում է այն բարձրության, վորտեղ Զյուլինգը գիտակցությունը կորցրեց:

Ժամը 9 և 10 ընդեյին ստրատոստատը հասնում է այն բարձրության, վորին հասավ Գրեյը, ավելի շուտ վոչ ինքը, այլ արդեն նրա գիակը:

Ժամը 9 և 17 ընդեյին ստրատոստատը հասնում է վերջին՝ Պիկարի բարձրության, վորին դեռ կարողացել է հասնել մարդը: Այժմ յերեք խորհրդային ողագընացներն արդեն թռչում են չփորձված ստրատոստատի մեջ:

Նրանցից ամեն մեկն զրադված է իր գործով: Մեկն ոգից նմուշներ է վերցնում, մյուսը հետևում է կառավարող գործիչներին, յերրորդը յերկրի հետ ռադիոթանակցություններ է վարում: Իսկ յուրը լուռ աշխատում են: Վեց պատուհաններից շացուցիչ լույս է լցվում գոնդոլը: Միայն թզգում են անխաթթու կլանող մեքենաները և բարակ ձայնով սուլում է արտահոսող հեղուկ թթվածնի շիթը:

Գոնդոլում շոգ է, քսանութ աստիճան ջերմություն: Իսկ պատուհաններից դուրս՝ վաթսուներթ աստիճանի հասնող, անտանելի սառնամանիք:

Հանկարծ ինչ վոր զընգաց: Պայթեց ինքնագիր ծանրաչափի

Ստրատոստատը գերե լողաց:

ապակին՝ ճնշմանը չդիմանալով, Բարեբախտաբար, դա այնքան
եւ կարեւոր դորժիք չեւ Ողազնացներն արագութեամբ ուղղուեալ են
ֆրանսականքը:

Ժամը 12 և 55 բողեյին ծանրաչափի մուգ սյունիկն այն
աստիճան ցած իջավ, ինչպէս յերեք դեռ չեւ ընկել յերկրի վրա
և վոչ մի ծանրաչափուս: Դա նշանակուեալ է՝ չորս կողմուս ողը
սաստիկ նոսրացել եւ:

Ողազնացները յերկրից տասնևիննը կիլոմետր բարձրութեան
վրա յենւ Նրանք ներքեւ են նայուս—յերկրը ներքեւում յերևում
ե ինչպէս անծայր ջրհորի հատակ, նրանք վերեւ են նայուս՝ մուգ-
մանուշակագույն յերկինք եւ տեսնվում այնտեղ:

Հենց այդ ժամանակ հազարավոր մարդիկ վերեւ են նայուս—
Արեւու յերկնքի վրա նրանք տեսնում են սարատոստատը՝ Նա
կանգնած եւ, ինչպէս լուսավորող մի աստղ: Յեվ իրոք, նա յեր-
կինք եւ բարձրացել նոր աստղ, ԽՍՀ Միութեան կարմիր աստղը:

Ողազնացներն սկսում են իջնել: Նրանք պատրաստվում են
յերկրին հանդիպելուս Համենայն դեպս, Նրանք ամեն մի ծանր
աւարկայից կապում են մի մի պարաշյուտս: Իսկ յեթե անհրա-
ժեշտ համարվի, ամբողջ սարատոստատը մի շարժումով կարող եւ
պարաշյուտի սխալել:

Բայց վայրկիջը բարեհաջող եւ դնում: Խորհրդային սարա-
տոնավաներն իջնում են վողջ և առողջ: Նրանք յերկրի են բե-
րում սարատոսֆերայում ձեռք բերված առաջին գիտական գիտո-
ղությունները:

Յեվ ահա Պրոկ-ֆեր, Բիրնբաումը և Դոգունովը նորից ար-
դեն յերկրի վրա յենւ: Նրանք գրկախառնվում են ու իրար շնոր-
հավորում տարած հաղթանակի առթիւ: Նրանք յերկնքից ել
ափելի բարձրում յեղան:

Բայց այս խիզախ ողազնացներից դեռ շատ առաջ սարա-
տոսֆերայում յեղել եւ մի ճանապարհորդ, վորն առաջին սարա-
տոնավաների ցուցակի մեջ չի ընկել: Դա վոչ գիտնական եւ,
վոչ գյուտարար, վոչ ել ողաչուս Առաջին ճանապարհորդը դեպի
սարատոսֆերա յեղել եւ մի պողպատե գլան, յերկար ու սուր
ծարապատյանով:

Նա հասել եւ յերեսուն կիլոմետր բարձրութեան յերկրից:

վերև. նա բարձրացել և այնտեղ վոչ նրա համար, վորպեսզի ստատոսֆերայի զաղանիքները մարդկանց համար բաց անիս. Վոչ նրա համար, վորպեսզի ճանապարհ նշի ապագա աստղա-
գնացքների համար:

Ստատոսֆերա թռած պողպատյա գլանը լցված էր պայ-
թուցիկ նյութով—տրոսիյով. նա մահ էր տանում:

Այդ համաշխարհային պատերազմի վերջումն էր:

1918 թվի մարտի 23-ին վաղ առավոտյան մի այսպիսի-
զլան թռավ—ճանապարհ ընկավ և յերեք ըոպելից հետո ընկավ՝
Փարիզի մեջ, Շվվոց, խուլ զաւկ, դղրդղուն: Բաղաժի ծայրամա-
սում պայթյունից ցնցվեցին տները:

Սկզբում ըտրըր վճռեցին, վոր դա գերմանական սավառ-
նորդի նետած ռումբ էր: Ազդանշանային շշակներն սկսեցին
սուշել. Հրետավորները ղենիթային թնդանոթների մոտ կանգնած
պատրաստ էն կրակելու:

Բայց անսմայ, կապուչա յերկնքում չեր յերևում և վոչ մի սա-
վառնակ:

Իսկ տասնևհինգ ըոպելից հետո կրկին թնդաց պայթյունը-
նի տասնևհինգ ըոպել, ու նորից պայթյուն: Մեկը մյուսին-
հետևում էյին պայթյուններն այնպիսի ճշտությամբ, վոր նրան-
ցով կարելի յեր ժամացույց ստուգել:

Այստեղ սկսվեց խուհապը: Յեթե դա ողային հարձակում
չե, ուրեմն, թնդանոթի ռմբակոծություն է: Բայց, չի վոր, վոչ
մի թնդանոթ յերեսուն կիլոմետրից ավելի հեռու չի խփում:

Մթթե ռազմաճակատը, վոր յերեկ դեռ Փարիզից հարյուրից
ավել կիլոմետր հեռու յեր, այդպես արագորեն առաջ շարժվեց
դեպի քաղաքը: Կամ, մի գուցե, մի գիշերվա ընթացքում գիծը
պատռել են, և գերմանական բանակն արդեն հենց Փարիզի
տակն է:

Ռազմական մասնագետները դիտեցին պայթյունների տեղը-
նրանք գտան պողպատյա մանրիկ բեկորներ, և ըստ նրանց
դիժքի սկսեցին յնթադրություններ անել այն մասին՝ վորտե-
ղից են ընկել հանելուկային արկերը: Ողաչուները թռան հեռա-
վոր հեռախոսչության: Դիշեր ու ցերեկ ամբողջ ճակատի յեր-
կարությամբ աշխատում էյին ձայնորսիչները:

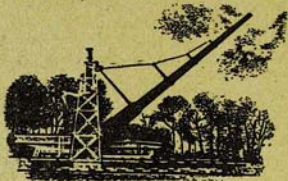
Մյուս որն առավոտյան շատ շուտ քաղաքում նորից սկսվե-
ցին պայթյունները, ելի յուրաքանչյուր քառորդ ժամը մի-
անգամ:

Բայց այժմ նրանց պատճառն արդեն հայտնի յեր—Ֆրանսիա-

կան ողային հետախուզութիւնը հայտնաբերեց գերմանական «Յերկար Բերտաների» մարտկոցը—անտառում թաքցրած գերհեռաձիգ թնդանոթները:

Ինչձև գերհեռաձիգ թնդանոթն անվանել են «Յերկար Բերտա»: «Յերկար» են անվանել նրան այն պատճառով, Վոր նրա խողովակը չտեսնված յերկարութիւն ունի: Յեթե նրան գեանի մեջ տնկեյին, նա հին սոճիներից ավելի բարձր կլիներ:

«Բերտա» յեն անվանել նրան «ի պատիվ» Կրուպպ ֆոն Բո-
զենի կնոջ՝ Բերտա Կրուպպի:

«Յերկար Բերտա»:

Բայց «Յերկար Բերտայի» մեջ ամենից դարմանալին Վոչ նրա ծանրութիւնն էր, Վոչ մեծութիւնը, Վոչ ել ուժը: Ամենա-
դարմանալին այն էր, Վոր Փարիզը ուժեղութեղ այս թնդանոթն
էր փողաբերանով դեպի Փարիզ չեր ուղղված, այլ դեպի Վեր,
դեպի յերկինք:

Գերհեռավոր ուժեղութեղ յայն դադանիքն ել հենց դրա-
նումն էր: Յեթե թնդանոթն ուղիղ Փարիզի վրա կրակեր, նա,
չնայելով իր ամբողջ ուժին, արկը մինչև Փարիզ հասցնել չեր
կարող, չէ՞ Վոր մինչև Փարիզ հարյուր քսան կիլոմետր էր: Ողջ
կիսանգարեւ արկի շարժողութեանը, թույլ չեր տա նպատակա-
կետին հասնել: Բայց «Յերկար Բերտան» արկը դուրս էր նետում
հեռու գեպի Վեր, ամբողջ յերեսուն կիլոմետր, գեպի ստրատո-
սֆերա, իսկ ստրատոսֆերայում ողն այնքան նոսր է, Վոր հա-
մարյա չի խանգարում շարժմանը:

Բայց այդքան վիթխարի թնդանոթից կրակելը հնչա-
րան չեր: Անհրաժեշտ եր հազվի առնել և յերկրի կորուսյունը, և
նրա պտույտ դալը: Նշանառումը վորողում եյին պրոֆեսոր մա-
թեմատիկոսները, ֆիզիկոսներն ու ողերհութաբանները: Գող-
պատյա այդ հրեշին, վոր յերեք անգամ ավելի ծանր եր շոքե-
մեքենայից, խնամքով հետևում եյին: Ամեն մի կրակելուց հետո
յուղում եյին, մաքրում, մինչև անգամ տաքությունը չափում:

Յեւ, այսուամենայնիւ, ամեն կրակից հետո թնդանոթը
փշանում եր. չնայած այն բանին, վոր նրա նշավակը հակա յա-
վով մեն եր—ամբողջ Փարիզը,— թնդանոթը միշտ ավելի ու ավե-
լի հաճախ եր վրիպուճեք տալիս:

Հիսուն անգամ կրակելուց հետո «Յերկար Բերտան» գործա-
րան եյին առնում նորոգելու: Հարյուր հիսուն կրակոցից հետո
նրանով այլևս կրակել չեր կարելի:

Իսկ թե՛ տվեց գերմանացիներին Փարիզի ռաբակոծությունը:
Յերբ հաշվեցին, պարզվեց, վոր «Յերկար Բերտայի» արկը
միջին հաշվով մի մարդ եր սպանում, Փարիզի միջանի միլիոն
բնակիչներից ընդամենը մեկին:

«Յերկար Բերտան» ամենաանվնաս թնդանոթը դուրս յեկավ
աշխարհի վրա, վիթխարի «կեղծ» տարճանակի: Նման մի բան
Նրանով փարիզցիներին վախեցնել, իրոք, հաջողվեց, մոտ մի
միլիոն մարդ հեռացավ քաղաքից:

Իսկ Գերմանիային այս «տարճանակ-խաղալիքը» թանգ-
նատեց:

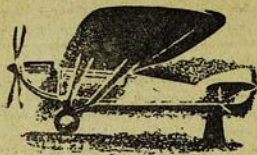
Ամեն մի գերհեռաձիգ թնդանոթի պատրաստման համար
պահանջվում եր մոտ մի տարի ժամանակ, իսկ նրա աշխատան-
քը չափվում եր վարկյաններով: Ամեն մի կրակոցը տևում և
միայն ¹/₃₃ վայրկյան: Յերեք «Յերկար Բերտա»-ները յերեքհա-
րյուր յերեք կրակոց են տվել: Նշանակում և, նրանց ամբողջ աշ-
խատանքը տեղի և տասներեք վայրկյան:

Այս տասներեք վայրկյանը Գերմանիայի վրա մի միլիոն
ռուբլուց ավելի յե նստել:

Սարատոսֆերայի միջով հակառակորդի թիկունքը ռաբա-
կոծելու փորձը չտվեց այն արդյունքները, վորոնք նրանից սպա-
սում եյին: Յերեք «Յերկար Բերտաներն» առանց լրիվ ծախսե-
լու իրենց արկերը, լռեցին:

Սակայն այդ դեռ չի նշանակում, թե ապագա պատերազմում

«ժարդիկ կհրաժարվեն իրենց նպատակների համար ստրատո-
ֆերան ռզաագործելու նոր փորձերից»

Ստրատոֆերային ինժեքիա

«Յերկար Բեր-
տայի» արկերն են ա-
ռաջին անգամ վրդո-
վել ստրատոֆերայի
խաղաղ անդորրը, Յեզ,
կարող ե պատահել,
հեռու չե այն ժամը,
յերբ նրա միջո-
կովան ստրատո-
ֆերային ռազմական
սակառնակներն ու
ռակետները:

ՀՆԱՐԱՎՈՐ Ե ԱՐԴՅՈՔ ԲԱՆԱԿ՝ ԱՌԱՆՑ ՄԱՐԴԿԱՆՑ

Այսպես ուրեմն, ռազմական ավտոմատ մեքենաներ արդեն
գոյություն ունեն. նրանց մեջ կան և այնպիսիները, վորոնցով
հեռու տարածության վրա կարելի յե կառավարել, կան և այն-
պիսիները, վորոնք իրենց արկերով պատռելով ստրատոֆերան՝
կարող են իրենք հաղթահարել հարյուրավոր կիլոմետրեր:

Նշանակում ե, Ֆուլլերը ճիշտ ե ասում, և ապագա պատե-
րազմը մեքենաների կռիվ ե, և վոչ մարդկանց:

Վոչ, այդպես չե: Վորպեսզի պատերազմը վերածվի մեքե-
նաների կռվի, անհրաժեշտ ե, վոր մեքենան կարողանա ամբող-
ջովին փոխարինել մարդուն: Անհրաժեշտ ե, վորպեսզի «մեխա-
նիկական մարտիկը» վոչ մի բանով հետ չմնա մարդ-մարտիկից,
վորպեսզի նա հաջողությամբ կարողանա նրան փոխարինել բոլոր
այն դեպքերի ժամանակ, վորոնք կպատահեն պատերազմում:

Դրանումն ե ամբողջ ելությունը: Բայց ճիշտ հենց այդ
չեն կարող կատարել մարդկանց մեքենաներով փոխարինելն անց-
կացնող վոչ Ֆուլլերը, վոչ ել մի ուրիշ գնահար:

Քննենք, թե ինչ բան ե ավտոմատը: Դա մի մեխանիզմ ե,
վոր ինքը, առանց մարդու կառավարման, կատարում ե ինչ վոր

գործողություններու Հատկապես ինչպիսի գործողություններու նախորոք վորոշված, միշտ միևնույն գործողությունները:

Այդպիսի ավտոմատ գործողությունների պաշարը մարդու մոտ և դառնում է Յեթե հենց ձեր աչքերի առաջ ծափ դարկեն, դուք աչքներդ ամպայման կթալթեք: Յեթե ձեր քիթը ծղոտով խուսուտուտ տան, դուք կփռշտաք: Կենդանի մարդն այսպիսի ավտոմատ, անգիտակցորեն կատարվող գործողություններ շատ ունի: Բայց կարճ և արդյոք նա սահմանափակվել միայն արդարի գործողություններով:

Ֆիզիոլոգիական լաբորատորիայում յես տեսա մի շուն, վորի ուղեղի մեծ մասը կտրեցին: Արտաքինից այդ շունը բոլորովին անողջ էր: Պետք էր ուշադրությամբ դիտել նրան, վորպեսզի նկատվեր, թե վորքան նա տարբերակ և պահույն իրեն:

Որինակ, կանչելիս չէր գնում, բայց հերիք էր, վոր մի փոքր հրեյի, յերբ նա սկսում էր շարժվել առաջ: Միշտ ուղիղ, ինչպես լարված, մինչև այն ժամանակ, յերբ ընդհարվում էր վորևէ բանի ու կանգնում, կարծես չգիտեր, վոր կողմը շուտ դալ, աջ թե ձախ: Այդ շունը կերակուրը նույնպես չէր տեսնում: պետք էր պատահն ուղիղ նրա բերանի մեջ դնել, վորպեսզի նա ծնոտները շարժեր: Մի խոսքով դա մի կենդանի ավտոմատ էր, վորի բոլոր գործողությունները կարելի էր նախորոք հաշվի առնել...

Ահա այսպես, յեթե վոր ֆուլերի յերազածը յերբեքն կատարվեր և պատեբադմում իրոք մեխանիկական մարտիկներ հանդես դային, նրանք կարող էին փխարիներ վոչ թե խկական, գիտակից մարդկանց, այլ միայն ուղեղը կտրված մարդկանց:

Ավտոմատները—դրանք աշխատողներ են առանց վորևէ նախաձեռնության, առանց մտքի: Ավելի ճիշտը՝ հորինողի կողմից նրանց ուղեղին փխարիներով մեխանիզմի մեջ դրված և միայն ու միայն մի միտք, ընդունակություն կատարելու միայն մի խնդիր, և ըստվորում միշտ միևնույն ձևով: Դեռ լավ է, յեթե խնդիրը հասարակ և միշտ միատեսակ է վնասում, ինչպես, որինակ, հեռախոսային կայանների ավտոմատների աշխատանքը: Այստեղ նրանց աշ-

Ռաբոտ—եմեխանիկական մա.դ.:

խառանքը միշտ միեւնույնն է՝ և՛ այսօր, և՛ վաղը, և՛ տաս տարուց հետո։ Այստեղ անսպասելի բաներ չեն կարող լինել։

Իսկ պատերազմում ամեն մի ժամն անակնկալութուն է։ հակառակորդը տեղում կանգնած չէ, նա շարժվում է, պայքարում։ Եթե խնդիրը, վեր յերեկ վճռվում եր մի յեղանակով, նոր պայմաններում նա արդեն այլ կերպ է վճռվում։

Յեւ չափ, դուրս է գալիս այն, վեր պատերազմում միայն մեքենաներով յուր գնալ չի կարելի։ Ավտոմատները և ռադիո-մեքենաները կարող են, իհարկե, շատ պետք դալ, նրանք, հավանորեն, պատերազմում նշանակալից դեր են խաղալու։ Բայց ամբողջովին փոխարինել մարդուն՝ նրանք չի վիճակի չեն։

Մեքենան կարող է կատարել այն ամենը, ինչ վեր ցանկանաք։ Նա միայն մի բանի յի տնընդունակ, և վու՛ մի ժամանակ ել ընդունակ չի լինի—մտածել և հնարել։ Իսկ պատերազմում հարկավոր է միտք, հարկավոր է ըմբռնողութուն։

Ձե՛ վեր աշխարհում չկա մի այնպիսի զենք, վեր հաստատապես, բոլոր գեպքերում հաղթութուն տանի։ Ամեն մի տեսակ զենքից կարելի յի պաշտպանվել, ամեն մի տեսակ զենք կարելի յի հետ մղել մի այլ տեսակ զենքով, ամբողջ գործը միայն նրանուսմ է, թե նա ինչպիսին է և յերբ գործադրել այն։

Պատերազմում անհրաժեշտ է հակառակորդի դեմ պայքարելու համար հնարել, ընտրել, մտածել նոր, անսպասելի միջոցներ։ Իսկ այդ բանին ընդունակ է միայն մարդը։

Վերջնեցեք ապա, վճրն և ավելի ուժեղ, ցեպելլինը, թե ինքնաթիռը։ Յեպելլինը և՛ մեծ է ինքնաթիռից, և՛ նրա մոտոռներն ավելի հզոր են, և՛ թռչել կարող է նա ավելի շատ և ավելի յերկար ժամանակ։ Բայց յերբ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ ոգից սկսեցին ուժեղանալ քաղաքները, դուրս յեկալ, վեր ցեպելլինի համար դա անհամեմատ ավելի դժվար է, քան սովառնակի համար։ Իդուր եյին փորձում ցեպելլինները սև գուշնով ներկել, վերպետել նրանք գիշերն անկատելի մնան։ Իդուր եյին փորձում նրանց թաղցնել ամպերի հետե, դիտողին հետախոսի հետ պարանով ներքե, ամպերի տակ իջեցնելով։ Վոչինչ չեր ոգնում։ Յեպելլինն այնքան խոշոր է, վեր նրան անմիջապես նկատում էյին և յերբեմն զենթթային թնդանոթներէ առաջին իսկ կրակոցներով խփում էյին նրան։

Ինչն և ավելի ուժեղ, ավտոմոբիլը, թե՛ հեծանիվը, իհարկե, ավտոմոբիլն ավելի արագնթաց է և ավելի ուժեղ, Բայց

Մեր հեռանկարը

և ճանապարհը կտրված և փոսով ու վտախ վրա բարակ տախտակ և գցած, դուք, իհարկե, ավտոմոբիլով չեք կարող անցնել: Այստեղ հեծանիվն ավելի ոգտակար կլինի, քան ավտոմոբիլը:

Իհնչև և ավելի ուժեղ, սավառնակը, թե աղափնին Այս հարցը կարող և ծիծաղելի թվար կարելի՞ չե արդյոք համեմա-

Ցեպելի խորտակումը:

տեղ աղափնու ուժերը ավիացիոն մոտոռի ուժերի հետ: Սակայն պատերազմում լինում են այնպիսի պարագաներ, յերբ աղափնին կարող և կատարել այն, ինչ վոր թե ցեպելին, և թե սավառնակի ուժերից վեր և:

ԶՐՈՒՅՑ «118-14-A» ԱՂԱՎՆՈՒ ՄԱՍԻՆ

Համալխարհային պատերազմի հենց սկզբից Բելգիան դրավ-վեց գերմանական զորքերի կողմից: Գերմանական հրամանա-տարութունը նվաճված յերկրում ռազմական պահեստներ ստեղ-ծեց: Բելգիական յերկաթուղիներով նա փոխադրում եր իր զոր-

քերքը, Բեկլիան ողորդարժում էր վորպես հարմարագույն վայր՝
Ֆրանսիայի վրա հարձակում պատրաստելու համար:

Իհարկե, Ֆրանսիական հրամանատարութեան համար շատ
կարևոր էր թափանցել թշնամու գիտավորությունների մեջ,
իմանալ, թե ինչ և կատարվում Բեկլիայում: Դրա համար պետք
էր Բեկլիա ուղարկել Ֆրանսիական լրտեսներ: Բայց վոչ մի
լրտես չէր կարողանում ափսոսել մուտք գործել: Ուղղամակաւոր,
մահման շերտը, կտրում էր Բեկլիան Ֆրանսիայից:

Իսկ Բեկլիա-հուլանդական սահմանի յերկարութեամբ դերմա-
նացիները շինել էին փշալարերի անընդհատ արգելապատ: Լըց-
ված հրացաններով ժամապահներն ալստեղ գիշեր ու ցերեկ հեր-
թապահ էին կանգնած: Յեկ, բացի այդ, փշալարի մեջ բաց էր
թողնված հինգ հազար վոլտի ելեքարական մահացու հոսանք:

Վոչ վոտքով, վոչ ավտոմո-
բիլով, վոչ սավառակով, հնարա-
վոր չէր մտնել Բեկլիա:

Այն ժամանակ Ֆրանսիացի-
ների մեջ այսպիսի միտք ծագեց—
յիջի մարդը չի կարող մուտք գոր-
ծել Բեկլիա, ապա դրա փոխարեն
այնտեղ կարող է անցնել թռչունը:
Զի՛ կարելի արդոք վորպես լրտես
այնտեղ ուղարկել աղափուռն:

Փոստային աղափին աչքի յե
ընկնում իր գարմանալի ընդունա-
կութեամբ. նրան կարելի յե տա-
նել շատ հեռու, հարյուրավոր կիլոմետր այն կողմը և, այ-
նուամենայնիվ, նա տան ճանապարհը կգտնի, ամենակարճ ճա-
նապարհով կվերադառնա իր ըուռնը:

Բայց աղափիներին թնչպես ուղարկել Բեկլիա: Վորոշեցին
անա թե ինչ անել. աղափիները տեղավորել արկղների մեջ,
արկղները կապել վոչ մեծ ողապարիկների և առաջին նպաստա-
վոր քամու հետ ողապարիկները Ֆրանսիայից ուղարկել Բեկլիա:
Բայց, չի՞ վոր ողապարիկներն առանց վորեւ մեկի զեկավարման
անվերջ կալանան յորկնքով և արկղներում փակված աղափիները
քաղցից կմեռնեն: Վորպե՞ղի այդպես չպատահի, ողապարիկին
ամրացրին մի առանձին մեխանիզմ, վորը միքանի ժամից հե-
տո պետք է կտրեր արկղն ողապարիկի հետ կապող պարանը:

Աղափին ավտոմատ լուսանկար
չափան ապարատով:

Բայց այստեղ առաջացան նոր կասկածներ: Չի ջարդվի արդյոք ազաթիւն, յերբ արկղը յերկրի վրա ընկնի: Նա ժամանակից շուտ դուրս չի թռչի արդյոք: Կառոււն կամ շուռը չեն ուտի նրան: Իսկ, վոր գլխավորն է, ինչպէս անել, վորպէսդի ազաթիւն հաջողութեամբ կատարի լրտեսի դերը և բարեհաջող կերպով տուն վերադառնա:

Փոխանակ պատմելու, թե ինչպէս վեհեցին այս բոլոր խնդիրները, լին կպատմեմ այն, վոր իրոք տեղի ունեցավ:

1916 թվի ոգոստոսի 8-ին, արեւելյան Ֆլանդրիացի մի փոքրիկ աղջիկ՝ Կլերի Լամբոն վաղ առավոտից աշխատում էր բանջարանոցում: Նա մարզի առաջ պղպած քաղհանում էր մուխտուտերը: Աղջիկը ախուր էր. հենց այդ որը լրանում էր յերկու տարին այն որից, յերբ նրա հայրն սպանվեց պատերազմի դաշտում: Հոր մահից հետո աղջիկն ապրում էր յեղբոր մոտ: Աւրիշ ազգականներ նա չուներ: Բայց յեղբայրն էլ արդեն մի տարուց ավելի էր, ինչ կորել էր. նա գնացել էր Ֆրանսիա, և այն որվանից վոչ մի տեղեկութիւն չկար նրա մասին: Յերեկ նա էլ վաղուց սպանված է:

«Եւտամի կվերջանա արդյոք պատերազմը», մտածում էր աղջիկը: Արցունքները շողում էին նրա աչքերը, և նա լավ չէր ջոկում, թե ինչ է դուրս քաշում մարզից, մուխտուտ, թե՛ բանջարեղեն:

Բայց, ահա, աղջիկը դուռը բարձրացրեց և տեսավ, վոր յերկրի վրայով ցամուհեա լողում է մի փոքրիկ ողապարիկ: Նա այնքան բարձրից էր թռչում, վոր հազիվ էր յերևում: Յեւ հանկարծ ողապարիկից ինչ վոր բան պոկվեց ու ցած ընկավ:

Այդ ինչ բան է:

Սկզբում Կլերին յերկնքում տեսավ մի կետ, հետո կեսը դարձավ փոքրիկ խալ, և վերջապէս Կլերին տեսավ վոչ մեծ մի արկղ, վորի վրա, դանդաղեցնելով նրա ընկնելը, ճոճվում էր մի բացված հովանոց: Հովանոցը նմանվում էր մեծ, լայն. բացված ծաղկի:

Կլերի Լամբոն վաղեց այնտեղ, վորտեղ իջավ ողապարիկից պոկված արկղը: Նա ցատկոտեց մարզերի վրայով, մաղլցեց ցանկապատերով և ահա, վերջապէս, յերկու մարզի արանքում գտավ ճիւղ մազով լցված ճաղավոր մի արկղ: Այդ վանդակում, ճիշտ ինչպէս հանցադորժը բռնաւում, նստած է մի մեծ ազաթիւ: Նա վախեցած նայում է աղջկա վրա իր կլոր, կարմիր աչքերով և

պոռնիկութեամբ: Արկղի վրա մակագրված էր—«Մեղքում եմ բաց անելը»:

Կլերին ըսցեց արկղը և տեսավ նրա մեջ մի թերթ մաքուր թուղթ, մատիտ և մի գրված տոմար:

«Անմիջապես այրեցեք պարաշյուսաը, կերակրեցեք և շուր-տվեք ազաֆունն», այսպես էր սկսվում գրությունը: Հետո աղբ-ված էր հարցերի մի յերկար շարան: Իսկ վերջում խոշոր տառե-քով ավելացրած էր. «Յեթն գուք ցանկանում եք, վոր պատե-քազմը շուտ վերջանա և գերմանական բանակը հեռանա բե-ղիական հողից, բոլոր հարցերին պատասխանեցեք նշտությամբ և կոնսնսզոր կերպով: Ձեր ստորագրությունը հարկավոր չէ: Թուղթը մացրեք ազաֆուն զոռքից կապած խոզովակի մեջ, և բաց թողեք նրան»:

Հասկանալի չէ, աղջիկը շատ էր ցանկանում, վորպեսզի պատերազմը շուտ վերջանա: Ձգուշությամբ չորս կողմը նայելով, նա վառված լուցկին մոտեցրեց պարաշյուսին: Պարաշյուսը ջրահեծ: Մի բաղնից հետո նրանից միայն մի բուռը մոխիր մնաց: Այն ժամանակ Կլերին ազաֆունն արկղից գուքս քաշեց և գոզնոցի տակ տարավ տուն, վորպեսզի վոչ վոք չնկատի նրան: Տանը նրա առաջ հացի փշրանքներ և ձավար շաղ տվեց, ափսոսն շուր անեց և, մինչ ազաֆին ուտում, խմում էր, նստեց սեղանին և սկսեց գրության մեջ թված բոլոր հարցերի պատասխանները գրել:

Նա գրեց, թե վոր գունդն և իրենց գլուխում գանձում, վոր ուղղությամբ են հեռանում արկերով բեռնված գնացքները, վոր-քան թնգանոթներ են անցկացրել իրենց գլուխի մոտով:

Մինչ նա նստած գրում էր, ազաֆին հափկ էր կացում, թևերը թափահարում ու կուուցը մաքրում: Նրա զոռքին հագ-ցրված էր մի բարակ ողակ՝ այս մակագրությամբ—«118-14-A»:

Յերկու ժամից հետո Կլերի Լամբոն կամացուկ բաց արավ պատուհանը և բաց թողեց ազաֆունն: Նա միանգամից թռավ ու անհետացավ կապույտ յերկնքում: Կլերին նրան կորցրեց տես-քից: Իսկ ազաֆին տուն էր թռչում, գեղի Ֆրանսիա, թռչում էր արագությամբ, չչեղվելով ճանապարհից, կարծես նրա գլխում փոքրիկ կոզմեացույց էր պահված:

Ազաֆին չգիտեր, վոր ներքեում մարդիկ պատերազմում ևն իրար գնեւ Նա չէր հասկանում ինչ են նշանակում սպում

գալարվող ձևակույտները և ամպրոպի նմանվող հեռավոր ճաթյունները: Նա շտապում էր դեպի իր աղափնետունը:

Թռիչքի ժամանակ նույնիսկ չեք լսում, ինչպես եր ողի ճնշումից սուլում իր պոչի փետուրների մեջ պահած սուլիչը: Աղափնի ընտելացել էր այդ սուլոցին՝ և արդեն վաղուց չեք նկատում այն: Մինչդեռ այդ սուլոցը փրկում էր նրան մարդված բաղնիքից, վորոնց գերմանական բանակը պահում էր հատկապես հակառակորդի փոստային աղափնիներին վոչնչացնելու համար:

1916 թվի ոգոստոսի 8-ի յերեկոյան «118-14-Ա» աղափնին վերջապես տուն հասավ:

Իր աղափնետունը մտնելիս նա շարժեց մուտքի առաջ ձոնվող ձողիկները, և դրանից ներքևում հնչեց աղզանշանային զանգը:

— Տես՛ հենք, ինչ նորոթյուններ կան,—ասաց աղափնիններին կցված ֆրանսիական զինվորն ու մոտեցավ վանդակին: Մի րոպեյից հետո նա աղափնետնից վերադարձավ ինչ-վոր պատճառով տխուր:

— Լսիր, Լաժրո,—ասաց նա իր ընկերոջը,—«118-14-Ա»-ին պետք է ջնջել ցուցակից: շրապնելից նրա աչքը փչացել է, զլուխն ամբողջովին ծածկված է մակարդված արյունով: Իսկ գրությունն անփնաս է մնացել: Տես, ահա Նա: Հավանորեն յերեխա յե դրել: Տառերը ծուռումուռ են: շատ սխալներ կան:

Յերիտասարդ զինվորը կարգաց տոմար և մոտամուռքի մեջ ընկավ:

— Արևելյան Ֆրանդրիայից ե... Յես այնտեղ թողել եմ փոքրիկ ջրոջս—Կլերիին,—ասաց նա:—Այժմ նա արդեն պետք է վոր տասներկու տարեկան լինի: Ով գիտե, դուցե և մեր աղափնիներից մեկն ի՞նչ է հենց նրա մոտ, բակում,—յիթե միայն մեր տունն անփնաս է մնացել և յիթե նա ինքն էլ դեռ կենդանի յե...

Մյուս առավոտյան «118-14-Ա» աղափնուն ջնջեցին փոստային աղափնիների ցուցակից: Գիշերը նա՛ մեռավ:

Ֆրանսիական հրամանատարությունը հատուկ հրամանով նչեց աղափնու սխրագործությունը: Նախքան թևավոր նստակատարին թաղելը, փոքրիկ շքանշան հաղցրին նրա վիզը:

Ֆրանսիական հրամանատարությունն իր շնորհակալությունը հայտնեց այն աղափնաբույժին, վոր գլխի ընկավ ողապարիկներով Ֆրանսիայից Բելգիա աղափնիներ ուղարկել, ստիպեց թռչունին մարդու կամքը կատարել:

Գնադարից սկսած մինչև աղաքներն, գրահապատ նապից մինչև ծխացող տուփեր, բոլորը կարող են պատերազմում իրենց գործադրությունը. դանել, բոլորը կարող են ծառայել վորպես միջոց՝ թշնամու. դեմ պայքարելու համար, Բայց ամեն մի դեմք, ամեն մի միջոց ուժեղ կարող է լինել միայն հմուտ ձեռներու մեջ։ Ինչպիսի նոր ապարատներ ու մեքենաներ ել չգործադրեն ապագա պատերազմում, միևնույն է, նրանց հետևում, վերջիվերջո մարդիկ են կանգնելու։ Մարդիկ պետք է վորոշեն ինչպես և յանձնը գործադրել այդ մեքենաները, մարդիկ պետք է կառավարեն նրանց։

Բանակն առանց մարդկանց՝ աներևակայելի յեւ ճարպիկ և ուժեղ մարտիկին, կենդանի մարդուն իր ուղեղով, շղերով և մկաններով, պատերազմի ժամանակ վոչնչով փոխարինել չի կարելի։

Իսկ յեթե այդպես է, յեթե, իրոք, բանակի հիմնական ուժերը մարդիկ են, ապա պարզ է, վոր ամեն մի պետություն կաշխատի պատերազմի ժամանակ, վորքան հնարավոր է, մեծ քանակությամբ մարդ հրավիրել. բանակ, Յեվ, ուրիմ, ապագա պատերազմում ճիշտ այնպես, ինչպես և անցյալում—բանակները պետք է մեծ լինեն, մասսայական։

Ռազմահակատ կուզարկվեն վոչ թե հազարներ, անգամ վոչ հարյուր հազարներ, այլ՝ միլիոն ու միլիոն մարդիկ։

Հասկանալի յեւ, թե ինչու բուժուական յերկրների վորոշ աղմական մասնագետներ կցանկանային, վոր իրենց բանակում քիչ մարդիկ լինեն։ Նրանք գիտեն, վոր միլիոնանոց բանակները կապիտալիզմի համար մահացու վտանդ են։ Նրանք կցանկանային իրենց տրամադրության տակ ունենալ այնպիսի բանակ, վոր բազկացած լիներ միայն կապիտալիզմին հավատարիմ մարդկանցից։ Իսկ այդպիսիները քիչ են։

Այդ բոլորը հասկանալի յեւ Բայց ուրիշ բան է նրանց ցանկությունները, և ուրիշ այն, ինչ վոր իրոք կա։

Յեվ իսկապես, փոքր, յավազույն դենքով—դրանց թվում նաև ավտոմատներով և ապրիմեքենաներով դինված բանակին կարելի յեւ հակադրել նույնպես լավ սպառազինված, բայց յերկու կամ յերեք անգամ ավելի մեծ մի այլ բանակ։ Դժվար չեւ ըմբռնել, թե այդ բանակներից վորն ավելի ուժեղ կլինի։

Փոքր բանակը, վարձան եւ նա մեքենայացված լինի, ապա-
գա պատերազմում վնասկան հաղթության չի կարող հասնել։
Յեթե մինչև անգամ նա սկզբի ժամանակներում վորոշ հաջողու-
թյուններ ել ձեռք բերեր, միևնույն է, այդ հաջողությունները
մշտական չեյին լինի։

Մովսէսականքով, տանկերով, մարտկոցներով կարելի չե
զրոհել թշնամու դրա, կարելի չե նրան զնգաւործել, մի կտոր
հող կորզել նրանից։ Բայց, այդ բոլորը, չի՞ վոր դեռ քիչ է հաղ-
թելու համար—դեռ անհրաժեշտ կլինի պահել խլված հողը, ամ-
բացնել։ Իսկ դա անհնար է առանց հետևազորի ուժեղ ջոկատների։

Մեր ժամանակ ես այնպես, ինչպես և միշտ, բանակի հիմ-
նական մասը հետևակ զորքն է, միլիոնավոր հրացանաձիգները։

Դիպուկ հրացանաձիգ—սնայպեր։

Միայն նրանք կարող
ամբուլթյուններ կա-
ռուցել, տիրապետել
նվաճված շրջաններն
ինչպես վոր պետք է,
այնպես, վոր այլևս
նրանք ձեռքից բաց
չթողնվեն—միայն նը-
բանք կարող են հաղ-
թությունն ամբա-
պնդել։

Պատերազմում
միշտ ել և ամեն տեղ
պետք է դիպուկ հրա-
ցանաձիգը։

Միլիոնավոր հրացանաձիգներն են, վոր իրենց վրա յեն
կրում պատերազմի ամբողջ ծանրությունը, և պատերազմի մտա-
շանը մեծ մասամբ նրանցից է կախված, վերջնական հաղթու-
թյունը նրանցից է կախված...

Վոչ, ինչքան ել վոր ցանկաճան միջանի զենքերալներ,
ապագա պատերազմում նրանք չեն կարող գոհանալ փոքրաթիվ
բանակով, մասսիկական ուժեղացրած ջոկատով։ Նրանք ստիպ-
ված կլինեն իրենց յերկրի միլիոնավոր բանվորներին ու գյու-
ղացիներին զենքի կանչել, գինել ամբողջ ժողովուրդը։

Շուտով կ'առայն սրբ, յերբ նորից, ինչպես յերկու տասնյակ տարի առաջ, կապիտալիստական կառավարութիւնները պատերազմի կ'անհնարեն ժողովուրդներին։ Նորից նրանք կ'սկսեն—«ժամանակը հասել է հայրենիքի համար կռիւլու»։

Բայց այժմ արդեն միլիոնավոր մարդկանց համար պարզ է, իմպերիալիստական պատերազմը չի կարող կոչվել պատերազմ հայրենիքի համար։

1899 թվին սկսվեց անգլո-բուրական պատերազմը, ինչից բռնկվեց այդ պատերազմը։ Նրանից, վերահրաժային Աֆրիկայում գտան ադամանդային ավազուս և անգլիական «Արտոնյալ ընկերութիւնը» վորոշեց, ինչ գնով էլ լինի, տիրել այս ավազուսին...

Այստեղ հայրենիքն էլ թնչ գործ ունի։

1914 թվին պայթեց համաշխարհային պատերազմը. վիճում էին գաղութների մասին, այն մասին, թե մի է տիրելու Ասիան և Աֆրիկան, մի է դառնալու ամբողջ յերկրի տիրակալը։

Այստեղ հայրենիքն էլ թնչ գործ ունի։

1934 թվին Բուլղարիան և Պարագվայն կռվում էին իրար հետ։ Յերկու արեստ առաջացրին այս պատերազմը—Ռոկֆելլերի և Դիտերիքի արեստները։ Նրանք վիճում էին այն մասին, թե նրանցից վորը պետք է վաճառի հարավամերիկյան նավթը։

Այստեղ հայրենիքն էլ թնչ գործ ունի։

Վե՛հ, նա, ով կռվում է կապիտալիստների և հափշտակիչների բռնակում, նա հայրենիքը չի պաշտպանում, իր յերկրը չի պաշտպանում, այլ իր յերկրի բանկիրներին և գործաբանատերերին. այնպիսի մարդկանց և պաշտպանում, ինչպիսիք են Դյուանսերգը, Կրուպսկը կամ Լե-Շյենը, նրանց յերկրն է պաշտպանում, և վոչ իրենը։

Իմպերիալիստական պատերազմը, դա յերկրի տիրակալները—կապիտալիստների շահերի համար մղվող պատերազմ է։

Այսպիսի պատերազմն արդարացում չունի և չի կարող ունենալ։

Կռվել կապիտալիզմի համար։ Կյանքը զոհաբերել, վորպեսզի յերկրի տիրակալները կարողանան իրենց համար նա հարստութիւններ հափշտակել, կարողանան իրենց իշխանութիւնը ծածկել։

Նրանց իշխանությունն առանց այդ ել չափազանց թանձ և նստում մարդկության վրա։ Որեցոր, մինչև անգամ խաղաղ ժամանակ, նա հազարավոր մարդիկ և վոչնչացնում։

Ահա, հալվեցեք, ինչքան մարդ վոչնչացրեց նա միայն անցյալ տարի, յերեքհարյուր վաթսուև հինգ որվա մեջ։

Անցյալ տարի կալիստալիստական յերկրներում յերկու միլիոն մարդ մեռավ քաղցից. համարյա այդքան ել չղիմացավ կարիքի դեմ մղված մշտական պայքարում և ինքը ձեռք բարձրացրեց իր վրա, և ավելի շատ, անհամեմատ ավելի շատ վոչընչացավ քաղցից, աղքատությունից և ուժերից վեր աշխատանքից առաջացած հիվանդություններից, — այնպիսի հիվանդություններից, վորոնք վաղուց կարող եյին չլինել յերկրի վրա։

Ի՞նչ նշանակություն ունեն այս համեմատությամբ բոլոր տարերային աղետները — յերկրաշարժները, հեղեղումները, փոթորիկները։ Յերկրաշարժը խորտակում և մարդկանց հազարներով, իսկ այստեղ միլիոններ են կորչում։ Յերկրաշարժներ պատահում են յերբեմն-յերբեմն, իսկ մարդկանց այս վոչնչացումը քաղցից, տեղի յե ունենում ամեն ժամանակ, անընդհատ։ Յեվ, վերջապես, յերկրաշարժի համար վոչ վոք մեղավոր չե, իսկ այստեղ մենք շատ լավ գիտենք, թե ով և հանցավորը։ Յերկրի արեակալները, իսկապես, արյունոտ հանապարհով են տանում մարդկությանը։

Ահա նրանց իշխանության համար, այն բանի համար, վորպեսզի այդ իշխանությունը կարողանա ավելի յերկար ժամանակ գոյություն պահպանել, ֆաշիստներն իրենց զինվորներին քրում են պատերազմի, աշխատում են խաբել նրանց՝ հայրենիքի մասին ասած իրենց խոսքերով։

Բարեբախտաբար, այժմ արդեն այնքան ել հեշտ չե ժողովուրդներին խաբել, ինչպես այդ արին 1914 թվին. չե՞ վոր նրանք արդեն ունեն անցած համաշխարհային պատերազմի փորձը։ Այժմ բանվորները կազմակերպված են, նրանց ղեկավարում են կապիտալիզմի դեմ անհաշտ պայքար մղող կոմունիստական կուսակցությունները։

Վճշ, յեթե արդեն ստիպված պետք և պատերազմել, յեթե ֆաշիստները կհարկադրեն ժողովուրդներին զենք բարձրացնել, այն ժամանակ արժե զենքը ձեռքն առնել և կռվել ի սեր միմիայն մի նպատակի, վորպեսզի այդ դաժան ու անմիտ իրավակարգը, վորքան կարելի յե, ավելի շուտ փուլ գա։

Վ-բաղադի, վերջապես, հասնի այն ժամանակը, յերբ վոչ

Մարտիկը հանգստի ժամին:

մի տեղ ալիւս չէ լինի մարդկանց ճշմարէտ—մարդկանց կողմից, չեն լինի զոչ քաղց, զոչ անգործութիւն, զոչ պատերազմներ:

Նրանք, ովքեր հաստատութիւն զորոշել են մարդկութիւնն արյունալի ճանապարհից դուրս բերել ու նոր, ավելի լավ ճանապարհի կանգնեցնել, ովքեր դրա համար պատրաստ են տալու իրենց ամբողջ ուժերը, իսկ յեթե պետք լինի, և կյանքը,—կոչվում են բոլորակներ:

ԱՅԴ 1914 ՔՎԻՆ ԵՐ

Բոլոր քաղաքական կուսակցութիւնները—բացի բուլկերներէ կուսակցութիւնից—պատասխանատու յեն համաշխարհային պատերազմի համար. չե՞ զոր նրանք բոլորն եւ 1914 թ. միանգամաւ ելին իրենց յերկրներէ կառավարութիւններին:

Ձեռ ավելի խայտառակ պատմութիւն, քան ռոքիալիստական կուսակցութիւններէ պատմութիւնը համաշխարհային պատերազմի միջոցին:

Վերցնենք, որինակի համար, թեկուզ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնը: Վոչ մեկ, այլ տասնյակ անգամներ նրա ղեկավարները յերգովել են, զոր իրենք թույլ չեն տա համաշխարհային պատերազմ լինի, վնասկան բողբոյսն նրանք բռնվորներին դուրս կկանչեն փողոց, ընդհանուր գործադուլ կհայտարարեն, թույլ չեն տա կառավարութիւնը պատերազմ սկսել:

Այդպես ելին խոստանում նրանք: Իսկ թիւ արին նրանք, չերբ, իրոք, վնասկան մոմենտը հասաւ, չերբ իսկապես պատերազմի տհեղ զտանգը կախված եր մեր գլխին:

Նրանք այն ժամանակ յեկան ռախպատգ և հոգաւա պատերազմի ձայն ավին:

Նրանք զազանանցին սոցիալիզմին, նրանք գերմանական զապիտալիստներին ոգնեցին խաբուլ ժողովրդին, քշելու գինւորներին պատերազմի:

Յեզ դրա համար զորպես վարձատրութիւն՝ թույլ արվեց նրանց ռախպատգի նիստի վերջում մոտենալ Վիլհելմ II-ին և անթիով սղսել նրա ձեռքը...

Այդ որերին, ճիշտ գերմանական այն ռոքիալիստներին նման վարվեցին նաեւ այլ յերկրներէ ռոքիալիստները:

Ծիա՞յն մի կուսակցութեան—բռնակիւնների կուսակցութեանը—միշտ պայքարում եր համաշխարհային պատերազմի դեմ։ Բռնակիւնները համաշխարհային պատերազմի դեմ պայքարում ելին։ Դեռ այն ժամանակ, յերբ կապիտալիստական կառավարութեանը դեռ նոր ելին պատրաստում այն։ Նրանք չգաղափարեցին իրենց պայքարը նաև այն ժամանակ, յերբ արդեն պատերազմը վրա յեր հասել։

Յարական կառավարութեանը շատ լավ գիտեր, թե ով ելի զլիազօր թշնամին։

Դեռ 1914 թվի ամռանը, հենց պատերազմից առաջ, վոստիկանութեանն ամբողջ Ռուսաստանում ձերբակալութեաններ կատարեց, հարյուրավոր բռնակիւնների բանտերը նստեց, բազմաթիվ քաղաքներում տակնուվրա արեց բռնակիւնայն կուսակցական կազմակերպութեանները և փակեց բռնակիւնայն թերթերը։

Յարական կառավարութեանը թվում եր, թե բռնակիւններն աշխատեցին զրկված են պատերազմի դեմ պայքարելու հնարավորութեանից։

Բայց բռնակիւններն իզուր չե, վոր ընդհատակյա աշխատանքներ ազմայա պայքարի փորձ ունեյին։ Նրանք կազմակերպեցին «Թափառող» գաղտնի տպարան. ամեն շաբաթ տպարանը տեղափոխում ելին մի նոր տեղ, վորպեսզի հետքերը խճճեն, վոստիկանութեանը մոլորեցնեն։ Ձեռագրերն այդ տպարանն ելին ընդունում վոչ պորտֆելներում, վոչ ել թղթապանակներում, ալ լուցկու տուփերում։ Նրանք զրկած ելին լինում պապիրոսի թղթի կտորների վրա, խուզարկութեան դեպքում նրանց կարելի յերանմիջապես ալել։ Իսկ պատրաստի, տպված թերթիկները դուրս ելին տանում սուսկերով կամ կանաչիդենով լցված զամբուլներին մեջ զրկած։ Հետո ալ թերթիկները զցում ելին գործարանները, կայարանները, մորելիզացիոն կետերը, վորտեղից զինվորները ուղարկուհաւ ելին մեկնում։

Յեւ ահա, այն ուրերին, յերբ բոլոր թերթերը բոլոր յերկրներում բանվորներին ու գյուղացիներին պատերազմի կոչ ելին տնում, հնչեց. Լենինի ձայնը, բռնակիւնների ձայնը։

Լենինը ժողովուրդներին կոչ եր անում՝ դադարեցնել իմպերիալիստական պատերազմը, և վոչ միայն կոչ եր անում, ալ լուցկու եր տալիս, թե ինչպես անել ալ։

— Յեւ զք պատերազմի դեմ արտահայտած բողոքների մեջ չե, ցարական կառավարութեանն ուղղած խնդիրների մեջ չե,—

ասում էին բռնակները ռուս բանվորներին և գյուղացիներին — Այդ բոլորը չեն ոգնի: Չմ՞ վոր, կապիտալիստներին և կալվածատերերին պատերազմն անհրաժեշտ է: Իսկ ցարական կառավարութիւնը կալվածատերերի ու կապիտալիստների կառավարութիւնն է:

Իշխանութիւնը խլել նրանց ձեռքերից — ահա պատերազմը վոչնչացնելու միակ միջոցը:

Բայց դրա համար անհրաժեշտ է զենքից չհրաժարվել, այլ այդ զենքը դարձնել նրանց դեմ, ովքեր առաջացրել են պատերազմը՝ կապիտալիստների դեմ: Իմպերիալիստական պատերազմը, ժողովուրդը

բռնել քաղաքացիական պատերազմի, ժողովուրդների հակառակադրութիւն՝ ընդդէմ յերկրի տիրակալներին:

Ահա ինչի էին կոչ անում բռնակները, ահա ինչի էին պատրաստվում նրանք:

1914 թվի աշնանը բռնակները խորհրդակցութիւն հրավիրեցին:

Իվանով-Վոզնեսենսկից, Խարկովից, Ռիգայից և այլ քաղաքներից Պետրոգրադ էին գալիս բռնակ բանվորները: Դալիս էին դարձուղի ճանապարհներով, վորպեսզի խաբէին վոստիկանական լրտեսներին: Իրիշերով խուլ կիսակայարաններում իջնում էին գնացքից, անտառներով ու ճահիճներով վոքքով կտրում — հասնում մի այլ յերկաթուղու ճյուղի, այստեղից ուրիշ գնացք նստում:

Նոյեմբերի յերկուսին, Պետրոգրադի շրջակայքում, Ոգերկայում, ձմեռվա համար փակված ամառանոցներից մեկում խորհրդակցութիւնը բացվեց: Նրան շատ քիչ մարդ եր մասնակցում — տեղերից մի քանի պատվիրակներ և ելի հինգ բռնակներ — պետական Դումայի պատգամավորներ:

Տան բոլոր պատուհանները վերմակով ծածկել էին: Դուռը բաց էին անում միայն պայմանական թակոցից հետո:

Խորհրդակցութիւնի մասնակցները յերկու ուղուէր չէին գալիս այս տնից: Յերկու գիշեր քնում էին իրար կցած սեղանների վրա: Յերբորդ, վերջին գիշերը հանկարծ բարձր թրեկոց լսվեց, իսկ դրանից հետո դուռը դրոշմունով պոկվեց ծխիւններից և ասորճանակները ձեռներին պատրաստ, ժանդարմները ներս խուժեցին սենյակ:

— Տեղից չշարժվել, ձեռները վեր, — անդալակեց ժանդարմային սպան:

Մտադարեւությունն սկսվեց։ Իզուր եյին վերաձուլ բոլորիկներն ազատվել—ժանդարմներն ամուր բռնել եյին նրանց ձեռքերից։ Հետո բանտ տարան նրանց։

Մանր դուռը շրխկաց զնդոցով, և ամեն մեկը ընկավ մի մենախուց։

Հարյուր որ նրանք նստեցին այստեղ։

Իսկ հարյուր որից հետո խցերի դռները բացվեցին—պահակախուսերը բոլորիկներին դատարան տարավ։ Յերեք որ շարունակվեց դատը։ Վերջապես մեղադրյալներին վերջին խոսքը տվին։

—Մեզ դատում են,—ասացին նրանք,—ժողովրդի իրավունքների տոկուն պաշտպանության համար, մենք կորչում ենք նրա համար, վոր մեր գիտելիքների չափով պաշտպանում եյինք բանվորների շահերը։

Կես գիշերին դատարանը դատավճիռ հանեց—իննը մարդուղարկել Սիբիր, յերկուսին փակել բանտում։

Յերկաթյա յեւարանի հարթակի վրա բոլորիկները գրկախառնվեցին ու համբուրվեցին իրար հետ. հետո նրանց կրկին ցրեցին իրենց խցիկները։

Իսկ հետո յեկավ բանտային լուսանկարիչը, լուսանկարեց նրանց, ըծիշկը նայեց նրանց և գրի առավ «հասնձնահատուկ նշանները», տուշով նրանց մատներից արտատիպ հանեց։ Յեմ շուտով բոլորիկներին—Դուժայի նախկին պատգամավորներին—հազցրին կալանավորական խալաթները՝ կրծքներին համարներ կարած, ամեն մեկին սպիտակեղենով մի տոպրակ տվին, կանդալները բերին։

Բանտային փակ ավտոմոբիլը մոտենում եր Նիկոլասկի կայարանին։ Կառավարողը բոլորովին դատարկ եր։ Բայց յերբ բոլորիկներն արդեն մոտենում եյին գլխավոր մուտքին, նրանց պատահեցին մի քանի բանվոր-յերկաթուղայիներ։ Բանվորները ճանաչեցին նրանց և կանգնեցին։

—Մի վատցեք, ընկերներ,—բացականչեցին նրանք,—շուտով կազատենք։

Շոգեքարշն սկսեց շլալ, յերկաթյա ձողեր հազցրած պատուհաններով վազոնը շարժվեց տեղից։ Նրա առաջ ահագին ճանապարհ կար, հազարավոր վերստեր։ Նա գնում եր դեպի արևելք, Սիբիր—այնտեղ, վորտեղ այդ ժամանակ արդեն աքսորումն եր դանվում Ստալինը...

«Մեր կուսակցութեան աշխատանքը հարյուր անգամ ավելի դժվարացավ,—այդպէս եր գրում այդ ուրբերէն Լենինը,—բայց, այնուամենայնիվ, մենք այն կտանենք»:

ՅԵՐԲԻ ԿՎԵՐՋԱՆԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԸ

Այն մասին, թե ինչպէս եր Լենինը ղեկավարում մեծ պայքարն ընդդէմ պատերազմի, ինչպէս նա ընդմիջա իր կապերը իսկեց սոցիալիզմին դաժաճանող և պատերազմը խրախուսող բոլոր ռադիկալիստներին՝ հետ, ինչպէս նա միջադպիսին համապումարներ եր հրավիրում, բոլոր յերկրներէ ժողովուրդներին պայքարի հանում պատերազմի դեմ,—այս բոլորի մասին այստեղ անհնար ե պատմել:

Կասեմ միայն, թե ինչ հետեանքի հասցրեց Լենինի սկսած այդ պայքարը:

Դուք կարդացիք այս գրքում Վերդենի ճակատամարտի մասին: Հիշեցեք, ինչպիսի քաջությամբ եյին կռվում Ֆրանսիական զինվորները, քանի դեռ հաժաւում եյին, վոր պատերազմում են իրենց հայրենիքի համար:

Բայց այդ նույն զինվորները, վորոնք Վերդենի տակ հնազանդորեն գնում եյին մեռնելու համաձայն իրենց հրամանատարների կարգադրութեան, մի տարբի անց սկսեցին ճանապարհին գնացքները կանգնեցնել, պահանջել, վորպէսզի նրանց հետ տանեն Փարիզ:

— Ժամանակն ե պատերազմը վերջացնելու, հեղափոխութիւնն սկսելու...

Դուք կարդացիք այս գրքուկում Ամյենի ճակատամարտի մասին: Հինց այդ ճակատամարտի ժամանակ զերմանական զինվորներն առաջին անգամ հրաժարվեցին յենթարկվել իրենց սպաներին, իսկ յերեք ամսից հետո կարմիր զորականեր բարձրացնելով Բեռլինի վրա գնացին:

Դուք կարդացիք Զեքերյուզեյի ճակատամարտի մասին: Նույն զինվորները, վորոնք մասնակցել եյին այդ կռվին, զորացրման մոմենտին ապստամբեցին և քիչ եր մնացել, վոր զինվորական միլիտարութեան շնքը գրավեյին Լոնդոնում:

Յեվ, վերջապէս, Ռուսաստանում ժողովուրդներն իրենց

պաշարը մինչև վերջ տարան։ Հեղափոխութեան դրոշի տակ բողոքիկները մեր յերկիրը դուրս բերին համաշխարհային պատերազմից։ հեղափոխական, քաղաքացիական պատերազմում պաշտպանեցին այն կապիտալիստներին, իսկական խաղաղություն տվին նրան։

Իսկ ինչո՞ւ միլիոնավոր մարդիկ Լենինի ցույց տված ուղիով գնացին։ Ինչո՞ւ համաշխարհային պատերազմին այլևս մասնակցել չցանկացող այդ մարդիկ այդպիսի պատրաստակամութեամբ դահուբրում ելին իրենց կյանքը հեղափոխական կռվում։

Վորովհետև նրանք այժմ իսկապես պաշտպանում ելին իրենց հայրենիքը, իրենց ազատությունը։

Այժմ նրանք կապիտալիզմի համար չեյին կռվում, այլ նրա դեմ, հենց այն դաշլային որենքի դեմ, վորը և պատերազմներ ե ծնում։ Յեւ, նշանակում ե, այս պատերազմում տարած հաղթությունը մոտեցնում եր այն ժամանակը, յերբ այլևս պատերազմներ չեն լինի։

Կա այդպիսի որ. բոլոր ժողովուրդները կազաովեն կապիտալիզմից, դաշլային որենքի տիրապետությունից։ Այլևս պատերազմներ չեն լինի—ուղղակի նրա համար, վոր այլևս գոյություն չեն ունենա այն պատճառները, վորոնք առաջներում առաջացնում ելին այդ պատերազմները, չեն լինի այն մարդիկ—կապիտալիստները, վորոնց անհրաժեշտ եր պատերազմը։

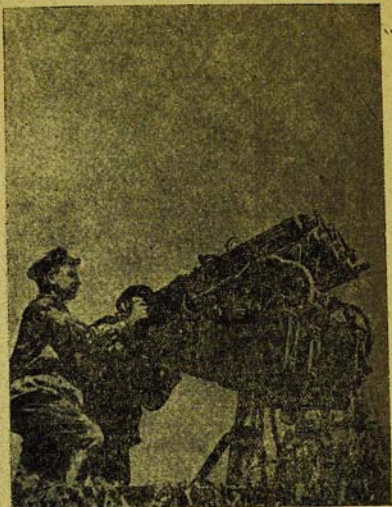
Բոլոր զենքերը, քնչպիսիները վոր կան յերկրի վրա, կենանք ալն ժամանակ հակա վառարանը, կհալենք և նրանցից կպատրաստենք բոլորին անհրաժեշտ իրեր։

Այն ժամանակ ամեն զենքի տեսակից մենք միայն մի-մի նմուշ կպահենք և այդ նմուշները կդնենք Թանգարանում։ Թող մեզանից հետո ապրող մարդիկ գիտենան, թե ի՞նչ դաժան ժամանակներում են ապրել իրենց նախնիները։ Թող նրանք իմանան, թե ի՞նչ դնով ե նվաճված նրանց ազատությունը։

Այդպես կանենք, յերբ ժամանակը գաւ Իսկ առայժմ զենքը մեզ հարկավոր ե։

ՄԲԹԵ մենք չենք անում այն ամենը, ինչ մեզնից ե կախված, վորպեսզի պատերազմը հեռացնենք։

ԶԲ վոր Խորհրդային իշխանությունն եր, վոր դեռ 1927 թվին բոլոր յերկրներին առաջարկեց զինաթափվել, արձակել

Մեր գնդացի-ըզները զենիթային գնդացի մաս:

բանականները, միևնույն որում գոչնչացնել յերկրի վրա յեղած բո-
լոր թնդանոթները, տունկերը, ռաղմանավերը, սավառնականները,
սուգանավերը, այն բոլորը, ինչ վոր պատերազմի համար ե, ինչ
վոր մահ ե բերում մարդկանց... Բայց այդ առաջարկութունը
մերժվեց բոլոր յերկրները կառավարութիւնների կողմից:

Այն ժամանակ Խորհրդային Միութիւնն առաջարկեց բո-
լոր յերկրներին՝ կրճատել իրենց բանակները թեկուշ յերկու
ամիս, ե հրաժարվել զենքի ամենա դաժան ու կործանիչ տեսակ
ներից: Բայց կապիտալիստական պետութիւններն այս առա-
ջարկին ել չհամաձայնեցին:

Դրանից հետո Խորհրդային Միութիւնն առաջարկեց բազ-
մաթիւ—պատերազմի սկսողի՝ նշտակի բոլորողումը. յեթե այդ
քնորոշումն ընդունվեր, պատերազմ սկսելն անհամեմատ ավելի
զգաւար կլիներ—ամեն մեկին անմիջապէս պարզ կլիներ, թե ով
ե նրանում՝ հանցաւորը: Բայց պետութիւնների սեփ մասը այս
եւս մերժեց:

Վերջապէս, Խորհրդային Միութիւնը բոլոր յերկրներին
առաջարկեց ստորագրել չհարձակվելու ե փոխադարձ ոգնութիւն
պայմանագիր: Ահա ինչու մե եր կայանում այս պայմանագրի. ը-
ստին մի պետութիւն պարտավոր ե դուրս դու պատերազմ
սկսողի դեմ, պարտավոր ե պաշտպանել խաղաղութիւնը: Բայց
Դերմանիսն, Ճապոնիսն ե Լիհաստանը մերժեցին նաեւ այս առա-
ջարկութիւնը:

Ահա թե մենք ինչքան փորձեր ենք արել, վորպեսզի խա-
ղաղութիւնն ամրացնենք: Բայց մեր բոլոր ջանքերը դեմ են առ-
նում այն յերկրների դիմադրութիւնը, վորոնք անպայման պա-
տերազմ են ցանկանում—ե ամենից առաջ Ֆաշիստական պետու-
թիւնների դիմադրութիւնը:

Մենք խաղաղութիւն կողմակից ենք: Ֆաշիստները՝ պատե-
րազմի:

Նոր խնդիր խաղաղական պատերազմ ե սպառնում աշխարհին:

Այդ պատերազմը պատրաստում են ֆաշիստները: Այդ
նրանք են կամենում հարձակվել մեզ վրա, նրանք են նախորդ
գոչնչակիցներ փնտռում իրենց համար, պատերազմի ընդհանուր
ճակատ ստեղծում:

Մարդկության ամբողջ ապագան հարվածի սպառնալիքի տակ եւ Դեռ կարելի չԾ արդյոք հեռացնել այդ հարվածը, պահպանել խաղաղությունը:

Այո, դեռ կարելի չեւ Բայց, այժմ խաղաղությունը պահպանելու համար հարկավոր ե նրա համար պայքարել: Ինչպեհանցադործի ձեռները կապում են, վորպեսդի նա վոչվոքի չկարողանա ֆրասել, ինչպեհա խելադարի վրա հանդարտեցնող շապիկ են պցում, այնպեհա ել ժողովուրդները պետք ե կապեն Փաշիզմի ձեռները, վորպեսդի նա նոր պատերազմ չսկսի:

«Պատերազմի ճակատին» բոլոր յերկրներում պետք ե հակադրել ժողովրդական միասնական «խաղաղության ճակատը»:

Ճակատ ընդդէմ ճակատի—միայն այդպեհա ե հնարավոր այժմ իրապեհա պայքարել խաղաղության համար:

Բոլոր ուժերը խաղաղության համար մքվող պայքարին: Այս պայքարը պետք ե միացնի և՛ նրանց, ովքեր դեմ են պատերազմին, և՛ նրանց, ում համար այժմ պատերազմը ձեռնառւ չեւ:

ԶԵ վոր, կապիտալիստական կառավարությունների ու կուսակցությունների մեջ ել կան այնպիսիները, վորոնք առայժմ պատերազմ չեն ուզում, իրենք ել են վախենում Փաշիզմի սպառնալիքից: Բայց «խաղաղության ճակատին» գլխավոր ուժը, իհարկե, նրանցում չի գտնվում. այսոր նրանք դեռ խաղաղության կողմնակից են, վաղը կարող են պատերազմի կողմնակից դառնալ:

Խաղաղության կողմնակիցների գլխավոր հենարանը խորհրդային Միությունն ե, միակ պետությունը, վորին պատերազմ պետք չեւ:

Վորքան ավելի ուժեղ լինի մեր հայրենիքը, վորքան ավելի ամուր լինի մեր բանակը, այնքան ավելի ամուր կլինի խաղաղությունը պահելու հույսը:

Խաղաղության կողմը լինել, այդ այժմ նշանակում ե խորհրդային Միության կողմը լինել: Պատերազմի դեմ լինել—այդ այժմ նշանակում ե Փաշիզմի դեմ լինել:

Այո, Փաշիզմը պատերազմ ե: Այժմ, իսպանական դեպքերից հետո, դրանում արդեն վոչ մի կասկած չի ել կարող:

Ահա թե ինչպեհա սկսվեցին այդ դեպքերը:

1936 թվին Իսպանիայում տեղի ունեցավ ընդհանուր քվեար-

կություն: Բովհարկությունը ցույց տվեց, վոր Իսպանիայի ազգարնակության հակայական մեծամասնությունը պաշտպանում է «ժողովրդական ճակատը», միայն նրան է հավատում: Բովհարկության այսպիսի վախճանի հետևանքով եւ Իսպանիայում կազմվեց նոր կառավարություն—ժողովրդական ճակատի կառավարություն:

Յեւ անմիջապես հարց առաջացավ. իսկ այժմ ի՞նչ պետք է անեն ֆաշիստները: Չէ՞ վոր նրանք միշտ եւ բոլոր ուժերով պայքարում եյին ժողովրդական ճակատի դեմ:

Իսպանական ֆաշիստները հենց իրենք անմիջապես պատասխանեցին այդ հարցին: Նրանք ասացին. քանի վոր ամբողջ յերկիրը պաշապանում է նոր կառավարությունը, ապա իրենք ևս յենթարկվում են նրան: Ֆաշիստական զինեւրւններն ու սպաները հանդիսավոր յերգում տվին: Յեւ կառավարությունը հավատաց նրանց:

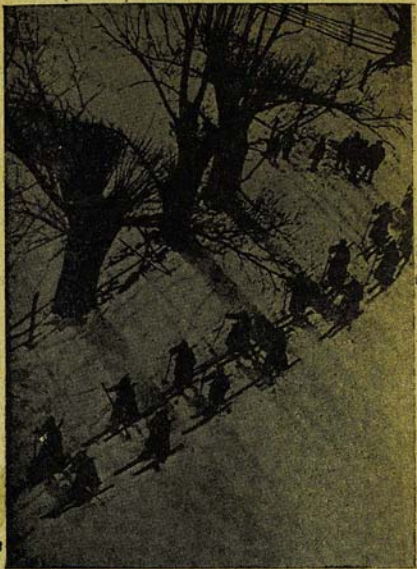
Ընչո՞ւ է, յեղան միքանի կասկածելի փաստեր: Այսպես, որինակ, իսպանական ֆաշիստներն սկսեցին այցելել Գերմանիա և Իտալիա, այնտեղ ինչ-վոր գաղտնի բանակցություններ եյին վարում: Ֆաշիստական զինեւրւններն ինչ-վոր սկսեցին շատ հաճախ ուղղակիան ուսուցում և մանյովրներ կատարել, իրենց դրոշները մի տեղից այլ տեղեր շարտել: Բայց իսպանական կառավարությունը մասնների արանքով եւ նայում այդ բոլորին:

Հինգ ամիս այսպես շարունակվեց:

Իսկ հուլիսի 18-ի լույս 19-ի գիշերը Սեվիլյան ռադիոկայանը, վոր գտնվում եր ֆաշիստների ձեռքին, հաղորդեց ողբերկութաբանական այսպիսի մի ամփոփագիր. «Ամբողջ Իսպանիայի վրա յերկինքն անամպ ե...»: Դա ապստամբության պայմանական նշանն եր:

Ֆաշիստական խռովություններն իսպանական համարյա բոլոր քաղաքներում միաժամանակ բռնկեցին. ֆաշիստների ամբողջ հույսը դրված եր անալնկալի, պայքարի համար իսպանական ժողովրդի աննախապատրաստ լինելու վրա: Ապստամբների համար առանձնապես կարևոր եր Իսպանիայի մայրաքաղաքի՝ Մադրիդի գրավումը:

Բայց իսպանական կոմունիստներն արթուն եյին, ապրատամբությունը նրանց հանկարծակիի չբերեց: Անմիջապես բանվորներին զենք բաժանվեց: Յեւ քաղաքների մեծ մասում ապրատամբությունն իսկույն ճնշվեց: Մադրիդը միաց որինական կառավարության ձեռքին:

Մեր գանաւազոր հասեակները:

Թվում էր, թե ապստամբությունը չհաջողվեց, և ապստամբ զինեւրաւներին մի բան էր մնում—անձնատուր լինելը։ Չէ՞ վոր ուժերն արդեն չափից դուրս անհավասար են—մի կողմում մի բռնուն ֆաշիստներ և նրանց կողմից խաբւած, Աֆրիկայից բերված մարտկկացի զինվորներ, իսկ մյուս կողմում՝ իսպանական ամբողջ ժողովուրդը։

Բայց խռովարար զինեւրաւներն անձնատուր չեղան։ Նրանք, բանից դուրս ե գալիս, պահեստի մի կողիւր ել ունեյին—Իտալիայի և Գերմանիայի ոգնությունը։

Ահա այստեղ ել բացվեց, թե իսպանական ֆաշիստներն ինչու համար եյին նախորոք Գերմանիա և Իտալիա գնացել, ինչի՞ մասին են այնտեղ բանակցություններ վարել։ Այս յերկըրներից սկսեցին այժմ խռովարարների համար շտապ կարգով հարյուրավոր նորագույն տանկեր և սավառնակներ հասնել։ Ոգտվելով զինքի վերաբերյալ իրենց ունեցած առավելությունից՝ խռովարարները նորից հարձակման անցան։

Այն ժամանակ ֆրանսիական և անգլիական կառավարությունները տեսնելով, վոր իսպանական զործերի մեջ սկսում են ոտար պետություններ խառնվել, և ցանկանալով դրանից խուսափել, Յեվրոպայի բոլոր պետություններին առաջարկեցին այսպիսի մի համաձայնություն ստորագրել։ Ըրլոր պետությունները խոստանում են զինք չմատակարարել վոչ իսպանական խռովարարներին, վոչ ել իսպանական կառավարությանը։ Իհարկե, դա անաւրդարացի յեր։ չեր կարելի խռովարարներին և ամբողջ ժողովրդի կողմից ընտրված որինական կառավարությունը հավասարեցնել։ Բայց դրա փոխարեն այդ համաձայնությունը կարող եր խռովարարներին զրկել զինքի մատակարարումից։ Իսկ, վոր գլխավորն ե, նա կարող եր խոչընդոտ հանդիսանալ Իսպանիայի պատերազմը միջազգային պատերազմի վերածվելուն։

Այդ պատճառով ել Խորհրդային Միությունն ստորագրեց համաձայնությունը։

Ստիպված ստորագրեցին այդ համաձայնությունը և Գերմանիայի ու Իտալիայի կառավարությունները։

Սակայն գերմանական և իտալական ֆաշիստները խաբերալության զիմեցին—համաձայնությունը նրանք ստորագրեցին, բայց չգործադրեցին։ Նրանք շարունակում եյին խռովարարներին զինք մատակարարել։

Խռովարարները մօտեցան Մադրիդին։

Բայց այստեղ պարզվեց, Վոր Մադրիդը գրավելու համար տանկեր ու սավառնակներ ունենալը զեռ բավական չե, այդ բանի համար անհրաժեշտ է նաև մեծ բանակ ունենալ: Աներկյուղ եյին կովում Մադրիդի պաշտպանները: Նրանք բազմաթիվ տանկեր ու սավառնակներ խլեցին խռովարարներից: Նրանք իրենք եյին պատրաստում տանկեր ու սավառնակներ իրենց զործարաններում: Նրանք կարողացան զենք գնել Ամերիկայից և Իսպանիա փոխադրել:

Յեվ ահա Մադրիդի պատերի տակ Ֆաչիստական բանակը պարտություն կրեց ու ցնցվեց:

Բայց այն ժամանակ զերմանական և իտալական կառավարությունները բոլոր կապանքներն ու խորամանկությունները մի կողմ դրին և սկսեցին ապստամբներին ոգնելու համար Իսպանիա ուղարկել վոչ միայն զենք, այլև իրենց զորքերը...

Այժմ, յերբ այս օրդերը գրվում են, Մադրիդի տակ պայքարը զեռ շարունակվում է, և վոչ վոք չգիտե, թե ինչ կլինի նրա վախճանը:

Բայց այժմ մի բան պարզ է. Գերմանիան և Իտալիան իզուր չե, Վոր այդքան յեռանդով ոգնում են իսպանական խռովարարներին: Ֆաչիստները ձգտում են Իսպանիան գրավել նրա համար, Վորպեսզի այն ևս քաշեն իրենց իսկ կողմից սարքած ռպատերազմի ֆրոնտը, և նրա հարստություններն ու ուժերն ոգատագործեն ապագա համաշխարհային պատերազմում — պատերազմ ամենից առաջ, Խորհրդային Միության դեմ:

ԶՐՈՒՅՑ ՊԵՐԵԿՈՊԻ ՄԱՍԻՆ

Առաջին անգամը չե, Վոր Թշնամին պատրաստվում է մեր յերկիրը հափշտակելու, առաջին անգամը չե, Վոր պատերազմի վտանգն սպառնում է մեզ:

Տասնևութ տարի առաջ, քայքայման ու սովի ժամանակ, յերբ մենք չունեյինք վոչ հաց, վոչ մետաղ, վոչ քարածուխ, վոչ նավթ, յերբ համարյա բոլոր զործարաններն անուշադրության եյին մատնված, իսկ գնացքները յերկաթուղու գծերով շարժվում եյին սայլից վոչ արագ, այդ դժվար ժամանակ մեզ վիճակվեց զենքը ձեռներիս պաշտպանել մեր հայրենիքը:

Այն ժամանակ մենք չունեյինք այնպիսի հզոր բանակ,

ինչպես այժմ. քաղաքացիական պատերազմի ծանր պայմաններում և ստեղծվել մեր կարմիր բանակը:

Յերեք տարի շարունակվեց քաղաքացիական պատերազմը, յերեք տարի հետ ելինք մղում ոտար և ուռւ կապիտալիստների կողմից կազմակերպված սպիտակ բանակները: Գոհմներ ելին դնում Ուրալում, Սիբիրում, Պետրոգրադի տակ, Ուրյոլի տակ, Կիևի մոտ:

Վերջապես 1920 թվի աշնանը և՛ ծովակալ Կոլչակը, և՛ գեներալ Յուդենիչը, և՛ գեներալ Դենիկինը ջարդ ու փշուր յեղան. սպիտակների ձեռքում—այժմ նրանց հրամանատարը բարոն Վրանգելն եր—մնաց միայն Ղրիմը:

Յես ուղում եմ Ղրիմի համար մղած պայքարի մասին պատմել, թեկուզ միքանի խոսքով. այդքանը բավական կլինի, վորպեսզի պատկերացնենք մեզ, թե ինչպես ելինք կովում մենք քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ:

Նոյեմբերի 3-ին կարմիր զորքերը մոտեցան Սիվաշին, ջրի այն շերտին, վոր Ղրիմ բաժանում և մնացած յերկրից:

Ղրիմ հենց կողքին եր, շատ մոտիկ. բայց այնտեղ մանելն անհնար եր. Սիվաշը, այդ ճահին-ծովը փակում եր զորքերի ճանապարհը:

Բնությունն ինքը Ղրիմը դարձրել և տնտեսելի մի ամրոց. ըստ կողմերից նա շրջապատված և ջրով և միայն հողի մի բուրակ շերտով: Պերեկոպի պարանոցով միացած և մայր ցամաքի հետ: Այդ պարանոցն այնքան նեղ և, վոր այստեղ մտնողները ծավալվել չեն կարող: Մինչև անգամ փոքրիկ բանակը կարող և պաշտպանել այն, փակել Ղրիմի մուտքը:

Հենց դրա վրա և հույս ելին զրել սպիտակները:

Պերեկոպ քաղաքի մոտ, պարանոցի հենց սկզբում իր ամրող լայնությամբ ցամաքը փակված և վաղուց ի վեր շինված հողային պատնեշով. նրա առաջ գտնվում և քառասուն մետր լայնությամբ մի փոս: Հենց այդ հողապատնեշն և Վրանգելն ընտրեց իր ամրությունները կառուցելու համար: Մի տարուց ավելի աշխատում ելին այստեղ սապյորները. նրանք հողաթումբը կարտանցին խրամատներով, չաղվեսային բներով, բլինդաժներ սարքեցին, թաքստարաններ՝ թնդանոթների համար, գնդացրային բներ:

Իսկ ամբողջյունների այս շարքի հետևում—պարանոցի վերջում—Յուլուստի մոտ սպիտակները կտռուցեցին յերկրորդ շարքը ևս։ Այստեղ դրին սեվաստոպոլյան ամբողջյուններից վերցրած հեռաէիզ հսկայական թնդանոթներ։

Այսպես եյին սպիտակները փակել Ղրիմի մուտքը։ Կարծես յերկու կողակեզով եյին կողակել թերակղզին, իրենց վերջին ապաստարանը։

Հոկտեմբերի 30-ին Վրանգելն անձամբ դիտեց բոլոր ամբողջյունները։ «Այսուհետև,—ասաց նա զննելուց հետո,—Ղրիմը թշնամու համար անմատչելի լինի։

Իսկ ուղիղ մի շարաթից հետո, կարմիր ճակատի հրամանատար Ֆրոնզեին, այդ անվեհեր բոլշևիկը, վոր ցարական ժամանակ մահվան եր դատապարտված, հրաման արձակեց՝ վերցնել Ղրիմը։ Յեվ մեր զորքերը գրոհի շարժվեցին դեպի Պերեկոպոլսյց նրանք շարժվեցին Ղրիմի վրա վոչ այն ճանապարհով, վորով սպասում եյին նրանց սպիտակները։ Նրանք գնացին այնպիսի ճանապարհով, վորը նշանակված չե և վոչ մի քարտեզի վրա։

Այդ ժամանակ Ղրիմում ցուրտ և հազվագյուտ չոր աշուն եր։ Բացի այդ, յերկար ժամանակ փչում եր անընդհատ քամի, վոր Սիվաշի ջրերը քշում եր դեպի արևելք։ Սիվաշն սկսեց ծանծաղել։ Այնտեղ, վորտեղ, քարտեզին նայելով, տարածվում և ծովը, այժմ նեղ շերտի նման ձգվում եր մերկացած հատակը։

Ֆրոնզեին զորքերին տարավ ծովի հատակով—Պերեկոպոլսկուց։ Նոյեմբերի 8-ի գիշերը, յերբ բոլորովին մթնեց, տասնըհինգերորդ և հիսուներկուերորդ դիվիզիաներն իջան ավից ու հատակով շարժվեցին։ Մթության մեջ, ճանապարհից չհեղվելու համար, հետախույզները նախորդ ամբողջ ճանապարհի յերկարությամբ նշանաձողեր եյին գնում։

Մտախուռը քուլա-քուլա բարձրանում եր Սիվաշի ծանծաղացած հունի վրա։ Կարմիր բանակայինները գնում եյին՝ խոնավությունից կձկվելով։ Նրանք համարյա բոլորն ել բորիկ եյին, շատերը մինչև անգամ շինել չունեյին։ Նրանք փաթաթված եյին ցնցոտիների մեջ, և գլխներին, սաղավարանների փոխարեն, կապել յերեսաբրդիչներ, շապիկներ, ինչ վոր պատահել եր։

Պավարի ու անգորբուրության մեջ գնում եյին մարտիկները։ Վոչ մի բարձրաձայն խոսակցություն։ Մթության մեջ վոչ մի անգամ մի լուցկի ել չբթաց։ Չե՞ վոր, յեթե թշնամին նրանց

տեսներ ճանապարհին, կարմիր բանակայիններից վոչ մեկը չեր-
ազատվի—մերկ ու հարթ հատակում գնդակներից թագնվել չե-
լինի, պաշտպանվելու համար խրամատներ չկային:

Միայն հազարավոր վոտքերի զգուշ խշշոց, միայն ջրալի-
ցեխի ճգփյուն: Կարծես սավերների բանակ էր մյուս ասփ-
սեղեկորվում, կտրում-անցնում հովիտը, վորով դեռ վոչ վազուց:
Սրվաշն էր գլորում իր ավիճները:

Իսկ այնտեղից, ասփից, ուր բուն էյին դրել թշնամիները,
հաճախ լուսարձակների ճառագայթներն էյին յերկարաձգվում,
կտրատում գլխավերևի խավարն ու արագությամբ փախչում ավե-
լի տուաջ: Յերբեմն ոսկեսն էր թռչում վեր, դեպի անասող յեր-
կինքն ու մի վայրկյան կախվում՝ վորպես հեղին սունկ և, դան-
դաղությամբ ցրվելով, ցած ընկնում, թռչիճի ժամանակ հանգչե-
լով: Գիշերը մերթ լուսավորվում էր դժգույն, տագնապային
լույսով, մերթ կրկին բորբոսվին սեվանում:

Մարդիկ գնում էյին ու գնում: Արդեն մեր առաջընթաց
ջուկատները հասան պարանոցին, վորն արևելքում կաղթում է մի-
փոքրիկ հրվանդան, իսկ—հետևիները նոր էյին միայն մոտե-
նում Սիվաշի մեջտեղին—ճանապարհի դեռ կեսն էլ չէին անցել:

Յեվ հանկարծ, դեռ հատակով քայլող կարմիր բանակային-
ները խավարի մեջ՝ ձախ կողմում նկատեցին ինչ վոր լուսավոր-
չերտ. նա կարծես թե մեծանում էր, մոտենում և ավելի ու ավե-
լի լայնանում:

Այդ ջհւրն էր դալիս:

Յեղանակը խաբեց կարմիր մարտիկներին. քամին փոխեց
ուղղությունը և այժմ ջուրը քշում էր հետ, ջուկատների կողմը:
Անաղմուկ և առանց կանգնելու ծովը լցնում էր իր հատակը:

Մովը հասավ մարտիկներին: Արդեն նրանց վոտները չփչը-
փում էյին ջրում, թնդանոթները թաղվում էյին ցեխի մեջ:
Մարդիկ ու ձիերը շուտ շուտ ընկնում էյին ջրի տակ անկա-
տելի փոսերը: Հեծյալը վոտքը դրած—չդրած՝ ձիու հետ միանդա-
մից կորչում է այնտեղ, անկարող լինելով այլևս ճանճուտից դուրս-
պրծնել: Յեվ քանի գնում՝ նշանաձողերով ցույց տված ուղիով
առաջ ընթանալն ավելի յեր դժվարանում:

Սիվաշը վերադառնում էր ժամանակավորապես լքած իր
հովիտը:

Ի՞նչ անել: Ջրից հետ փախչել, մի վերադառնալ:

Սակայն, չէ՞ վոր այնտեղ, մթության մեջ, մեր առաջընթաց

Չոկատներն արդեն կռվի յեն ըռնվել հրվանդանի վրա։ Նրանց ճանապարհը կտրված է։ Իսկ առանց ոգնության նրանք պարանոցի վրա չեն կարող դիմանալ։ Վճշ, այժմ հետ վերադառնալ՝ նշանակում է ընկերներին վռնչացման մատնել, խախտել հրամանը, դավաճանել հայրենիքին։

Յեվ ահա, մարտիկները շարժվեցին առաջ։ Նրանք մի փոքր շեղվեցին նշանաձողերով ցույց տրված ճանապարհից և գնացին անձանոթ տեղերով, վորտեղ կարծես թե ավելի ծանծաղ եր։

Այժմ քամին ջուրը քշում էր հետ՝ կարմիր բանակայիններէ կողմը։

Արագ ելին գնում կարմիր բանակայինները։ Ընթացքը նրանք պետք է ջրից առաջ ընկնեյին և ցամաք դուրս գալին լուսաբացից առաջ, նախքան սպիտակները կնկատեյին նրանց։

Բարեբախտաբար նրանք ճիշտ ուղղութիւն ելին գտել։ Յեվ յերբ վերջին կարմիր բանակայինը յեղեգների միջից մյուս ափը դուրս յեկավ, նրա հետեից արդեն փռված եր ծովի հավասար ու լայն մակերեսը։

Այդպես տասնհինգերորդ և հիսուներկուերորդ դիվիզիաներն անցան Սիվաշը և հարվածեցին Պերեկոպի թիկունքին։

Հենց այդ միևնույն ժամանակ հիսունհինգերորդ դիվիզիան ցամաքով դրոհէ դիմեց Պերեկոպի վրա՝ ճակատի կողմից։

Կարմիրների հազար ուղմիկին յերեքական թնդանոթ եր ընկնում, սպիտակներին՝ քսանական, այսինքն՝ համարյա յոթ

անգամ ավելի Սպիտակները հողապատնեշով լավ պաշտպանված էին, իսկ մեր մարտիկները շարժվում էին բաց, հարթ տափաստանով, հակառակորդի աչքի առաջ։

Յեւ, այնուամենայնիվ, նրանք առաջ էին գնում։ Ճիշտ է, այդ ուրը նրանց չհաջողվեց մինչև հողապատնեշը հասնել։ Նրանք հասան միայն մինչև փոսը, և թեև նրանք կարողացան վոչնչացնել այստեղ լաբափակոցները, բայց ավելի առաջ շարժվել չկարողացան, գրոհը փոսի մեջ թուլացավ։

Յերեկոյան 51-րդ դիվիզիան նորից հարձակման անցավ։ Նրանց դիմավորեց արևելի ու գնդակների միապաղաղ հրեղեն ծածկույթը։ Այս անգամ մարտիկներին հաջողվեց կիսմոտենալ հողաթմբին։ Ընդամենը քառասուն քայլ եր նրանց բաժանումը նպատակակետից։ Բայց այդ վերջին քառասուն քայլի համար կարմիր բանակայինների ուժերը չէին բավականացնում, այնքան խոշոր էին կորուստները։

Իսկ կես գիշերին տագնապակից լուր ստացվեց։ Առավոտյան հրվանդան հասած դիվիզիաները թեպետ դեռ առաջ են շարժվում, բայց նրանց ուժերն անընդհատ մարտերում արդեն սպառվել են։ Պաշարեղեն չի հայթայթվում նրանց, պարեն չկա և, վոր ամենից վատն է, խմելու ջուր չկա։ Յեթե հիսուն մեկերորդ դիվիզիան չպատռի Պերեկոպն ու իրենց ոգնության չհասնի, մեր զորքերին հրվանդանի վրա վոչնչացում է սպառնում։

Այն ժամանակ, խորը գիշերին, նորից դիվիզիան անցավ հարձակման։ Սա յերրորդ գրոհն էր մի ուրվա ընթացքում,

Դեպի յերկինք սլացավ կապույտ ռակետը և առաջինը գրոհի նետվեցին մեր զրահապատները։ Առավելագույն արագություն դարգացնելով փոթորկի նման սլացան նրանք թշնամու հրետային կրակի միջով։ Զրահաշուկառի մարտիկները կեռիկներով կռուցում էին փշալարերից, մաս-մաս կտրատում այն ու անցքեր բաց անում հետևակի համար։

Սպիտակների մարտկոցները համառորեն գնդակոծում էին մեր զրահապատ մեքենաները։

Արևելից մեկը հարվածեց առաջնթաց միքենային, դուրս բերեց նրան շարքից։ Արյուն կորստից գծգուռած՝ զրահապատների ջոկատի հրամանատարը դուրս յեկավ այնտեղից—նա փորից, վիրավորվել էր արևի կտորից։ Նա անմիջապես նստեց հաբան-

դրահապատի վրա: Վերակապույթյան կայանը գնալու փոխարեն նա շարունակեց ղեկավարել մարտը:

Արզեն մեր հետևակը վազում էր դեպի հողաթումբը, մագլցում նրա վրա, ձեռքի նռնակներ եր սփռում սպիտակների վրա:

Այս անգամ սպիտակները ցնցվեցին: Անընդհատ դրոհներից շրջած, իմանալով, վրի կարմիր զորքերը մոտենում են և՛ առջևից, և՛ հետևից, շրջապատվելուց վախենալով, նահանջեցին հողապատ-
նեղից:

Պերեկոպն ընկավ: Բայց սպիտակները դեռ շարժված չեյին. նրանք թագնվեցին Յուշուում:

Յուշուը թերևս ավելի ուժեղ էր Պերեկոպից: Բազմաթիվ աղային լճակներով կտրատված, պարանոցն այստեղ վերածվում է մի շրային լարերինթոսի: Յեվ այս լարերինթոսի ամեն մի անցքում ազանված էյին սպիտակներն իրենց ամրությունների հետևում:

Այս լարերինթոսի ամեն մի անցք-ում պահվել էյին սպիտակները:

Վրանգելն իր ամբողջ ուժերը նետեց Յուշուը պաշտպանելու համար—և՛ զրահապատները, և՛ տանկերը, և՛ սավառնակները, և՛ զրահապատ գնացքները, մինչև անգամ նավերն էլ մոտեցան ափին և սկսեցին զնդակոծել մեր զորքերին:

Յերկու որ այստեղ կռիվներ էյին տեղի ունենում: Նոյեմբերի 10-ին կարմիր բանակայինները գրավեցին յուշույան խրամատների առաջին յերկու գծերը: Մնում էր յորրորդը—վերջինը:

Այդ ժամանակ խրամատների այս գծի վրա դրոհող բրի-
գադն այն աստիճան հոգնած էր, վրի կարմիր հրամանատարու-

Թյուշը նրան առաջարկեց հետ քաշվել Թիկուշ՝ հանգստանալու, զիջելով իր տեղը նոր հասած զորքերին։

Բայց կարմիր բանակայինները պատասխանեցին—«Մենք կհանգստանանք, յերբ Յուշունը վերցնենք»։ Յեւ պատմության նրանք առաջինը պատռեցին յուշունյան ամրությունները, Իսկ այդ ժամանակներում մի ուրիշ գիվիդիա—յերեսուններորդը—անցավ Միվաշը գիշերով, զնդակներն տարափել տակ, յերեք գերանից մի նեղլիկ կամուրջ դեցեց և նրա վրայով անցկացավ Ղրիմ։ «Մենք մոտեցանք լարափակոցներին։ Դաշտում ամենուրեք ընկած էին մարդկանց ու ձիերի դիակներ։ Թափթփված էին չալաթած ականներ։ Շատ մեռածներ կախված էին լարափակոցներից։ Անցնելիս մենք նայում էինք նրանց դեմքերին. այստեղ կորան 265-րդ և 266-րդ զնդերի մեր ընկեր կարմիր բանակայինները...»

Այո, շատ կարմիր մարտիկներ կորան այդ որը—կորան վոչ իդուր—նրանք այդ որը դարձրին քաղաքացիական պատերազմի վերջին որը։

Սպիտակ բանակը, հույսը կորցնելով, փախավ։ Մեր զորքերը վերջապես նեղ պարանոցի կոկորդից դուրս յեկան Ղրիմի լայնարձակ տափաստանները և այնտեղ հալածոււմ էին սպիտակներին։

«Հաղթություն, և փայլուն հաղթություն ե տարված ամբողջ գծի վրա,—գրում եր Ֆրունզեն—Նեղափոխական թափն ավելի ուժեղ դուրս յեկավ, քան բնության, տեխնիկայի ու մահաբեր կրակի միացյալ ջանքերը»։

Այժմ ընկեր Ֆրունզեն այլևս կենդանի չէ. կենդանի չեն և այն ժամանակների բազմաթիվ հերոսներ։

Բայց կարմիր բանակում առաջվա նման ապրում և այն ժիւնույն հեղափոխական թափը, վոր նրան հաղթություն պարգևեց Պերեկոպի տակ։

Միայն այդ թափի զորությունն այժմ կրկնապատկված է,—վոչ, վոչ թե կրկնապատկված, այլ տասնապատկված է—«տեխնիկայի և մահաբեր կրակի ուժով»։

Այդ բանակը պաշտպանում է մեր աշխատանքը, պահպանում է խաղաղությունը, հսկում է մեր յերկրի սահմաններին։

«Ուրիշի հողից վոչ մի խիղ չենք ցանկանում,—բոլորիս փոխարեն ասաց ընկեր Ստալինը.—բայց և մեր հողից,—ավել քացրեց նա,—վոչ մի վերշոկ չենք տա վոչ վոքի»։

Մեր մարտիկները սաղաթարարները վրա շողշողում և հընգաթե աստղը Այդ նշան և այն բանի, վոր նրանք բոլոր հինգ մայր ցամաքների ճնշվածների բարեկամներն ու պաշտպաններն են: Այդ պատճառով ել կարմիր բանակը բոլոր մայր ցամաքներում, բոլոր յերկրներում բարեկամներ ունի:

Ո՞վ և անդամալույծ Բառեն: Բառեն ավստրիական արհեստավոր և, ապրում և նա Վիեննայում: Քսան տարի առաջ նա պատերազմի կանչվեց և կոչում կորցրեց իր յերկու վոտքը Այն որվանից նա հասկացել և, թե ումն և պատերազմ հարկավոր և ով և նրա դեմ Անձամբ իրեն պատերազմը վոչնչով չի սպառնում: Բայց նա չի ցանկանում, վորպեսզի նրանք, վորոնք դեռ տասնվեց-տասնյոթ տարեկան են, շուտով նույնպիսի անդամալույծներ դառնան, ինչպես նա ինքն և: Յեվ ահա, լսելով, վոր Ժնևում աշխատավորների հակապատերազմական համաշխարհային կոնգրես և հրավիրվում, նստում և իր յեռանիվ սայլակը, ձեռքի հեծանիվը, ձեռքերով բռնում նրա լծակները և գնում Ժնև: Նա շատ յերկար և գնում, շատ-շատ որեր սայլակը ցընցվում և ճանապարհներին—անդամալույծ Բառեն արդեն ծեր և, նրա ձեռները հոգնում եյին աշխատանքից: Բացի այդ, նա կանգ և առնում բոլոր քաղաքներում և ամենուր, ուր հնարավոր և, նոր, իմպերիալիստական պատերազմի դեմ ճառեր և արտասանում: Վերջապես նա Վիեննայից հասնում և Ժնև:

Յեվ նա այստեղ իմանում և, վոր շվեյցարական իլխանություններն արգելել են կոնգրեսը, ստիպված են յեղել փոխադրել Ամստերդամ: Ժնևից Ամստերդամ շատ և հեռու: Բայց ծերունի Բառեն նորից նստում և իր սայլակը, ձեռքերով բռնում լծակները, ու յերգելով կրկին ճանապարհ ընկնում: Այդպես շրջում և նա ամբողջ Յեվրոպան, յերկրից յերկիր: Նա վոտքեր չունի, կիլոմետրներն անցնում և ձեռներով: Նա Ամստերդամ և հասնում չաբաչար տանջված, բայց դո՛ւ և, Ժամկետին և տեղ հասեր Յեվ կոնգրեսի մնացյալ 1199 պատվիրակները հետ ստորագրում և յերդումը—միշտ պայքարել ֆաշիզմի դեմ, իմպերիալիստական պատերազմի դեմ, պաշտպանել խորհրդային Միությունը...

Մորհրդային Միությունը, Կարմիր բանակն ամբողջ աշխարհում ցրված միլիոնավոր բարեկամներ ունեն:

Կոմիտեներն վերջին կոնգրեսին բոլոր ժողովուրդների ներ-

Մեր տանկերը:

կայացուցիչները վաթսուներեք լեզվով վողջուհուս եյին Կարմիր բանակին:

Նրան վողջուհուս եյին նրանք, ովքեր պայքարում են ժարդկությունն ազատագրելու համար, — կոմունիստները:

Ֆաշիստները լարում են իրենց բոլոր ուժերը, վորպեսզի վերջ տան կոմունիզմին, վերջ տան մարքսիզմին:

Կոմունիստներին գլխատում են Գերմանիայում, կախում են Քուլդարիայում, ջրհան մեքենայի հոսանքի տակ սառեցնում են Զինաստանում, խեղդամահ են տնում Ճապոնիայում... Բայց վոլ՝ ընչպեսի՞նչ կոմունիզմը չեն կարողանում:

«Քորհրդային Միությանը հասցրած ամեն մի հարված վորպես սպի կմնա մեր մեջքին», — այս յերգը հորինել են գերմանական բանվորները: «Պատերազմը ԽՍՀ Միության դեմ — այդ պատերազմ է հենց մեր դեմ», — այսպես են ասում ճապոնական բանվորները:

Դատարանում ֆաշիստական միներստրը գտում է բուլղաբական կոմունիստ Դիմիտրովի վրա. «Յես ձեզ կկախեմ: Իսկ Դիմիտրովը հանդիստ պատասխանում է. «Ինձ թվում է, պարոն միներստր, վոր դուք ինձանից վախենում եք...»:

Այլոսն քաղաքի բանտային խցիկում գերմանական կոմունիստ Ավգուստ Լյուտզենսը վերջին նամակն է գրում իր յերեխաներին.

«Իմ թանգագին զավակներ, — գրում է նա, — յերբ դուք այս նամակն ստանաք, ձեր հայրն այլևս կենդանի չի լինի, նրան, համաձայն դատավճռի, մահվան պատժի յին յենթարկում է, նշանակում է, այլևս մենք չենք տեսնվի: Բայց յերբ դուք կմեծանաք և կուսուցանաս իրեք համաշխարհային պատմությունը, դուք կհասկանաք, թե ով էր ձեր հայրը, լճի համար պայքարեց և լճի համար նա մեռավ. ու նույնպես կհասկանաք. թե ինչու ձեր հայրն այսպես գործեց, և վոչ ուրիշ կերպ: Այժմ մնաք բարով ու մեծացեք վորպես պայքարողներ: Ընդունեցեք ձեր հոր վողջուհին:»

Այս նամակը գրվելուց յերկու որ հետո Լյուտզենսին ուրիշ կոմունիստներին հետ միասին դուրս բերին բանտի բակը: Դահիճն արդեն սպասում էր նրանց: Մնացյալ բանտարկյալներին նույնպես բակը դուրս բերին, վորպեսզի ներկա լինեն կոմունիստների մահապատժին:

Դահիճը բարձրացրեց կացինը: Բայց նրա կացինն իջնելուց առաջ Ավգուստ Լյուտզենսը կարողացավ կանչել — «Մեռնում եմ պրոլետարական հեղափոխության համար: Ռոտ Ֆրոնտ»:

Մահապատժի հերթը կոշկակար Կարլ Վոյլֆինն էր. ըստ անվորության՝ մահվանից առաջ նրան հարցրին իր վերջին ցանկության մասին:

— Յես կցանկանայի վերջին անգամ բացվել,— պատասխանեց Կարլ Վոյլֆը,— և, պատասխանի չսպասելով, դանհին մի գրնդուն ապտակ հասցրեց: Մի բոպեյից հետո նա ևս արիարար մեռավ, ինչպես Նյուտոնը...

Շանհայում հապոնական ղինվորները գնդակահարում էին շինացիներին:

Հապոնական մի սպա կանչեց առաջին պատահած տակառ-մոտոը. նրան անհրաժեշտ էր շտաբ հասցնել շուտափույթ հաղորդագրություն: Ի՞նչ էր մնում անելու չինացի շոֆերին: Յեթե նա հրաժարվեր այային տանել, հապոնացին հենց ուղղակի կսպառներ նրան և մի այլ ավտոմոբիլ կվարձեր:

Յեվ ահա շոֆերը— նրա ազգանունն անհայտ մնաց— հնազանդությամբ, առանց վորևե խոսակցությունների տարաձ նրան այնտեղ, վորտեղ վոր պետք էր: Ավտոմոբիլը սլանում էր լրիվ ընթացքով: Սպան լուռ նստել էր կաշվե նստարանի վրա: Նրա առաջ լուռ նըստած էր և շոֆերը: Հմուտ ձեռքով նա դեկը շուռ էր տալիս մի քիչ ձախ, մի քիչ աջ: Նրա դեմքը հանդիսատ էր ու անշարժ: Յեվ հանկարծ, յերբ ավտոմոբիլը մոտենում էր կամրջին, շոֆերը դեկն այնպիսի արագությամբ ու միանգամից շուռ տվեց, վոր ավտոմոբիլը գետտափեց ուղիղ ջրի մեջ թռավ: Ջրի մի ճղիյուն, ու այլևս չկային ավտոմոբիլով սլացող յերկու մարդը:

Ավտոմոբիլը ցտակեց ուղիղ ջրի մեջ.

«Մարքսիզմը վոչնչացնելու համար պետք է վոչնչացնել լատվոր դասակարգը,— ասաց ընկեր Ստալինը.— իսկ վոչնչացնել լատվոր դասակարգը՝ անհնարին է»:

Կարմիր աստղը փայլում է ամբողջ աշխարհի վրա: Ինչպես աստղը յերկնքում մութ գիշերին ուղի յե ցույց տալիս նավերին և նրանով ծովագնացները ճիշտ ընթացք են նշում, այնպես էլ կարմիր աստղը ժողովուրդներին և ուղի ցույց տալիս:

Ի՞նչ կասեն ֆաշիստներն իրենց զինվորներին, յերբ Նրանց մեր գեմ դուրս բերին։ Նրանց չեն համարձակվի ճշմարիտն ասել Նրանց։

Իսկ մենք գիտենք, թե ինչի համար ենք կռվելու։

Մենք կկռվենք նրա համար, վորպեսզի ավելի շուտ վրահասնի առանց պատերազմների ժամանակը։ Մենք կպատերազմենք ընդդեմ գալլալին որենքի իշխանության, կյանքի նոր, ավելի լավ կարգի—սոցիալիզմի համար,—նոր մարդկային որենքի համար։

Մենք կպաշտպանենք մեր հայրենիքը—ամբողջ մարդկության հույսը։

Մենք սիրում ենք մեր հայրենիքը և պատրաստ ենք այն պաշտպանելու նրա համար, վորովհետև նա առաջին սոցիալիստական պետությունն է հանդիսանում, վորտեղ չկա մարդու շահագործում մարդու կողմից, վորտեղ մարդկային անձն ու արժանապատվությունն առուծախսի առարկա չեն, վորտեղ ծաղկում է գանազան ազգությունների պատկանող միլիոնավոր աշխատավորների հոյակապ բարեկամությունը։

Մեր ձեռքը չի դուրս ու աչքը չի դաժանի գալիք մարտերում։

Մենք սիրում ենք մեր հայրենիքը և պատրաստ ենք այն պաշտպանելու նրա համար, վորովհետև նա առատ և ու հարուստ էր գործարաններով, ֆաբրիկաներով, յերկաթուղային ճանապարհներով, իր տեխնիկայով, նրա համար, վորովհետև նրա հողերը բերրի չեն, նրա ընդերքի հանքային գանձերն անհաշվելի։

Մեղ Կառաճարդի ըսնճոբ գոտակաբդի տնհաղթ մարշալ Նլեմ Չարսիւիճլը...

յեն, գետերը, լճերը և ծովերը հզոր են ու ջրառատ,— և այդ ամենը պատկանում է մեզ:

Մենք դուրս կգանք մեր հայրենիքը պաշտպանելու այնպես, ինչպես քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ դուրս ելին գալիս դոնեցյան հանքագործ բանվորները և սալի պարտիզանները, վերոնք ցարիցիյան տափաստաններում ստեղծեցին սպիտակ գվարդիական գնդերի ուղին փակող Կհարմիր Վերդենը, ինչպես դուրս ելին գալիս սևծովյան հեղափոխական ծովայինները, վերոնք ծովերի ազատ տարածութունը փոխանակել ելին ոտաբերկրյա տեխնիկային հակադրած ինքնաստեղծ դրահապատ դնացիների հարթակների և իրենց սվինների ցեղակցության սուր ծայրերի ու անձնական քաջության հետ: Մեզ կառաջնորդի իր նպատակների անխորտակելի գլխատկյուղյալը և հզոր տեխնիկայով համադրված բանվոր դասակարգի անհաղթելի մարշալ կլին վերոշիլովը...

Ապագա մարտերում մեր խնդիրն է հաղթել:

Վերականգնել մեզ մեջ մենք պետք է կոփենք մեր դիմացկունությունը, մեր կամքի ուժը: Թող ամեն մի կոմյունիստականի համար որինակ լինի ընկեր Ստալինի մեծ ու լուսավոր պատկերը, վորը ժանդարմների շարքերի միջով ու հարվածների տակ գնում էր գլուխը բարձր պահած և թշնամու առաջ չեղ արտահայտում թուլության միևնույն անգամ ամենափոքր մի նշան:

Ապագա մարտերում մեր խնդիրն է—հաղթել:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Հաժանորեն այս գրքում ձեզ պատահեցին անձանոթ անուններ ու գեպեր, հիշեցումներ այն տեսակ բաների, վորոնց մասին ցանկալի կլինեի ավելի մանրամասնորեն իմանալ:

Վարովհեան անհարմար եր գրույցի ընթացքն ընդհատել ձանոթություններով, դրա համար վորոշեցինք բոլոր բացառություններն ու լրացումներն ի մի հավաքել և այստեղ ամփոփել առանձին բաժնում:

ՍԶ 7: «Զինվարնե՛ր,—բացակամելի եր կայսր և ցույց սվել իր պայտսի առջևի ծառերը,—այս սերկները դեռ չդեղնած ու չթափված՝ տուն կվերադառնաք՝ ճաղքանակով»:

Վիլհելմ II շատ եր սիրում գինվորների առաջ ճառեր արտասանել, և նրա բոլոր ճառերը միշտ ել յեղել են հափազանց պարծենկոտ ու ուղղամտենչ: Այսպես, որինակ, 1900 թվին իր գործերը Զինաստան ուղարկելիս բարի յերթ մաղթեց նրանց այսպիսի խոսքերով—«Զինայե՛ր, գերի չվերցնել: Կովեցեք այնպես, վոր հազար տարուց հետո ել վոչ մի չինացի չհամարձակվի խեթ նայել գերմանացու վրա»:

Չնայած վոր նա խոսքերով շատ եր գոռոզ, գործի մեջ Վիլհելմ II վախկոտ եր: Բավական ե մի որինակ բերել. նա շատ հաճախ ճառեր ե արտասանել ողային նախատորմի նշանակության մասին, բայց նա ինքն իր ամբողջ կյանքի ընթացքում սիրտ չի տրել սովառնակ նստել և գեթ հինգ բողբոջով թոխչք կատարել. նրան այդ թվում եր հափազանց վառնգավոր:

ՍԶ 15: «Շարունակում եմք դիմամալ: Յեմբարկվում եմք կրակի տառ վտանգավոր գրանիս»:

Վո ամբողջյան պարետն աչքի առաջ ունեի գերմանական հրանետաները: Հրանետաները հորինել եր գերմանական մի հրդեհաշիջ համաշխարհային պատերազմից քիչ առաջ: Նրանք մեծ ճնշման ազդեցությամբ դուրս են նետում վառվող յուղի շիթեր:

ՍԶ 16: Թագաժառանգը, վոր իր իսկ զինվարների կողմից դաժին ամուսն եր օտացել...

„Massenmörder“ — այսպես եյին անվանում նրան գերմանական զինվորները. — յեթե բառացիորեն թարգմանենք, կստացվի «մասսայական մարդասպան»:

Թագաժառանգը համալիրահային պատերազմի ժամանակ միջանի բանակների հրամանատար եր. այնպես եյին համարում, թե նա գտնվում է ռազմաճակատում, զինվորների հետ բաժանում է ռազմական դժվարություններն ու վտանգները: Բայց իսկպես ամբողջ պատերազմի ընթացքում նա վույ մի ժամանակ թնգանոթի զնդակի հասողության տարածությունից ավելի չի մտախոհել առաջավոր դիրքերին:

Նշ 19: Յօրտորդ սը կովի մեջ մեան գերծանը քնդանոթները: Ինչպես պատկերացում տալ այս թնգանոթների ուժի մասին: Յերևակայեցեք, վոր սընթաց գնազն իր ամբողջ թափով զարկվում է պատին. դա, իհարկե, կլինի խորտակիչ հարված. բայց գերծանը թնգանոթի արկն ել ավելի մեծ ուժով է հարվածում:

Նշ 25: Գններալ Սարայլը այն մարդկանցից չեր, վորոնց կարելի չեր զիջումներով հոգնեցնել:

Համալիրահային պատերազմից հետո գններալ Սարայլը Միլերիայում գրավեց գերագույն կոմիսարի պոստը: Այնտեղ նա գործի ձեռնարկեց նույնպիսի յեռանդով ու մոլեռանդությամբ, ինչպես մի ժամանակ Հունաստանում: Նրա կառավարման արդյունքները շուտով յերևացին. 1925 թվին արարական ցեղերը նրա գեմ ապստամբեցին: Գններալ Սարայլը սազանակներ ուղարկեց՝ ողից ուժակոծելու արարական քաղաքները: Ապստամբությունը հընչվեց, Սակայն հենց Սարայլի անունը այնքան տտելի դարձավ Միլերիայի բնակչությանը, վոր Ֆրանսիական կառավարությունն ամենախելացին համարեց հետ կանչել Սարայլին. նրան առաջարկեցին հրաժարական տալ:

Նշ 35: Ասխարհում յեղած ամբողջ ալլումինի կեսը պատկանում է Միլլոնին:

Ամերիկական բանկիր Միլլոնը աշխարհի ամենահարուստ մարդկանցից մեկն է. նա Միացյալ Նախագահների ֆինանսների տնօրհուր միսիստըն եր յերեք նախագահների՝ Հարդինգի, Կուլիջի և Հուվերի ժամանակ:

Նշ 36: Այդ պատճառով ել նրանք բոլոր միջոցներով ջանում են մուս գտնել ոտար յերկրներ:

Ահա մի քանի որինակ:

Անդրիական գործարաններում պատրաստում են շատ փոքր ափի մանող մեքենաներ, կարծես թղուկների համար: Առաջին հայացքից տնհասկանալի չե, թե ի՞նչ կարող են պետք դալ այդ-
քան փոքր մեքենաները: Բանից դուրս ե գալիս, վոր դրանք ուղար-
կում են Չինաստան. այնտեղ ֆաբրիկաներում աշխատում են
յերեխաներ:

Դերմանալիան արհեստական աստամների ֆաբրիկաներում սե
աստամներ են պատրաստում: Ինչ՞նչ համար: Դրանք ուղարկում են
Մալայան կղզիները, այնտեղ մեքենայի ցեղեր գերազասում են սե
աստամները:

Ճապոնական գործվածքների վրա հաճախ գործարանային
կեղծ դրոշմներ են դրվում՝ անգլիական կամ ֆրանսիական, Ին-
չ՞նչ համար ե այդ արվում: Ճապոնական գործվածքային գործա-
րաններն աշխատում են խոլասպիկ մաքսի դանձումից, ավելի
հեշտ ե այդ ձևով արտասահման մուծել իրենց ապրանքները ե
այնտեղ նրանց վաճառել ավելի մեծ շահով:

ՍԶ ԱԹ: «Յեր մեմբ խոսում եմք Յեվրոպայում նոր հոգեր ձեռք
բերելու մասին, մեմբ անադիմ հերթին այլի առաջ ունենեմք Լուսա-
նասեր:

Նյուրենբերգում վերջերս տեղի ունեցած ֆաշիստական հա-
մագումարում Հիտլերն ել ավելի լկտի ճառ արտասանեց: Նա
բացարձակ հայտարարեց—«Դերմանիային հարկավոր ե ամբողջ
Ուկրաինան ե Ուրալը»:

ՍԶ ԱԷ: Այդպես ե ասում գեներալ Արախիմ:

Դերմերալ Արախին Մանջուրիայում գործող ճապոնական բա-
նակի հրամանատարն եր. հետագայում նա դարձավ Ճապոնիայի
դինվորական մինիստրը:

ՍԶ ԱԸ: Կեյլոզի պակեր:

Այս պակեր գրված ե վոսկե գրչով, հատկապես այդ նպա-
տակի համար պատրաստված առաձեռնապես ամուր թղթի վրա:
Վոսկե գրիչը պահվում ե Փարիզի Թանգարանում՝ ապակու տակ.
ստորագրություններով ե կնիքներով թուղթը պահվում ե Վա-
շինգտոնում: Իսկ ինքը պակեր—այդ թղթի վրա գրված պարտա-
վորությունները,—չի կատարում ե վոչ մի ֆաշիստական յերկիր:

ՍԶ ԱԹ: 1917 թվի հուլիսի 22-ին անգլիական գեներալների մի
շակաս ուղարկվեց առաջագլխի գիծը, վորպեսզի այնտեղ գազաններ
հասնասին:

Դադաններ անվանվեցին նոր հնարված այն թնդանոթները,

վորո՞ք բաց եյին թողնում թունավոր նյութերով լցված ական-
ներ: Մի քանի հարյուր, իսկ յերբեմն ել մի քանի հազար դաշտ-
նետեր միացնում եյին ելեքտրական հոսանքով և համադարձիչ
տալիս: Յերկիրը դողում եր ինչպես յերկրաշարժի ժամանակ,
հրեղեն շերտը, կրակոցներն փայլումնքը—կայծակի նման սլա-
նում եր ռազմաճակատով: Հազարավոր ականներ, բզդալով ու
խրենց հետեից շողուն հեռքեր թողնելով, կտրում եյին ողը: Թու-
նավոր զազիւմալը հանկարծակի տարածվում եր հակառակորդի
խրամատները վրա:

Գազանետերը հնարել և անգլիական ճարտարապետ Լի-
վենսը: Հետաքրքիր և այն պատճառը, վոր զրգեց նրան գազա-
նետ պատրաստելու:

1915 թվի մայիսի 7-ին գերմանական սուզանավերից մեկն
Ամերիկայից Յեվրոպա տանող ճանապարհի վրա խորտակեց Վու-
դհոտանիա մարզատար վիթխարի նավը: Շատ ժողովուրդ վո-
չընչացավ, գրանց թվում և Լիվենսի յերեխան: Այդ որը Լիվեն-
սը յերդվից վրեժ առնել Գերմանիայից: Գազանետի հորինումը
յեղավ նրա վրեժխնդրությունը:

Սբ 53: Իպրիսը բիմիակամ պատերազմի բաժնագույն միա-
նումն եր:

Չպետք և կարծել, վոր իպրիտը և մնացած թունավոր
նյութերը պատերազմի ժամանակ են հնարվել: Վնչ, նրանցից
շատերը դեռ վաղուց արդեն հայտնի եյին: Իպրիտը, որինակ-
մինչ համաշխարհային պատերազմն արդեն վաղուց գտնված եր,
Ֆոսգենը՝ հարյուր տարի նրանից առաջ, իսկ քլորը՝ ել ավելի
առաջ: Բայց հենց քսաներորդ դարում, համաշխարհային պատե-
րազմից առաջ, միջոցներ հնարվեցին այս թույնները մեծ քանա-
կությամբ պատրաստելու: Յեւ հենց համաշխարհային պատերազ-
մի ժամանակ նրանք առաջին անգամ գործադրվեցին մարդ-
կանց դեմ:

Սբ 53: Բոլոր յեղեցեցում գիտնականներն սկսեցին հետազոտել
իպրիսը:

Նոր թույնի ազդեցությունը ճշտությամբ պարզելու համար,
վորոշեալ համար, թե ինչպիսի համակենտրոնացման ժամանակ
նա համեմատաբար անփութ և և վորի ժամանակ մահացու, մի-
ամերիկական ուսանող համաձայնեց առանց հակազազի մտնել
իպրիտի գորրշինելով լցված խցիկը: Նա այնտեղ նստեց քառ-
սունհինգ բուլի: Նրա հետ միասին խցի մեջ գցեցին մի մուկ, մի

կատու և մի շուն: Քառասունհինգ ըռպեյից հետո խցիկը բաց-
արին: Կենդանիները շուտով սատկեցին: Իսկ ուսանողն սկսեց
իրեն վատ զգալ միայն վեց ժամից հետո: Յերեկոյան դեմ նա-
կուրացավ: Մյուս որն առավոտյան նա կրկին սկսեց տեսնել-
բայց նրա աչքերը խիստ ցավում էին: Յերեսունվեց ժամվա-
ն թացքում նա չկարողացավ և վոչ մի ըռպե քնել: Յերբորդ որը
նրա կաշվի վրա այրվածքներ առաջացան, ըռպիկներ դուրս տվին:
Միայն յոթ որից հետո նա մի քիչ ավելի լավ զգաց իրեն, և յե-
րեք շաբաթից հետո վերջապես նա սկսեց կազդուրվել:

ՍԶ ՃԹ: Կուսպա ֆոն Բոլսեր օկ միտադմերի տբւմն է:

Կըռպպը Գերմանիայում ամենահարուստ մարդն է և այժմ
էլ այդպիսին է: Վիլհելմ II իր հարստությամբ Գերմանիայում
վեցորորդ մարդն էր:

ՍԶ ՃԴ: Այժմ ի՞նչպիսի բիւիակեմ պառնեզմ կլիքի: Այս հա-
ցին փորձում է պատասխանել ամզլիակեմ գեմերալ Ֆուլլեր:

Գեներալ Ֆուլլերը համաշխարհային պատերազմի ժամանակ
առնկային կորպուսի շտաբի պետն էր: Պատերազմից հետո նա
միառժամանակ բրիտանական գլխավոր շտաբի պետի ողնական-
դարձավ:

Գեներալ Ֆուլլերը ֆաշիստ է: Նրա գրքերում հատուկ բա-
ժիններ կան՝ նվիրված դադութային և քաղաքացիական պատե-
րազմներին: Գեներալ Ֆուլլերը խորհուրդ է տալիս բանվորական-
ցույցերը ցրել դադային ռումբերով: Գադութներում բռնկած
ապստամբությունների ժամանակ նա խորհուրդ է տալիս ստվառ-
նակներից թունավորել այն ջրհորները, վորոնցով ոգտվում են
տեղական ցեղերը:

Ֆուլլերի այս յերկու ցուցումներն էլ կենսագործվում են:

Յեվ Յեվրոպայում, և՛ առանձնապես Ամերիկայում բանվո-
րական ցույցերի ցրման համար գործադրում են թունավորող
նյութեր: Իսկ իտալո-հարեշական պատերազմի ժամանակ իտա-
լական ֆաշիստները, իրոք, սկսեցին ողից թունավորել հարեշա-
կան ջրհորները:

ՍԶ ՃԵ: Ահա քե իճելու համար ելին գտնածում փոստցմադ և
տրցումբարեք գազերը, վոքպեօգի համապարհ հաքինն սպամնդ գա-
զերի համար:

Մեջ եմ բերում 1918 թվի հունիսի 16-ի գերմանական քի-
միական գրոհի արձանագրությունը:

Հինս գիշեր և Հրացանաձգությունը վաղուց և դադարել:

Ձինվորները հանգիստ քնած են խրամատներում: Հանկարծ նրանց արթնացնում է մարտկոցային փոթորկոտ գնդակոծումը: Անդադար թռչում են արկերը՝ միջանիսը փռատացնող նյութերով լցված, մյուսները՝ ֆոսֆենով: Փռատացնող գազերը արթնացողներին խանգարում են հակադաշները հազներ, ֆոսֆենը կործանում է նրան, ով շփոթվել է: Ընդամենը յերկու բոլե յե տևում այս կատաղի գնդակոծումը: Հետո թնդանոթներն են սկսում կրակել՝ ըտրորովին այլ կերպ. այժմ նրանք անհամեմատ ազնիւ ուշ-ուշ են արկեր ուղարկում — կարծես ըստ ժամերի, համահավասար ընդհատումներով: Հավասարաչափ, առանց շտապելու, ուղարկում են նրանք արցունքաբեր արկեր: Այս արկերը վոչ վոքի չեն սպանում, բայց դրա փոխարեն նրանք հնարավորութլուն չեն տալիս հակադաշները դեթ մի բոլելով հանել: Այդպես անցում են չորս յերկար ու ձիգ ժամեր: Յեվ ահա յերկինքն արդեն սկսում է լուսավորվել: Թնդանոթները հանկարծակի՝ լուռ են: Հանդիսավոր լսութլուն է տիրում: Ինչքան ցանկալի յե դիմակը դեն գցել իրենից, լրիվ կրճքով շնչել առավոտյան թարմ ոդը: Միջանի գինվորներ արդեն սիրտ են անում դրան: Յեվ հենց այդ բոլելին արկերի նոր փոթորիկ է անցնում, կրկին փռատացնող նյութերով: Այդ վերջին գնակոծումը հարվածում է անզուլշներին ու անկարգապահներին:

ՍԶ 63: Գիտալլումը հավաքաբալես հաճախ ե ոգտագործել է՝ մարդկանց ոգեկու, է՝ մրանց խորտակելու համար: Ամեն ինչ կախված է մրամից, յե օ՝ւմ ձեռքն է մտ բնկնում:

Դրա համար վորպես որինակ կարող են ծառայել գերմանական նշանավոր քիմիկոս. Դարերի գլուտերը, վորոնց համար նա ստացավ միջազգային բարձրագույն նվերը՝ Նորելյան մրցանակը: Այդ գլուտերը վերաբերում են է գլուղատնտեսութլանը է պատերազմին:

Գաթուցիկ նյութեր պատրաստելու համար պետք է ունենալ բավարար քանակութլամբ ազոտային միացութլուններ — Վապակցված ազոտ: Դերմանիան մինչև համաշխարհային պատերազմն իր Վապակցված ազոտը չուներ: Նա այն ստանում էր հեռվից, ովկիանոսի վրայով եր բերում:

1914 թվին յերբ անգլիական նավատորմը բլոկադայի յենթարկեց Դերմանիան, ըտրը հուսադրվեցին, վոր պատերազմը շուտ կվերջանա: Դերմանիան ստիպված կլինի ամենամոտիկ ժամակում անձնատուր լինել: Նա վոչ մի տեղից Վապակցված

ազոտ» չի կարող ձեռք բերել: Բայց այս հույսը չարագրացավ: Անցնում էյին ամիսներն ու տարիները, իսկ Գերմանիան պայթեցրեց Նյուլթերի վոչ մի պակաս չեր զգում: Բոլորն զգում էյին, վոր այստեղ ինչ-վոր դադանիք է թագնված:

Այժմ մենք գիտենք, վորն եր այդ դադանիքը. պրոֆեսոր Դաբերը գտավ արհեստականորեն ազոտային միացություններ ստանալու միջոցը. նա սովորեց «կապել» այն ազոտը, վորը միշտ լինում է ոդի մեջ: Մեզ իր այս խոշոր գյուտը նա հանձնեց Վեարբենիցդոստրիտ տրեստին:

Այսպես, այդ գյուտն ոգտագործվեց իմպերիալիստական պատերազմի համար: Բայց չէ՞ վոր նրան կարելի չեր ոգտագործել և մյլ կերպ. «կապակցված ազոտը» պիտանի չէ վոչ միայն պայթուցիկ նյութեր պատրաստելու համար, այն գործադրում են նույնպես դաշտերում, վորպես ամենաարժեքավոր պարարտատանյութ:

Հաշված է, վոր «կապակցված ազոտի» այն քանակությունը, վոր վորպես պայթուցիկ նյութեր ծախսված է Վերդենի ճակատամարտում, կրավականացներ, յեթե նա ոգտագործվեր վորպես պարարտանյութ,—ամբողջ Յեվրոպայի բերքը կրկնապատկելու:

ՍԶ 66. Ողայիմ բռնակը ժամացակ չպեճ է վասնի հակառակորդի զոհերի հետ պայքարելու համար. մա պեճ է հաճեցվի ուղղակի հակառակորդի քիկուցի վրա:

Այս միտքն առաջին անգամ հայտնել է խալական Փաշիստ գեներալ Դուեն: Նա պնդում եր, վոր ողային նավատորմը մի խնդիր ունի միայն—հակառակորդի քաղաքների ուժակոծումը: Այս խնդրի վրա պետք է կենտրոնացնել բոլոր ջանքերը և վոչ մի բանով զբաղից աշտգրություն չլեղել: Զարժե, որինակ, հակառակորդի սավառակների հետ կռիվների մեջ խճճվել. անհամեմատ ավելի ձեռնտու չէ խուսափել նրանց հանդիպումներից, ջանալ ոդի մեջ նրանց կողքով աննկատելի անցներ:

Այդ բանում գեներալ Դուենին առաքելում էյին. յեթե հակառակորդի ռազմական ուժերը վողջ ու անփութա մնան, ապա այդ դեպքում, ել լինչպես կարելի չէ հակառակորդից հաղթությունը խլել:

Դրան գեներալ Դուեն պատասխանում եր ազոտային բների առակով:

— Պատկերացրեք ձեզ,—ասում եր Դուեն.—վոր քաղաքային

պարկուս բուն են դրել ազատները և դուք վորոշել եք, թե՛
դնով ել լինի, վոչնչացնել այդ ազատներին: Ի՞նչպես կվարվեք:
Հրացանով կկանգնեք ձեր դռների առաջ և կսպասեք մինչև վո-
ր ազատվը ձեր մոտով թռչի: Թե՛ կակեսք յենթադրարար ամբողջ
քաղաքը չափչփել, ընկնելով ոգուս յերևացող առաջին ազատվի
հետևից: Պարզ ե, վոր դուք վնչ այս, և վնչ մյուս միջոցով յեր-
եքք չեք կարող ձեր նպատակին հասնել:

Միակ նիշտ միջոցն է՝ շտապով մտնել պարկը, հրացանա-
դարկ անել բոլոր ազատներին, քարուքանդ անել նրանց բները,
վոչնչացնել նրանց ձվերը:

Ժիշտ այդ միջոցով ել ավելի հեշտ ե վոչնչացնել հակառա-
վորդի սավառնակները: Ոգուս չընկնել նրանց հետևից, այլ մուտք
գործել յերկրի խորքը, ուսմբերով ավերել նրանց բները—տերող-
յոմները: վոչնչացնել այն ձվերը, վորոնցից նրանք դուրս են դա-
լիս—ավիացիոն գործարանները, պայթեցնել վառելիքի պահեստ-
ները և հենց դրանով զրկել հակառակորդի սավառնակներին
անհրաժեշտ անդից:

Յերբ այդ բոլորը հաջողվի մեզ, այն ժամանակ թշնամու-
սդային նախատորմը կդադարի գոյություն ունենալուց: Թող
մինչև անգամ հակառակորդի մոտ մնա սավառնակների վորևե
քանակութուն. միևնույն ե, այդ սավառնակները չունենալով
վոչ անըողրոմներ, վոչ վառելիքի պաշար, վոչ նորոգման արհես-
տանոցներ, բոլորովին անգոր կլինեն:

Այդ բոլորը վերաբերում ե սավառնակներին: Բայց այդպես
վարելի չե դատել և հակառակորդի ամբողջ բանակի մա-
սին: Չե՛ վոր ամեն մի բանակի կենսամթերք պետք ե մատա-
կարարել, ղենք ու արկեր հասցնել: Իսկ յեթե թիկունքուս յեր-
կաթուղու գծերը քայքայված լինեն, մատակարարումը կդադա-
րի: Յեմ՝ բանակն այլևս անգոր կլինի:

Այդպես դատելով գններալ Դուեն գալիս ե այս յեզրակա-
ցության. աղագա պատերազմում պայքարի հիմնական միջոցնե-
րը լինելու չեն ոչային հարձակումները հակառակորդի քաղաք-
ների վրա: Այլ խոսքերով ասած՝ յեթե ցանկանում ես շուտա-
փույթ հաղթության հասնել, ամենից առաջ հարձակվիր վնչ
թշնամու բանակի վրա, այլ նրա քաղաքների վրա, սպանիր վոչ
թե մարտիկներին սազմանակատում, այլ անգնն ընակիչներին
թիկունքում:

Եջ 68: Վճշ, հաճախումները Փարիզին մեծ վնաս չպատճառեցին:

Շատ ուսմբեր են պայթել՝ առանց վոչ վոքի ֆրաս տալու: Շատերը վթրավորել են մեկ-յեկու մարդ: Միայն մի ուսմբ իսկապես շատ մարդ սպանեց—նա ընկավ յեկեղեցու մեջ ժամերդության խամանակ և պայթեց հասարակություն ամենախիտ տեղում:

Եջ 70: Փարիզը լսում էր օդային բեմամու մոտեցումը ելեքտրական ակամբմբում — ձայնագոյններով:

Ձայնորսիչը վոչ միայն հեռվից բռնում է սավառնակի դռնոցը, այլև հնարավորություն է տալիս այդ դռնոցով վորոշելու, թե վորտեղ է գտնվում այժմ սավառնակը: Վրապակի հասկանանք, թե ինչպես է կատարվում այդ, նախ պետք է բացատրել, առհասարակ մենք առորյա կյանքում ինչպես ենք իմանում ձայնի ուղղությունը:

Մեզանից ամեն մեկը, մինչև անգամ փակված աչքերով, սովորաբար կարող է գուշակել, թե ձայնը վորտեղից իրեն հասավ, աջից, թե՛ ձախից: Այդ գուշակումն այնքան հեշտությամբ և արագությամբ է տեղի ունենում, վոր մենք ինքներս ել չենք նկատում, թե իսկապես ինչով ենք առաջնորդվում: Մակալն, հողերաններն ու բնախոսները բացատրեցին, գործն ինչու՞ն է այստեղ: Բանից դուրս է գալիս, յերբ ձայնը հասնում է ձախից, այն ժամանակ մենք նրան վորսում ենք սկզբում ձախ ականջով, իսկ աջ ականջով մի քիչ ավելի ուշ: Իսկ յեթե ձայնը հասնում է աջից, այն ժամանակ, ի հարկե, հակառակն է տեղի ունենում: Ահա հենց այս ժամանակի չնչին տարբերության ժամանակ ել դատում ենք, թե վորտեղից յեկավ ձայնը: Յեվ հենց այդ պատճառով, մի ականջով խլացած մարդը զրկվում է այսպիսի ընդունակությունից:

Պետք է, համենայն դեպս, ասել, վոր մենք ձայնի ուղղության մասին շատ սխալ ենք դատում: Ժամանակի տարբերությունն արդեն չափազանց չնչին է: Ձե՛ վոր, յերկու ականջների միջի տարածությունը շատ է փոքր—միայն տասնևվեց սանտիմետր: Ուրիշ բան է, յեթե մի ականջը մյուսից հեռու լինել վոչ թե սանտիմետրներով, այլ մետրերով—այն ժամանակ մենք ավելի էշտությամբ կգատեյինք:

Հենց այստեղ ել մեր ականջներին ոգնության է գալիս ձայնորսիչը, նրա ականջները—խոսափողերը իրարից յերեք մետր հեռու յեն:

Ձայնորսիչներէ վրա աշխատող մարտիկը կոչվում ե լսորդ-
լազ լսորդ լինելու համար պետք ե շատ նուրբ լսողութիւն
ունենալ, ըստօրոգում յերկու ականջով ել պետք ե հավասա-
րապես լազ լսել:

ՍԶ 70: Փափգը դիտում եր գիտեայիմ յերկիմք ելեբտակամ
աչիբով—լուսարձակեմեով:

Մովորական լամպից լույսը ցրվում ե բոլոր կողմերը ե այդ
պատճառով ել մի փոքր տարածութիւն անցնելով, շատ արա-
գությամբ թուլանում ե: Իսկ լուսարձակում լամպի հետեից դըր-
ված ե գողավոր հայելի—լույսը չի ցրվում, այլ գնում ե բարակ
ու պայծառ սլուշի նման: Մովորական լամպը կարելի յե համե-
մատել շատրվանի հետ, վոր ջուրը միանգամից նետում ե բոլոր
կողմերը, իսկ լուսարձակը կարելի յե համեմատել ջրհան մեքե-
նայի հետ, վորը նեղ ե ուժեղ հոսանք ե տալիս:

ՍԶ 71: Գեղմեցեակամ «L-Z-97» ցեպիլիմը հեցց ցոր փտծում
եւ ռմբակոծել Լոնգսմը...

Մեր արամագրութիւն տակ են այս հարձակման մասնա-
կիցներից մեկի գրութիւնները: Ահա դրանք:

«Արեգակի յերկոյան ցուլին վերջին մի արագ հայացքով
հրաժեշտ ենք տալիս մեր յերկրին: Մոտոռները գոռոցով
սկսում են իրենց աշխատանքը: Այսպես ուրեմն, մենք գնում ենք
Անգլիա:

Աղջամուղջն արագութիւն վրա յե հասնում: Մովափը կրտ-
քում-անցնում ենք արդեն գիշերով: Ժամեր ե տեսում ճանապար-
հը նեղուցի միջով: Մուգ-կանաչ, համարյա սև ե ծովը մեր տակ:
Չորս կողմը սև, ահավոր գիշեր ե: Միայն յերկնքում միլիոնավոր
աստղեր են փայլում, նրանք անդրադառնում են ներքև, ալիք-
ների մեջ:

Բայց ահա արդեն վոչ աստղերի ցուլերը, այլ ինչ-վոր
կարմիր կետեր սկսեցին վառվել հեռու հորեկում: Դրանք հսկիչ
նավերն ու գիշերապահ մակույկներն են—յերկնքից մենք
նրանց խողովակների միջով տեսնում ենք խորը, նրանց կաթսա-
ների մեջ: Բացի նրանցից վոչ մի կրակ չի յերևում: Խուլ խա-
վար ու յութիւն ե տիրում շուրջը: Ջրային անձայրածիր
անապատի վրա մենք մենակ ենք միջանի հաղար մետր բարձ-
րութիւն վրա: Միաձայն դուռն են մոտոռները, դողդոջալով
որորվում մակույկներն ու ճապանները:

Մենք ստուգում ենք ուղղութիւնը, լարվածութիւնը նայում

խավարի մեջ։ ՅՏՐԵ կերևա վերջապես անգլիական ափը։ Վոչ մի
փարոս չի յերևում։ Բայց, ահա, ամպերի հետևից մի ակնթա-
թով դուրս ե նայում լուսինը և նրա արծաթափայլ շողքի ժա-
մանակ գծագրվում և Անգլիայի ծովափը։ Դա Բլեքվոտերն և
Մինչև Լոնդոն դեռ յերկու ժամից ավելի կա։

Կրկին կանգնում ենք մենք մակույկի պատուհանների մոտ
և լուսնի լույսով համեմատում յերկրի ուրվագծումները քարանդի
հետ։ Ներքևում մեռյալ խաղաղություն և Անգլիան արհեստա-
կանորեն թաղված և լրիվ խավարի մեջ։ Չի լսվում և վոչ մի
կրակոց, վոչ մի լուսարձակ չի շողշողում։ Անգլիացիները չեն
ցանկանում ժամանակից առաջ մատնել իրենց ղեկիթային մարա-
կոցների գտնված վայր։

Հեռվում փայլատակեց մի կրակ, նրանից հետո յերկրորդը։
Մեր հաշիվներով մենք այժմ պետք և վոր ուղիղ Լոնդոնի վրա
լողալիս լինենք։ Վիթխարի քաղաքը հիանալի կերպով մթնեցրած
և Բայց լուսինը կրկին յերևում և և մեզ ոգնում ջուկել կվար-
տաներն ու փողոցները։ Այնտեղ ամեն ինչ խաղաղ և

Հրամանատարը կանգնում և բաշխման տախտակի մոտ, վոր-
տեղից սեղի յե ունենում ուսմբերի նետումը։ Նրա միացրած
կլեքարական լամպիկները բռնկում են։ Բազմազույն աղոտ լույ-
սով, Նա մեկնում և ձեռքը դեպի լծակը։ Լոնդոնի վրա ընկնում
և առաջին ուսմբը։

Սովառնակի յեղրին կուցած, մենք սպասում ենք։ Վորքան
յերկար, սարսափելի յերկար և ձգվում ժամանակը։ Վերջապես
լսվում և պայթյունի ձայնը։

Յերկրորդ ուսմբը հրձիգ և ինչ-վոր բռնկվեց ներքևում,
սկսեց վառվել, իսկ մենք այս կրակով կտրող ենք այժմ հաշվել
քամու արագությունը և ուղղությունը յերկրի վրա։ Մեզանից
մեկը ուսմբեր և նետում, մյուսը պայթյուններին հետևում, իսկ
յերրորդը՝ քանոնն ու կարկինը ձեռքին կանգնած և նավավարու-
թյան սեղանի հետև։

Բայց մենք չենք կտրողանում ավարտել մեր աշխատանքը։
Հանկարծ ներքևում ինչ-վոր բռնկում և ինչպես տնթիվ կար-
միր կրակներ, թռչում և վերև, պատռվում մեր շուրջն այնպիսի
արաքոցով, վոր մինչև անգամ լսվում և պրոպելլերներին դղրդոցի
միջով։ Միևնույն բուպեյին դեպի վեր են ձգվում լուսարձակների
հառաքայթները, շոշափում մեզ իրենց սարգային յերկար

ձեռներով ալից, ձախից, բոլոր կողմերից։ Նորից մի բույն, և
մենք ընկնում ենք լուսարձակի լուսային կոնուսի կենտրոնը...

Մենք կորցրինք ժամանակի հաշիվը։ Մենք մերթ փախ-
չում ենք լուսարձակների լույսից՝ խաբելով նրանց մեր ուղղու-
թյան փոփոխումով, մերթ նորից պատահում ենք նրանց։ Վա-
րենաբար սլանում են նրանք մեր կողքով խաչաձևվելով, կանգ
առնում ու կրկին նետվում դեպի յերկինք... Մենք ինքներս չենք
հասկանում, ինչպես և մեզ հաջողվում վերջիվերջո բախտավոր
կերպով փախչել գնդակոծումից։

Լոնդոնն արդեն մեր հետևումն է, հեռու Մակուլյուս մութ
է, վոչինչ չի յերևում, միայն չափազործիքների սլաքներն են
հաղիվ առկայծում իրենց ֆոսֆորային գույնով։ Իսկ մեր աչքե-
րում դեռ լողում են գուլյնզգուլյն շրջանները—լուսարձակների
շլացուցիչ լույսի հետքերը։

Մենք կրկին ծովի վրա յենք։ Անկավարժ տրոբում և աչքերը,
կկոցելով նայում, վառում իր գործիքների վրա փոքրիկ լամպիկը։
Մակուլյուս լուսավորվում է, փայլում նրա ալյումինի կերտվածքը։

Բայց հենց այստեղ էլ սկսվում է դժոխքը։ Թեմզայի գե-
տաբերանի մոտ ուղղակիան նավերը նկատեցին մեզ։ Մեկը մյու-
սի հետևից դեպի մեզ են թռչում արկերը։ Պայթող ու հրձիգ
ռումբերը շաչում են մեր շուրջը, բոլորովին մոտիկ։ Միայն տաս
բուպիյից հետո հրաձգությունն սկսում է հանդարտվել։

Կրկին միջանի ժամ գնում ենք խավար, անշուշտ գիշերով։
Արդեն թռչում ենք ցամաքի վրայով, Բրյուզգեյի և Գենտի միջև,
յերբ գնդացրորդը վերեի կառավարողից հանկարծ զեկուցում է
հակառակորդի յերկու սավառնակների հայտնվելու մասին։ Գե-
տեալով տուն տանող մեր ուղին՝ սավառնակները վորոշել էյին
մեզ այստեղ գնդակոծել։

Ճոճում և գնդացիքը վերևում, մեր պատֆորմի վրա։ Լու-
սատու գնդակները թռչում են մեր մոտով, անցնում դեպի խորքը։
Թերաթոխիչ։

Հրամանատարը հրաման է տալիս—«Բարձրության զեկ»։
բարձրությունն այժմ մեր միակ փրկությունն է։ Սավառնակ-
ները մեզանից ավելի արագ են թռչում, բայց նրանց վերելքի
արագությունն ավելի պակաս է մերից։

Նրանք հեռ են մնում, բայց շարունակում են հարածանքը։
Հանկարծ մեր գնդացիքները կրկին կրակ են բացում—սա-
վառնակները հասան մեզ։ Վոչ մի զեպքում չպետք է թույլ տալ

Նրանց ղեկիժարկից ավելի վերև բարձրանալ՝ Մենք կտրած
էլլինենք, յիժն այժմ նրանցից ներքև թանք։

Մենք ավելի վերև ենք բարձրանում։ Բալոններից դադը
կատաղությամբ դուրս եկչում։ Կհերիքն դիւրիժարկի ուժերը գեռ
ելի բարձրանալ։ Զոհում են զնդացիները։ Մշտում են հրձիգ
ուսկեաները։ Հանկարծ ինքնաթիռներից մեկը շուռ ե գալիս ու
ներքև սողում։ Նրա մոտոսը զնդակով ծակվել է։ Մշտը, հա-
վանդեն ծախել է իր բոլոր փամփուշաները, նա մի կողմ ե
քաշվում ու անհետանում։

Բախտ եր, վոր այս անգամ ազատվեցինք մենք։

Սը 78: Միային մալաբաքները քամը մառախուղով փաթա-
ցում են գրանապառ զմացը, թանկը կամ մառիկների զոկաքը։

Զպեաք ե կարծել, թի այս ապարտաներն անպատահա սե
ծուխ են արձակում։ պատերազմում ավելի հաճախ ոգտվում են
ապխաակ ծխով, վորը մառախուղի վարագույրի նման ք-դարկում
ե զորքերին

Սը 79: Ապագա պատերազմում ամեն ինչ կփոխի իր զույցն
ու սեպը։

Քողարկվելու ամենահասարակ ե ամենասովորական միջոց-
ներից մեկն ե առարկաների բծավոր նախշելը (կամուֆլյաժ)։
Այսպես նախշված դրահակիբը կամ տանկը հեռվից դժվարու-
թյամբ կարելի չի ճանաչել— շնորհիվ բծավոր նախի նրանք
անսողոր, տարորինակ գծավորություն են ստանում։

Գարշ-կանաչավուն «պաշտպանական» դուշնի հագուստը,
վոր մոցրել են բոլոր յերկրների զինվորների մեջ, նույնպես քո-
դարկման նպատակներին ե ծառայում։ մարտիկն ալդպիսի հա-
գուստով խոտերի ու թփերի մեջ քիչ ե նկատվում։

Սը 80: Զեմիքային մառեկոցներն սկսում են կրակել դեպի
ալացող սավառնեկը։

Զենիթային մարտկոցները սովորաբար հազորդալարերով
կապված են լինում լուսարձակների, ձայնորսիչների, հեռագի-
տակների ե հատուկ ապարատների հետ, վորոնք ծառայում են
տարածությունը վորոշելու համար։ Բոլոր այս գործիքները,
եւեքտրական հոսանքներ ուղարկելով, իրենց ցուցմունքները հա-
զորդում են հաշվեմեքենաներին։ Այս մեքենաները, իրենք,
տառնց մարդու միջամտության, վայրկենապես կատարում են
անհրաժեշտ հաշվարկումները, ե իրենց հերթին ստիպում են
առանձին մոտունների թնդանոթների փողերին պահանջվող թեքու-

թյունը և ուղղութիւնը տալ: Այսպիսով թնդանութները կարծես իրենք իրենց նշանի յին առնում սովորականին, մարտիկը պետք է միայն փոքրիկ ուղղութիւնը մոցնի: Այդ բոլորի շնորհիւ ստացվում է հրաձգութեան մեծ արագութիւն և հշտութիւն:

ՅՉ ԾԹ: Նա գտնում է հակառակորդի վրա ընկնալ տնկյունից:

Թե սովորական է թե տանկի թնդանութները չեն կարող ուղիղ ներքև կրակել: Կողերը խանգարում են: Այդ պատճառով եւ ստացվում է մի փոքր տարածութիւն, վոր թնդանութը չի կարող դնակոծել: Իսպանիայի քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ կառավարական զորքերի զինվորներն ոգտագործում էին այդ հանգամանքը՝ հակառակորդի տանկերի վրա հարձակվելիս: Թագ կացած, նրանք սպասում էին տանկի մոտենալուն, այնուհետև հանկարծակի դուրս էին ցատկում իրենց թաղտոցից, վորքան հնարավոր է ավելի մոտ վազում տանկին և նրա թրթուրների տակ նետում ձեռնառնակների կապել: Այս ձևով նրանք միջանի ֆաշիստական տանկեր դուրս են բերել շարքից: Ի հարկե, պայքարի այս ձևը տանկերի դեմ պահանջում է հսկայական հարակութիւն և քացարձակ անվերականգնելի:

Տանկերի դեմ պայքարի այսպիսի միջոց մեզ մոտ առաջին անգամ գործադրվեց 1920 թվին, մեր քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ:

ՅՉ ՅԷ: Մեր ողաչումներ համախառնային ռեկորդներ են տեսնում:

Հենց միայն 1936 թվին խորհրդային ողաչումները համաշխարհային տասննչորս ռեկորդներ են սահմանել: 1937 թվականի համար հարկ է հիշատակել յերեք չտեսնված, սքանչելի ռեկորդայդ մեր ողաչումների թռիչքն է հյուսիսային բնվեռ, Խորհրդային Միութեան հերոսներ Զկալովի, Բալդուկովի, Բելյակովի ու Գրոմովի, Յումաշևի, Դանիլինի թռիչքն և բնվեռի վճարով Մոսկվա—Ամերիկա մարշրուտով:

ՅՉ ՅԸ: Ողայիմ. հարձակումներն այժմ անհամեմատ ավելի վաճառվար կլինեն, քան առաջներում էին:

Այդ յնթադրութիւններն ամբողջովին հաստատեց քաղաքացիական կռիւի փորձն Իսպանիայում: Ֆաշիստական սովորականների ռումբերից ավերվել է ամբողջ Մադրիդի համարյա մի շարքորդ մասը:

Բայց հենց այդ պատերազմի փորձն էլ ցույց տվեց կործա-

Յիշներէ հակապակեան նշանակութիւնը հակառակին պաշտպանութեան դործումը Հենց վոր իսպանական կառավարութիւնը մեծ քանակութեամբ կործանիչներ մեռք բերեց, ողալին ուժեղ-կոծութիւններէ մնասը միանգամից նվազեց. կործանիչները թրու-շում եյին ընդդէմ ֆաշիստական սովառնակներէ, նրանց հետ կռիւ բռնիւմէ և թույլ չեյին տալիս քաղաքին մոտենալ:

ՍԶ ԹԹ: Նրանք կարողանում են հակազդուում օնելի:

Թե այդ տեսակետից ինչ արդիւնքի կարելի չե հասնել կա-նոնավոր մարդկեւոյ, ցույց ե տալիս լենինգրադի մի բուժորդի, Պաշլովիաքիմի անգամի որինակը: Նա սովորեց վոչ միայն աշ-խատել հակազդում, այլև զրոսնել, մարդանցով պարտաւել, մինչև անգամ քնել հակազդում: Ութ որ անցկացրեց նա հակազդում, հասնելով այն միայն ուտելու ժամանակ:

ՍԶ ԹԹ: Այդ գիտե մա, ով սուսմասերել ե հակաբիւսկական պայտաւումըյան կամոններ:

Համենայն դեպս այստեղ պատասխանում եմ ընտզում արված հարցերին: Յեթե մեր կաշկի վրա ընկնում ե իպրիտի վաթիւ, դուք պետք ե տնհապաղ և զգուշութեամբ արեք նազթի վամ բնդիւնի միջ թաթախած բամբակով: Բայց հիշեցեք. վոչ մի դեպքում չի կարելի իպրիտը կաշկի վրա դեռ-դեն քոսել, արո-րել: Միքանի փուշտացնող նյութերով թունավորվիւս ոգնում ե շնչին համակենարոնացման քլորի գոլորշիներէ ներշնչումը, նույն միջոցը, վոր գործազրկում ե գրիպի ժամանակ: Թե ինչ-պես պետք ե արհեստական շնչառութիւն կատարել, չեմ պատմի, դա պետք ե ուսումնասիրել վոչ թե խոսքերով, այլ գործնա-գանում:

ՍԶ ԹԹ: Ողալիմ մավառում:

Սովառնակներն առաջին անգամ հետախուզութեան համար ոգտադործվեցին 1912 թվին, իտալո-թուրքական պատերազմի ժամանակ: Հետեյալ՝ 1913 թվին անգլիական մոնյովրներին մի հետաքրքիր փորձ կատարվեց. ոգաչուները յերկնքից նաբինջներ հյին նետում յերկրի վրա, աշխատելով նպատակին դիպցնել: Իսկ 1914 թվին սկսվեց համաշխարհային պատերազմը, և բոլոր յեր-կրներէ ոգաչուներն այժմ արդեն նետում եյին վոչ թե նաբինջ-ներ, այլ իսկական ուտերեր:

ՍԶ ԹԹ: Մտախցը նում ե բումում պայտաւաւաղիմ:

Յեթե մի կը-կացը անգրաթոխէք ե տվել, իսկ հետեյալը՝ թերաթոխէք, այն ժամանակ սովորաբար դժվար չի լինում արդեն

վորոշել, ինչպիսի նշանառության ժամանակ արկը կարող և նպատակին դիպչել։ Հենց այդ ել կոչվում է նշան բռնել շա-
տառաքաղին»։

Սբ 100: Սալառնակներ սլանում են յերկինք և բաճաճում
կասարում են վերամներ, գալառագծեր, զապարներ, ուրմացներ, բևի
վրայով օրջումներ, մեղյալ օղակներ, գորկի։

Այս բոլորը բարձրագույն պիլոտաժի ֆիզուրաներ են, այս-
պես ասած՝ շողային լարախաղացությունն։ Ողակներն ուսուս-
նասիրում են այդ ֆիզուրաները վոչ միայն մարզանքային հե-
տաքըքրությունից—նրանք շատ կարևոր են ողային մարտի ժա-
մանակ։ Նրանք ողակներին սովորեցնում են խուսափել հակա-
ռակորդի կրակոցներից, արագությամբ հետ քաշվել և այնուհետև
կրկին նետվել գրոհի։ Բարձրագույն պիլոտաժի արվեստը զար-
գացել է հենց համաշխարհային պատերազմի ժամանակ։

Պատերազմի ժամանակ ողային մարտի մտնել հանդգնող-
ների մեջ առաջիններից մեկն էր ուսու ողակու նետերովը։ Նա
վճռեց խենթության չափ համարձակ մի փորձ կատարել։ Իր
սավառնակով խոյահարել թշնամու սավառնակը։ Նրան, իսկա-
պես հաջողվեց այդ միջոցով հակառակորդի սավառնակը ցած
զցնել, բայց ինքն էլ այդ միջոցին խորտակվեց։

Սբ 101: Ողակուն պեք է սովորի օղային ձեռնազուրյուն—տե-
րաձեռնազուրյուն։

Այստեղ աչքերին ոգնության է դալիս ֆոտոապարատը։ Նա
այնպիսի մանրամասնություններ է զանազանում, վոր հայացքով
վոչ մի կերպ չի կարելի վորսալ։ Այսպես, որինակ, հինգ կիլո-
մետր բարձրությունից վոչ վոք չի կարող յերկրի վրա մարդուն
նկատել, անգամ յեթե նա ունենա ամենասուր տեսողություն։
Բայց հինգ կիլոմետր բարձրությունից հանված պատկերի վրա
կարելի չի ջոկել վոչ միայն մարդկային փոքրիկ կերպարանքնե-
րը, այլ մինչև անգամ, յեթե դիտենք խոշորացույցով,—մարդ-
կային վոտքի հետքերը շաղոտ խոտի վրա։

Սակայն ֆոտոապարատն ունի յերկու կարևոր պակասու-
թյուն—նա չի զանազանում գույները, և տափաքակ պատկերում
է տալիս։ Նայելով լուսանկարին՝ հաճախ անհնար է լինում վո-
րոշել, ինչն է ավելի մոտիկ գտնվում, ինչն ավելի հեռու։

Ֆոտոգլուսաբարձրներին հաջողվել է այս յերկու թերություն-
ներն էլ վերացնել։

Ինչու մենք տարբերում ենք, վոր մի ծառը մեզանից ավելի

հետև յե, իսկ մյուսն ավելի մոտիկ,—մտածում եյին ֆոտոգրա-
տարարները.—վորովհետև մենք յերկու աչք ունենք և յերկուսով
եւ միաժամանակ ենք նայում: Մի աչքը ծառն իր տեղից ուրիշ
կերպ և տեսնում, իսկ մյուս՝ մի փոքր ուրիշ: Հենց այդ չնչին
տարբերությամբ եւ մենք դատում ենք տարածության մասին,
ինքներս չնկատելով այդ իսկ ֆոտոապարատը, չե՞ վոր փոխա-
րինում և մեր մի աչքին, և վոչ յերկուսին եւ:

Ֆոտոգրուատարները միջոց գտան խուսափելու այդ դժվո-
րությունից—նրանք վորոշեցին սավառնակից յերկու նկար հա-
նել իրար հետևից: Միևնույն և, սավառնակը թռչում և, նրա հետ
թռչում և և ֆոտոապարատը,—այնպես վոր իրարից հագիւլ տար-
բերվող նկարներ են ստացվում: Այժմ յերկու նկարին եւ պետք
և նայել այնպես, վոր մեկը տեսնենք միայն աջ աչքով, իսկ
մյուսը՝ միայն ձախով: Այդ բանի համար կա մի հասարակ գործիք—
ստերեոսկոպ. անմիջապես պատկերի վրա ամեն ինչ կենդանանում
և—բարձրանում են սարերը, խորանում փոսերը, ամեն բան իր
տեղն և լինում:

Մնում եր մյուս խնդիրը. հաջողեցնել, ֆոտոապարատն
սկսի զանազանել գույները: Ֆոտոգրուատարներն այդ եւ արին.
նրանք հնարեցին պանխրոմատիկ ֆոտոապակիներ: Այդպիսի
ապակին զանազանում և վոչ միայն գույները, այլև գույների
յերանգները յերկրի վրա: Յեթե, որինակ, թնդանոթը ներկված
և կանաչ գույնով, խոտի գույնի նման, դա պանխրոմատիկ
ապակուն չի կարող խաբել, խոտը նրա վրա պարզ դուրս կգա,
իսկ կանաչ գույնը թիթեղիկի վրա պղտոր հեաքեր կթողնի, վո-
րոնցով անմիջապես կարելի կլինի բաց անել քողարկումը:

Այսպես ֆոտոապարատը հասավ աչքին: Բայց ֆոտոգրու-
տարարները դրա վրա կանգ չառան: Նրանք վորոշեցին աչքից
եւ անցնել: Նրանք պատրաստեցին այնպիսի ապարատ, վոր մթու-
թյան մեջ նկարում և:

Դա կարող և անկարելի թվալ. չե՞ վոր, յեթե լույս չկա,
ապա և ֆոտո թիթեղիկի վրա վոչինչ ապվել չի կարող: Դա ճիշտ
և: Բայց գործն ամբողջովին նրանումն և, վոր տարբեր մթու-
թյուն և լինում. կա իսկական մթություն, յերբ վոչ մի լույս
չկա: Կա նաև վոչ իսկական մթություն, ելի այդպես սև, սակայն
վորտեղ, իրոք, ներթափանցած լույս կա: Դա ուլտրա-մանուշա-
կագույն կամ ինֆրակարմիր մթությունն և: Մեղ համար միև-
նույն և, իսկական և մթությունը, թե՛ վոչ. այն ճառագայթ-

ները, վորոնք մանուկակազույններից հետո յեն և նրանք, վորոնք կտրմիրներէց հետո յեն, վոչ մի կերպ չեն ազդում մեր աչքի վրա: Բայց, մեղուները, որինակ, ավելի շատ են տեսնում, քան մենք — նրանք ելի այնպիսի գույներ են զանազանում այնտեղ, վորտեղ մեզ համար բոլորը միաձուլվում են մթության մեջ:

1933 թվին առաջին անգամ հնարվեցին այնպիսի թիթեղիկներ, վորոնց վրա ինֆրա-կարմիր ճառագայթներն ազդում են: Առաջին անգամ մթության մեջ կատարվեց կինոնկարահանում խավարի մեջ այն ժամանակ, յերբ վոչ²մի մարդ վոչինչ չի տեսնում...

Այժմ յերևակայեցե՞ք՝ հակառակորդը վորոշել և առավոտյան հանկարծակի զրոհի ձեռնարկել: Դիշերով, մթության քողի տակ, նրա զորքերը կատարում են վերջին տեղաշարժերը: Հազարավոր մարդիկ շարժվում են անադմուկ, ինչպես սովերներ: Հրամանները արվում են շշնջոցով: Վոչ վոք լուցկի ել չի չիկացնում: Ձե՞ վոր ամբողջ հաջողութունը կախված և անակնկալութունից: Ամբողջ հույսը մթության վրա յե:

Նրանք չեն ել կասկածում, վոր մթության քողն իրենց վրայից քաշված և Հզոր լուսարձակը զորքերը վողողում և անտեսանելի ինֆրա-կարմիր ճառագայթներով: Ինչ վոր մեկը վերեից նկարահանում և նրանց: Յե՞վ թիթեղիկի վրա տմեն ինչ պարզորեն տպվում և, ինչպես ցերեկով:

Այս խնդիրը, լուսանկարահանումը մթության մեջ, վճռված և ԽՍՀ Միության գիտահետազոտական կինոլուսանկարչական ինստիտուտի կողմից:

Եւ 193: Յերբեից փարձել եք դուք արդիւ՞մ վերձանել ծածկագրված ճամակ:

Ծածկագրված նամակներով սովորաբար իրար հետ հազոր-գակցութուն են ունենում հակառակորդի թիկունքը մուտք դորժած լրտեսները և դիվերսանտները: Նրանց հետեւելու և բռնելու համար պետք և կարողանալ նրանց զաղտնի գրագրությանների ծածկագրերը կարդալ:

Համաշխարհային պատերազմի ժամանակներում լավագույն ծածկագրագետը համարվում էր անգլիացի Յետչինզը: Անգլիական գլխավորական հրամանատարութունը շատ եր գնահատում նրա աշխատանքը, և հաշվում էր, վոր նա Անգլիային ավելի ոգուտ և տալիս, քան չորս գիվիդիս ռազմահակառուս — քառասուն հազար մարդ:

Համաշխարհային պատերազմի ժամանակ զերմանական լըր-տեսությունը զենկավարում էր ին իսպանիայում ապրող զնդապետ ֆին-կրոներ, զեներալ Լյուդենդորֆի ազգականը, և Ամերիկայում ապրող ֆին-Պապենը։ Նրանց ցուցմունքներով զերմանական լըր-տեսները և դիվերսանտները հակառակորդի ռազմական գաղտ-նիքներն էին իմանում, պայթյուններ, հրկիզումներ և թռեւ-ովորումներ կազմակերպում։

Մենք պետք է հիշենք, վոր կապիտալիստական և առաջին հերթին ֆաշիստական յերկրներն աշխատում են մեր յերկիրն ուղարկել վորքան հնարավոր է ավելի շատ լրտեսներ և դիվեր-սանտներ։ Մենք պետք է միշտ արթուն լինենք, պետք է կարո-ղանանք ճանաչել լրտեսներին, դիվերսանտներին, ֆրասաբարներին, ռաարերկրյա հետախուզությունների գործակալներին—տրոց-կիստներին, բուխարինականներին և մեր հայրենիքի այլ դա-վաճաններին, և վոչընչացնել նրանց։

ՆՅ 107։ Տոմկեր Բնարվեցին 1915 թվին։

Դա այնքան էլ ճիշտ չէ։ Այլևի ճիշտ կլիներ ասել՝ տանկը չորրորդ անգամ հնարվել է 1915 թվին։

Տանկի առաջին նախագիծը դառնում է ռազմական զին-վորական մինիստրության թանգարանում. նրա վրա արված է այն զեներալի համառոտ յեզրակացությունը, վորին ուղարկված էր այդ նախագիծը նրա կարծիքն իմանալու համար—«Իմ կար-ծիքով դա խելադարի ցնորք է»։ Նախագիծը վերաբերում է 1912 թվին։ Համարյա այդ միևնույն ժամանակ մի ավատրիսական սպա նույնպես տանկի նախագիծ է կազմում. նրա նախագիծն էլ խո-տանվեց, և նրա մասին շուտով մոռացան։ Վերջապես, արդեն հա-մաշխարհային պատերազմի ժամանակ, նախորդ աշխատանքների մասին ղոշինչ չիմանալով, ռազմական և ֆրանսիական ճարտա-րապետները միաժամանակ հնարեցին տանկը։ Այսպիսով, չորս տարվա ընթացքում չորս անգամ հնարվեց տանկը։

Այդ արդեն այնքան էլ զարմանալի չէ։ 26 վոր տան-կը զրահակիր ավտոմոբիլի (զրահն ու հրանոթները) և թրթու-րավոր տրակտորների (մոտեն ու թրթուրը) համակցությունն է։ Սակայն և՛ զրահակիր ավտոմոբիլը, և՛ թրթուրավոր տրակտորը համաշխարհային պատերազմից չիչ առաջ հնարվեցին։ Դադափա-քը տանկի մասին, կարելի չէ ասել, վոր հասունացել էր, և ճիշտ է ին միայն հարմար պարագաներ, վորպեսզի այն իրազորվեր։

ՍՉ 109: Գեմերալ Լյուդենդորֆ:

1916 թվի սեպտեմբերից ընդհուպ մինչև համաշխարհային պատերազմի վերջը գններալ Լյուդենդորֆը փաստորեն գերմանական զերազույն հրամանատարն էր: Այդ նա յեր 1917 թվին պնդում, վոր Գերմանիան ստորջրյա անխնա պատերազմ հայտարարի: 1918 թվին, Բրեստի խաղաղության կնքումից հետո, նրա ցուցմունքով գերմանական զորքերը շարավեցին Ուկրաինա: Այդ նա, Լյուդենդորֆն էր Կրուպկի ու Դյուլեսերգի հետ միասին պատերազմի ժամանակ նշանակում ու փոփոխում գերմանական միջխտրներին:

Գերմանիայի պարտությունից հետո գններալ Լյուդենդորֆը փախավ արտասահման: Հետադաշում նա վերադարձավ Գերմանիա և 1923 թվին Հիալերի հետ միասին փորձեց ֆաշիստական հեղաշրջում առաջացնել: Նորերս ֆաշիստական Գերմանիան հանդիսավորապես տոնեց գններալ Լյուդենդորֆի ծննդյան յոթանասունամյակը:

ՍՉ 115: Դեմեովն ունի իր ելեգրոկայանք, իր ռադիոկայանք, իր օրմուրք, իր հեռախոսացանցք, ասղագիտարանք, զեռուցումք պանեոսներ:

Այդ ամբողջովին չե ճիշտ: Ավելի ճիշտ կլինեք ասել՝ գծային նալը վոչ թե մի, այլ չորս ելեգրոկայան ունի, չորս ռադիոկայան, չորս իրարից անկախ ջրմուղային սխտեմ, չորս հեռախոսային ցանց և այլն: Կարճ ասած՝ գծային նալն ունի կենսունակության քառապատկված պահեստի ուժեր—յերը մարտում հակառակորդի արկերն ավերեն մինչև անգամ յերեք ելեգրոկայանները, միևնույն է, մեկը զիռ կմնա, և նա կարող է շարունակել ճակատամարտը:

ՍՉ 116: Սեսըջյա արկերը կոչվում են օսղպեղներ:

Տորպեդը շատ բարդ կազմություն ունի. նա ունի և՛ թիավարող պտուտակներ, և՛ ղեկեր, և՛ առանձին ապարատներ, վորոնք ստիպում են նրան միշտ ուղիղ ու միշտ միևնույն խորությամբ լողալ: Նրան պետք է միայն հրել—ջուրը գցել, իսկ հետարդեն իր մեջ պարունակված սղծած ողի ուժով ինքն առաջ կերթա: Ամեն տորպեդը մոտ մի տոնն ծանրություն ունի, իսկ արժե միքանի տասնյակ հազար ռուբլի:

Սակայն, պետք է հիշել, վոր այժմ Ճապոնիայում փորձում են պատրաստել ավելի պարզ կազմվածքի, եժան տորպեդներ, առանց շարժնթացի ավտոմատիկ կառավարումի—այսպիսի տորպեդի շարժումը պետք է կառավարի նրա մեջ նստող մարդը:

Չարժե խոսել այն մասին, Վոր Նրա մեջ նստած մարդն ստույգ մահվան և դատապարտված—յեթե տորպեդը վրիպի, նա կխեղդվի, իսկ յեթե դիպչի հակառակորդի նավին, տորպեդում նստած մարդը Նրա հետ միասին կապթի:

ՍԶ 123: «Արագւթյունը—26 համգույց, ուղղութիւնը՝ արևելք—հարավ—արևելք. նշանաւորում—80 կաթիլսովային: Նշանագույց—սառ ձախ»:

Մովսիսին հանդուլցը—դա նավի մի ժամում անցած մղոնների քանակն է: Մովսիսին մղոնը 1852 մետր է: Կարելաով—ծովային մղոնի մի տասերորդ մասն է. ցելիկ—նշանառութիւն դործիքի այն մասն է, Վոր ծառայում և նշանառութիւնը ճշտելու համար:

ՍԶ 123: Մովսիսի Շեքերն իր նշանակներն ուղարկում երևողիսի միջոցով, ամգլիացիները բռնում էյին այդ նշանակները և վերծանում:

Պատերազմի սկզբում գերմանական նավերից մեկը ռուսական ծովագիւց Վոչ հետու ընդհարվեց ականի և ընկղմվեց: Ռուս ջրասույզները իշան ծովի հատակը, խուզարկեցին խորտակված նավը և նավասենյակներից մեկում գտան պողպատյա արկղում թաղցրած մի գիրք՝ գերմանական ծածկագրութիւն բանալին: Ռուսական կառավարութիւնն այն հանձնեց անգլիական ծովակալութիւնը: Ոգտվելով այդ գրքից՝ անգլիացիները կարողութիւն ծովակալ Շեքերի ծածկագրված ռադիոհրամանները:

ՍԶ 127: Սակայն Ջելլիկային այդ մտնելովն էլ չհաջողվեց:

Յուսլանդական հակառակադարձից հետո Ջելլիկոն հանվեց նավատորմի գլխավոր հրամանատարութիւն պաշտոնից. այդ կատարվեց այնպես, Վոր Նրա համար Վոչ մի վերադարձական բնույթ չկրեր—այժմ Նրան նշանակեցին ծովային մինիստր: Պատերազմը վերջանալուց հետո Նրան գրաֆութիւն աստիճանի բարձրացրին և 500,000 ֆունտ ստերլինգի սահմանում (մոտ 5,000,000 ռ.) գրամական նվեր տվին:

ՍԶ 129: Յերենն մովսիսի ջրից դուրս եր գալիս և իր ապակյա աչքով՝ պերիսկոպով՝ դիտում եր ծովը:

Ջրասույզ նավակի պերիսկոպը հաստ, յերկար, տաս մետր յերկարութիւն ունեցող մի խողովակ է: Յեթե այդ խողովակը դատարկ լիներ, այն ժամանակ Նրա միջով վերևում կարելի յերեւեսնել յերկնքի միայն մի գոգքիկ կտոր: Բայց խողովակում դանվում և ապակիները—հատվածակողմերի և տեսապակիների մի-

ամբողջ սխառեմ Այս ապակիները վորսում են շրջապատող ծովի
պատկերը և, այն տարբեր անկյունների տակ իրար ուղարկելով,
վերջիվերջո ուղղում են դեպի դիտողի աչքը: Այսպիսով լույսի
հառաքայթն ընկնում և պերխկոպի մեջ վոչ թե սովորականի
համան ուղիղ, այլ, միջանի անգամ փոփոխելով իր ուղղությունը,
հասնում և աչքին կարծես վստաստյունով:

Եւ 131: 1917 թվի ապրիլիմ սուղամավեր օրասույզ արին յե-
տեք հարյուր մավ:

Համաշխարհային պատերազմի ընթացքում գերմանական
սուղանավերը ջրասույզ են արել ընդամենը վեց հազար հավ: Ամե-
նից շատ վարքադություն ևր անում «U-35» սուղանավը—միայն
հա վոչնչացրել և 187 տուտր-մարդատար և ութ ուղմական
հավեր:

Եւ 132: Ռադիոհեռագրիչը կեղծ ազդանում և հեկացմում ոգ-
նուրյան մասին—«SOS»:

Այս ազդանշանն առաջանում և «Save our souls» հախա-
դասության սկզբնատառերից—«Փրկեցեք մեր հոգիները», կամ,
ավելի պարզ,—«Փրկեցեք մեզ»: «SOS» տրվում և կարիքի միայն
ամենածայրահեղ դեպքում, յերբ համը ընկղմվում և: Այսպիսի
ազդանշան ընդունելով, մոտակայքում գտնվող ամեն համա-
պարից հետ և դառնում և ոգնության շտապում խորտակվողներին:

Այս ազդանշանն ի չարը գործադրողներից անգլիացիներն
առաջինը չեն յեղել: Նրանցից առաջ «SOS» կեղծ ազդանշան-
ներ են սկսել տալ գերմանացիները: Գերմանական «Մեվե» ազ-
մանամը այդ միջոցով վոչնչացրել և անգլիական միջանի հավեր.
հա «SOS» ազդանշանը տալիս ևր, իսկ այնունետե, յերբ հավե-
րը մոտենում ևյին վորպեսպի նրան ոգնեն, հա սուղում ևր
հրանց:

Եւ 133: Անգլիական և ամերիկական մավածիմարաններ դեռ
չերեք այդան մավեր չելին պատրաստել:

1917 թվին, Միացյալ Նահանգների համաշխարհային պա-
տերազմի մեջ մտնելուց առաջ, նրանց հավաշխարաններում աշ-
խատում ևյին լքսանահնգհազար մարդ, իսկ մի տարուց հետո—ար-
դեն յերեք հարյուր հազար բանվոր, քսան անգամ ավելի:

Եւ 134: Ռուսաստանում չկային այնպիսի մարդիկ, վորոնք կա-
րողանային պերիսկոպ, հեռադիտակ կամ միմչև ամգամ յերկպող
պիտակ պատրաստել:

Այս բոլոր գործիքները պատրաստվում են վոչ հասարակ,

այլ առանձին ուղտիկական ապակուց։ Այս ապակին յեփելու զաղտնիքը հայտնաբերել և ուղտիկ Գինան հարյուր հիսուն տարի տառջ, և այդ որվանից նա ժառանգաբար փոխանցվել և Համալսարհային պատերազմից առաջ այդ զաղտնիքը գիտեին ընդամենը յերեք մարդ—Շոտտը (Յեյս ֆիրմայի տնօրէն) Գերմանիայում, Չենսը՝ Անգլիայում և Մանտուան՝ Ֆրանսիայում։ Այս յերեք ֆիրմաներն իրար մեջ բաժանել էին ամբողջ աշխարհը։ Ռուսաստանը բոլոր ուղտիկական գործիքները գնում էր Շոտտից։ Յերբ պատերազմն սկսվեց, Ռուսաստանը, իհարկե, այլևս Շոտտից չկարողացավ ուղտիկական գործիքներ գնել, իսկ Մանտուայի և Չենսի գործարանները չափազանց փոքր էին, վորպեսզի կարողանային բավարարել ռուսական բանակի ուղտիկական գործիքների կարիքը։

Յեվ ահա, 1916 թվին, ռուսաց կառավարութունը հատուկ պատգամավորութուն ուղարկեց Փարիզ՝ Մանտուայից գնելու նրա զաղտնիքը, վորովհետև հենց Վերդենյան ճակատամարտի որերն էին և այն ժամանակ Ֆրանսիան առանձնապէս կարիք էր դրում ռուսական բանակի ոգնությանը, ուստի Ֆրանսիայի նախագահը խոստացավ ռուսաց կառավարությանը՝ ազգել Մանտուայի վրա։

Սակայն Մանտուան շատ կամակոր դուրս յեկավ։ Նա չհամաձայնեց մինչև տնգամ մի միլիոն ֆրանկով ել հայտնել իր զաղտնիքը։ Նա շատ կարուկ հայտարարեց, վոր այդ խոսակցությանները նրան միայն չղայնացնում են, իսկ ապակու յեփումը նրանից պահանջում և լիակատար հանգստություն։ Նա նախադուշացրեց, վոր յեթե նրանք մի անգամ ընդմիջող հանգիստ չթողնեն իրեն, նա կզաղարեցնի ուղտիկական ապակի յեփելու անգամ Ֆրանսիայի համար։

Այդպես, վոչ մի արդյունքի չհասնելով, ռուսական պատգամավորությունը վերադարձավ Ֆրանսիայից...

Իսկ այժմ մեզ մոտ՝ Խորհրդային Միության մեջ կան սեփական գործարաններ, վորոնք ուղտիկական ապակի յեն յեփում, և բոլոր ուղտիկական գործիքները մենք ինքներս ենք պատրաստում։

Եջ 127։ Ռուսական բանակը տաս անգամ և ևաճեցնում մեզ վել, տաս անգամ ե խօսող հաղթարթումներ տալի։ Բայց չափազանց քանզ են մտել նրան այդ հաղթարթումներ։

1916 թվի մայիսին ֆրանսիական նախագահը և խաչական

Թագավորն ուստաց Թագավոր Նիկիոյա II-ին միաժամանակ հե-
ռազրեր ուղարկեցին ոգնության պահանջով. գերմանական բա-
նակը հենց այդ ժամանակ գրոհոււմ եր Վերդենի վրա, իսկ ավ-
րաստրիականը՝ Վենետիկին եր սպառնում։ Նիկիոյա II հրաման տվեց
ուսուսական զորքերին շուտափուլի՛ Կարձակում սկսել։

Հարձակումն ավաստրիական ռազմաճակատի վրա սկսվեց հու-
նիսի 4-ին, գններալ Բրուսիլովի հրամանատարությամբ։ Նա
չլսված հետևանքներ տվեց—համարյա հենց առաջին որերին
հարյուր հազար զերիններ վերցվեցին. ավաստրիական զորքերի
դժայի մասը սարսափով փախուստի դիմեց։ Պատերազմի ընթաց-
քում այդպիսի մեծ հաղթություն դեռ վոչ մի բանակ չեր տարել։

Ավաստրիան ստիպված յեղավ անմիջապես դադարեցնել հար-
ձակումն իտալական ճակատի վրա։ Վենետիկը փրկվեց։ Այդ քիչ ե.
վերդենյան մարտերի ամենայնուհետ շրջանում գերմանական հրա-
մանատարությունը տասնևմեկ դիվիզիա հանեց Ֆրանսիական
ճակատից և ուղարկեց Ավաստրիայի ոգնելու։ Դրա շնորհիվ Ֆրան-
սիացիներին հաջողվեց պաշտպանել Վերդենը։

Սակայն ուսուսական զորքերի այս հաղթությունները հա-
ջառեւ չեղան. սաստիկ շտապողական ձևով եր ձեռնարկված ուս-
սական հարձակումը Բրուսիլովը ժամանակին չստացավ անհրա-
ժեշտ ոգնական ուժեր, և հարձակումը դադարեցվեց։

Այս հարձակման ընթացքում ուսուսական բանակը կորցրեց
մոտ մեկ միլիոն զինվոր։

Սբ 186։ Յեվսեյովը գիտեր, վոր իր փորձով կոզսվեմ մեր ազա-
շուները, վորոմբ սխիպված կլինեմ թագալա պատերազմում քոխյներ
կտատել մեծ կամ փոք բարձրություններից։

Պարաշուտիստ լինել՝ նշանակում է ամենից առաջ կար-
գապահության վարժված մարդ լինել։ Պարաշուտիզմի տեխնիկան
արդեն այնպես է, վոր վոչ մի անճշտություն չի թույլ տալիս,
չի հանդուրժում վոչ շտապողականություն, վոչ ել հապաղում։
ԶԲ վոր, յեթե պարաշուտիստը շտապի և ժամանակին չսպասե-
լով, ողակը ձգի հենց սավառնակից բաժանվելու մոմենտին, այն
ժամանակ պարաշուտը կդիպչի սավառնակին, և դա կարող է
պարաշուտիստի համար վատ վախճան ունենալ։ Իսկ յեթե, ընդ-
հակառակը, շփոթվի և ողակը ձգի շատ ուշացած, յերկրին շատ
մոտեցած, այն ժամանակ պարաշուտն արդեն չի կարող բացվել,
և պարաշուտիստը մահացու կերպով շարդ ու փշուր կլինի...

Պետք է պարաշուտը բացել վոչ շատ շուտ, վոչ ել շատ ուշ։

Այս ժամկետներից առաջինը, սկզբինը, արդեն վաղուց շատ հշտությամբ հաշված էր Ինչ վերաբերում է մյուս ժամկետին, ապա նա յերկար ժամանակ անորոշ էր մնում: Վե՛րջ վո՛ք հշտությամբ չէր կարողանում ասել, թե յմեր է պարաշյուստի բացման վայրկյանը, յերկրից վո՛րջան մոտիկ դեռ կարելի չի նրանից սպասել:

Չէր պատասխանված և մյուս հարցին—մարդը վո՛րջան ժամանակ կարող է դիմանալ ազատ կերպով ցած ընկնելուն, առանց իր առողջությանը մնասելու, վո՛րջան ժամանակ կարող է նա ցած թռչել, առանց պարաշյուստը բաց անելու:

Ահա այդ բոլոր հարցերին էլ պատասխանեց Յեվսեյեֆը իր թո՛ղիքով:

Եւ 164: Գերմանացիացի լիազօրմբեր զինադատարի խնդիր ելին րեւել:

Հենց այդ ժամանակ Սպա քաղաքում Վիլհելմ II-ի նախագահությամբ դինվորական խորհրդակցություն էր տեղի ունենում. պետք էր վճռել, թե Ինչ անել չեառ Գերմանական զենեւորները մեկը մյուսի հետեից հայտարարում էին, վոր այսուհետեւ կուլեն իմաստ չունի, պատերազմը տանուլ է արված: Քաշի զեռ շարունակվում էր այս խորհրդակցությունը, հեռախոսային դաշներն ամեն բոլե հնչում էին. դա՛նազան քաղաքներից հաղորդում էին, վոր Գերմանիայում հեղափոխություն է սկսվել: Վիլհելմ II բոլորովին իրեն կորցրեց: Այն ժամանակ մոտեցան իր մերձավորները և նրան ասաջարկեցին միակ, իրենց վարժիքով, արժանավոր յելքը—վերջին անգամ նետվել մարտի աւ խորտակվել նրանում: Վիլհելմ II համաձայնեց այդ առաջարկին:

Բայց վերջին բոլեյին, իհարկե, նա վախեցավ: Թախտելով իր խոսքը, նա գաղտնի կերպով փախավ Հոլանդիա: Մի ցուրտ առավոտ էր, աւձրեւը հեղեղի նման թափվում էր, յերբ կայսերական ավտոմոբիլը մոտեցավ հոլանդական սահմանին. Վիլհելմ II դուրս յեկավ նրանից և մոտենալով հոլանդական պաշտոնյային, ասվեց նրան իր սուսերը: Վիլհելմ II ստիպված յեղավ, քանի դեռ սահմանապահ պոստի պետի և հոլանդական կառավարության միջև բանակցությաններ էին գնում, միքանի ժամ անձրեւի տակ սպասել: Վերջապես նախկին կայսրին թույլատրվեց մնալ հոլանդական մի կալվածատիրոջ տանը: Յեւ յերեկոյան Վիլհելմ II արդեն նստել էր սաստիկ տաքացրած սենյակում:

իր համար նոր մարդկանց հետ սեղանի շուրջը, ազանությամբ ուսումն-խմում եր և գոռոզությամբ պատմում իր արկածներէ մասին:

Վիլհելմ II-ից հետո շուտով Հոլանդիա յի փախչում և թա-գաթառանգը:

Վիլհելմ II մինչև այժմ ել իր ընտանիքով ապրում է Հո-լանդիայում: Նրա բոլոր կալվածքներն ու պալատները թողնվել են իրեն, այնպես վոր նա Յեմլրոպայում համարվում է ամենա-հարուստ մարդկանցից մեկը: Վիլհելմ II-ի վորդիններից մեկը գերմանական ֆաշիստական կուսակցության անդամ է:

ՍԶ 165: Գերմանիան նամանկեց: Դա պատերազմի վերջն էր: Համաշխարհային պատերազմը վերջացավ նոյեմբերի 11-ին, առաջնության ժամը ուղիղ 11-ին: Այդ րոպեյին ռադիոհաղորդում դադարեցին բոլոր ռազմական գործողությունները: Յեվ հենց այդ ժամանակ, ի նշան պատերազմի ավարտան, Փարիզում սկսվեց թնդանութային հանդիսավոր վողջուն՝ հարյուրմեկ ա-գնդակ ձիգով: Փարիզի բնակիչներն այդ վողջունից ել իմա-ցան, վոր խաղաղություն հաստատվեց: Նրանք, վորոնք այդ որը Փարիզումն են յեղել, պատմում են, վոր այնտեղ ինչ-վոր աներևակայելի բան եր կատարվում: մարդիկ փողոցում գրկա-խառնվում եյին և ուրախությունից արտասվում:

ՍԶ 173: Այդքան վիթխարի բնդանքից կրակելը հետք բաց չեր: «Յերկար Բերտան» կառուցել եր գերմանական պրոֆեսոր Ռուդֆենբերգը: Իր աշխատանքի համար վորպես նվեր գերմա-նական համալսարաններից մեկը նրան փխխտութայության դոք-տորի պատվավոր կոչումը տվեց:

ՍԶ 185: Յերկու տես առաջագրիմ այս պատերազմը—Ռոկֆել-լերի և Դեսեդդինգի տեսները:

Հանրագիտական բառարանում ահա ինչ է ասված Ռոկֆել-լերի մասին:

«Ամերիկական միլիարդատեր, խաղախ կոմերնացիանե-րով, կաշառքներով—ու բռնություններով դարձել և աշխարհի ամենախոշոր նավթային արքան»:

Ռոկֆելլերը մեռավ այս տարի, 97 տարեկան հասակում:

Իր վերջին տարիները Ռոկֆելլերը շատ փակված եր անց-կացնում, համարյա վոչ վոքի չտեսնելով, շրջապատված հատուկ շրջակա պահպանությամբ—տասնյակ բժիշկներ անընդհատ հետևում եյին նրա առողջությանը, բոլոր միջոցների դիմում,

վորպեսզի նրա տան մեջ վոչ մի հիվանդութիւն չկարողանա մուտք գործել:

Դեաներդինգը—նալթի անգլիական թաղավորը, Ռոկֆելլերի մրցակիցն էր Դեաներդինգի մասին շատ քիչ բան է հայտնի—նա խնամքով թաղցնում է իր կենսագրութիւնը և իր մասին վոչ մի տեղեկութիւն չի տալիս մինչև անգամ տեղեկագրերի և բառարանների համար: Վոչ վոք մինչև այժմ ճշտութեամբ չգիտեմ, Վերանդ և յերբ և ծնվել Դեաներդինգը, սվ և իր ծագումով: Սակայն նրա զործունեութեան մասին վորոշ տեղեկութիւններ կան: Որինակ, հայտնի չէ, վոր 1922 թվին խորհրդային կառավարութեանն առաջարկ է արել, վորպեսզի նա վարձակալութեան տա իրեն Բազլի նալթային հանքերը: Խորհրդային իշխանութիւնը մերժումով պատասխանեց: Առանձնապէս այդ որովանից Դեաներդինգի տաեկութիւնն ավելի չէ սրվել դեպի Խորհրդային Միութիւնը: 1929 թվին պարզվեց Դեաներդինգի մասնակցութիւնը խորհրդային չեքովոնեցների կեղծիքի մեջ: Բեռլինում: Այժմ Դեաներդինգը ոժանդակում ու փող և մատակարարում է իտալերին:

ՍԶ 186: Այս համեմատութեամբ չնչին մեծեղութիւնն ունենաւերային բոլոր տղեմեր՝ յերկրաւորմներ, ճեղքութեմեր, փոքրիկներ:

Տարերային ամենասարսափելի աղետներից մեկը 1923 թվին Ճապոնիայում տեղի ունեցած յերկրաշարժն էր. նա յերկու հարյուր հազար մարդ վոչնչացրեց: Բայց համաշխարհային իսպառիտիստական պատերազմը վոչնչացրեց վոչ թե յերկու հարյուր հազար մարդ, այլ հիսուն անգամ ավելի—իննը միլիոն մարդ:

ՍԶ 185: Ճաթոններ մախսոբ իրենց համար դաւնակիցներ են են գտնում, պաւերագլի բնդմամուր հակառակեղծում:

1936 թվի վերջում Գերմանիան և Իտալիան կոմունիզմի դեմ միասնաբար պայքարելու համաձայնութեան պատրվակի տակ յՍՀ Միութեան դեմ ռազմական դաշինք կնքեցին:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	5
-------------------	---

Առաջին մաս

ԳԱՅԼԻ ՈՐԵՆՔ

Ջրույց Վերդենի հակառակադրի մասին	9
Դիմադրում Գրինգիդը	21
Գառերազմի նախանշանները	27
Ռադիումի Թալադորի պատմությունը	31
Գառերազմների պատմությունը	34
Տալադ և ճիպտ	38
Հենց վաղը կարող է պառերազմ սկսվել	43

Յերկուրդ մաս

ՆՈՎԱՈՒՅ ՈՂԻՑ

Ջրույց առաջին զազանային գրքի մասին	47
Ֆուգեն	50
Իպրիտ	51
Դեղերի և ներքերի արքան	54
Ջրույց փառացնող պառերազմի մասին	57
Ցերքերիս կրեալ և յերկարակներթ բզեզը	64
Ինչպես էր Փարիզը պաշտպանվում պոլյին Կարլսկումից	68
Քնտեսանականները պառերազմում	72
Ճակատամարտ սղում	77
Գալ և Կակադալ	82
Թալադոր զազերը յՄԸՐ հարբաժների շեն	86

Յերկուրդ մաս

ՑԱՄԱՔԻ ՑԵՎ ԾՈՎԻ ՎՐԱ

Ողային նավատարմ	93
Ինչպես են սովորում պաշտպանները	96
Ի՞նչ և յերեսում զերեկից	101
Գերմանական բանակի ուսուցիչը	107
Տանկի աշխարհ ու աշխարհները	111

Մովսէս Նովատորսի	115
Ջրույց Յուստնգալան ժառի ժառին	119
Գասերազմ Նըի առի	128
Ջրույց Ջեբրայիլյան սպերայիայի ժառին	134
Ո՛վ չառի	141
Ճակատ և թիկունք	144
Ջրույց պարայուսով Թախիբի ժառին	150

ՁԱՐՐԱՐԱԳ ՄԱՍ

ՀԱՆ	157
Յերինգին սպերանով	161
«Յերկար Բերայի» պատմութիւնք	166
Հնարավոր և արդյոք բանակ՝ առանց ժառիկանց	174
Ջրույց «118-14-Ա» ազգութիւն ժառին	178
Սպասողինով ժառիկայ	183
Արայիւսի հանապարհ	185
Այդ 1914 թիկին եր	188
Յերի կիցիւնան պատերազմեր	192
Ջրույց Գերեկուի ժառին	209
Գարմիր առաջ	208
Հազիկով	216

Գրառ. խմբագրել՝ ԱՇ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ
Տեխ. խմբագրել՝ Ան. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ
Լեզվագիտ. խմբագրել՝ Լ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Սլոգանագրել՝ Խ. ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Գլխավոր լիազոր՝ Տ. Պ 1672

Հրատ. 4726, պատվեր 525, տիպոգ 4000

Հանձնված է տպագրության 1935 թ. սեպտեմբերի 10-ին

Մատչելի է տպագրության 1939 թ. հունվարի 21-ին

Գեներալ Է. Բ. Կարաբան, Սերժանտ, Նախագահ Տ

13460

1700

